

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРКАСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ПОЛТАВЕЦЬ Наталія Веніамінівна

УДК 94:[374:63-053.6](477)«192»(043.5)

**СЕЛЯНСЬКА МОЛОДЬ УСРР 1920–Х РОКІВ ЯК СУБ'ЄКТ
СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ**

шифр і назва спеціальності: 032 – історія та археологія

Галузь науки: гуманітарні науки

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Н. В. Полтавець

Науковий керівник:

Фареній Ігор Анатолійович

доктор історичних наук,

професор

АНОТАЦІЯ

Полтавець Н. В. Селянська молодь УСРР 1920–х років як суб'єкт соціокультурних трансформацій. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 – Історія та археологія. – Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького. Черкаси, 2021.

У дисертації на основі аналізу широкої групи джерел досліджено культурно-освітні зміни у середовищі селянської молоді УСРР першого десятиліття більшовицької влади. Мета дослідження полягає у ґрунтовному аналізі ряду її важливих характеристик – освіти, виховання, дозвілля. Вищезазначені складові являють собою істотні фактори, що впливають на формування особистості та в подальшому є одними із індикаторів суспільного культурно-освітнього поступу. Разом з тим, усебічне дослідження соціокультурних рис селянської молоді дозволило автору висвітлити механізм становлення тоталітарної системи і партійного контролю щодо культурно-освітнього розвитку суспільства.

У ході розробки проблеми було встановлено, що селянська молодь, як особлива демографічна категорія населення, являла собою активного учасника соціокультурних змін. Разом з тим, опинившись під пильною увагою партії стала й об'єктом більшовицьких експериментів із творення людини «нового» типу.

З'ясовано, що упродовж 1920–х років існував запит молоді на отримання освітніх послуг. Останнє спричинило появу різних типів шкіл та форм позашкільної освіти. Серед таких найбільш поширеними і масовими стали професійні сільськогосподарські школи та сільгоспгуртки. Свого роду новаторською освітньою установою стала «школа селянської молоді».

Її особливістю було забезпечення широкої навчально-практичної діяльності учнів. Натомість селянська молодь отримала змогу опанувати необхідні їй знання, уміння і навички для професійної реалізації у галузі сільського господарства. Навчання спонукало молодих хлопців і дівчат до продуктивної діяльності – організації зразкових господарств, досвідних полів, зерноочисних пунктів, різних галузевих товариств. Така самодіяльність сприяла зростанню авторитету молоді у сільських громадах, а освітні установи претендували стати вагомими опорними виробничими сільськогосподарськими пунктами. Утім, автор приходить до висновку, що існуюча мережа різноманітних шкіл, гуртків та курсів не могла у повній мірі задовольнити існуючий попит і забезпечити охоплення навчальним процесом усієї селянської молоді. А їх наявна мережа свідчила про зародковий стан.

У роботі особлива увага приділяється процесу формування особистості молодих людей на селі через призму їх дозвіллевих практик. Встановлено, що упродовж 1920–х років у сільському молодіжному просторі звичними залишались традиційні форми проведення вільного часу. Їх середовищем комунікації та соціалізації були вечорниці (досвітки) та «вулиця».

Детальний аналіз наявних джерел дозволив з'ясувати, що радянська влада під гаслом боротьби із пережитками минулого та за допомогою комсомольських осередків здійснювала цілеспрямовану роботу по знищенню традиційних заходів сільської молоді. Водночас, прагнучи залучити позапартійний молодіжний ресурс до розбудови нового соціалістичного суспільства та отримати контроль над їх розвитком, пропонувала громадськості свої інституції для проведення вільного часу – сільбуди й хати-читальні. Діяльність комсомольців у напрямку руйнування звичного молодіжного дозвілля виявлялася у найрізноманітніших методах, що характерні більшовицькій агітаційно-пропагандистській системі – від жорстких заборон до трансформацій вечорниць (досвіток) та «вулиці». На підставі вивченого автором фактажу з'ясовано, що незважаючи на численні комсомольські кампанії з опанування сфери дозвілля сільським парубкам і дівчатам вдалося

продемонстрували сталість традицій. Однак, розпочатий радянською владою довготривалий процес комуністичного виховання молоді, як майбутньої міцної опори тоталітарного режиму, разом із привнесенням нових форм дозвілля, набув незворотного характеру.

У роботі значна увага приділена місцю театрального виду мистецтва у дозвіллі селянської молоді. Автором встановлено, що культурною нішею для задоволення духовних і естетичних потреб молоді упродовж 1920–х років став сільський театр. А найбільш доступною і популярною формою вираження їх мистецьких устремлінь були драматичні гуртки. Засобами театру молодь реалізовувала власні творчі поклики, формувала і виховувала духовні цінності та долучалася до збереження культурної спадщини.

З'ясовано, що у театральній-драматичній роботі хлопців та дівчат існували перешкоди, серед яких: брак керівників драмгуртків та режисерів-постановників вистав, спеціальних помешкань, методичного та матеріально-технічного забезпечення. З іншого боку, на заваді стояли проблеми із дисципліною молоді, яка грала у виставах, їх сезонна сільськогосподарська зайнятість чи сімейний статус. Останнє породжувало створення молодими театрами низькопробних вистав. Утім, незважаючи на організаційні та фінансово-матеріальні проблеми розвитку театральних колективів і драматичних гуртків доведено, що в округах УСРР діяло чимало їх успішних прикладів.

Автором враховано, що театри періоду становлення тоталітарного режиму були не лише формою організованого дозвілля, а й потужним ідеологічним механізмом. Відтак невід'ємною їх складовою стало втручання у молодіжний самодіяльний театральний рух владних органів. Більше того, за задумом партії сільський театр, разом із культурним зростанням його глядачів, мав забезпечувати виконання завдання із поглиблення політичної свідомості населення. Це мало вираження у підборі тематики вистав і п'єс. Репертуар повинен був відображати нову радянську дійсність та бути співзвучними революції та демонструвати її завоювання. Внаслідок цього ідейна складова у

своїй більшості переважала над естетичною та художньо-виховною. Активно у цьому напрямку спрацювали сільбуду і хати-читальні, які розміщували у себе драмгуртки і театральні колективи. Будучи організаторами пробільшовицьких агіткампаній сільбуду втягували драмгуртківців до громадсько-політичної роботи. Останнє проявлялося у замовних виступах і спеціальних тематичних постановках під час проведення революційних свят.

З'ясовано, що серед інших трансформацій дозвіллевих практик селянської молоді у досліджуваний період виокремилася й зміна форм проведення вільного часу дівчат. Локомотивом їх соціальних трансформацій стала політика більшовиків із розкріпачення жіноцтва. Уповноваженими з питань залучення дівчини-селянки до розбудови соціалізму стали комсомольські організації. У праці наведено методи і форми агітаційних комсомольських кампаній та проаналізовано їх результати. Разом з тим, показано, що у роботі із формування нового дівочого дозвілля активну участь брали комсомолки-активістки.

Встановлено, що процес соціальної адаптації молодих селянок здійснювався шляхом їх залучення до участі у роботі сільбудів і хат-читалень. Для цього при зазначених сільських політосвітніх установах організовувалися гуртки за інтересами. З'ясовано, що реальне зацікавлення у молодих селянок викликали гуртки крою і шиття. Водночас, альтернативним дозвіллям ставали й «червоні досвітки», що були модифікованим радянським варіантом традиційних дівочих вечорниць. На таких масових заходах радянська влада через організації ЛКСМУ мала змогу транслювати партійні рішення та вести цілеспрямовану комуністичну пропаганду серед дівочої аудиторії.

У праці охарактеризовано розвиток фізкультурно-спортивного руху селянської молоді. Акцентовано увагу на його організаційних аспектах. Доведено, що існуюча потреба сільської молоді до занять фізкультурою та спортом реалізовувалась шляхом утворення гурткової мережі. Дисертантом проаналізовано ряд проблем з якими зіштовхувалися сільські фізкультурники. З'ясовано, що фінансово-матеріальні та кадрові проблеми сільської

фізкультурно-спортивної галузі унеможливили масове поширення. Помітних змін у напрямку збільшення сільських фізкультурників і спортсменів впродовж 1920–х років так і не відбулося. Натомість яскравим виразником фізкультурно-спортивного руху на селі стала гра у футбол, що являлося цілком аматорським явищем.

У аналізі молодіжного фізкультурно-спортивного життя значна увага була зосереджена і на ролі владних органів з утвердження цього виду дозвілля. Доведено, що інтерес сільської молоді до занять фізкультурою і спортом партія намагалася скерувати у потрібне їй русло. Зважаючи на це фізкультурно-спортивна галузь наповнювалась ідейним змістом та мала забезпечувати виконання ряду функцій. Втім, першорядною метою партійних органів на місцях стала організація вільного часу та контроль над молодими сільським населенням.

У результаті дослідження соціокультурних змін селянського молодіжного середовища автором доведено, що упродовж 1920–х років не відбулося повного поглинання культурно-освітнього життя молоді партійно-радянськими органами. Натомість сільські хлопці і дівчата проявили себе активними учасниками збереження українського традиціоналізму. У той же час селянська молодь виступала суб'єктом нових радянських культурних, виховних та освітніх трансформацій.

Ключові слова: освіта, «школа селянської молоді», дозвілля, самодіяльність, досвітки, «червоні вечорниці», гуртки.

SUMMARY

Poltavets N. V. Peasant youth of the Ukrainian SSR during 1920s as the subject of socio-cultural transformations. – Qualifying scientific work as a manuscript.

A thesis for a degree Doctor of Philosophy on specialty 032 – History and archaeology – Cherkasy Bohdan Khmelnytsky National University. Cherkasy, 2021.

In this thesis cultural and educational changes in the peasant youth environment of Ukrainian SSR in the first decade of Bolsheviks power are investigated on the basis of analysis of wide range of sources. Aim of the research is to provide detailed analysis of a number of its important characteristics: education, upbringing, leisure.

Components mentioned above are significant factors that were influencing the formation of personality and later became one of the indicators of socio-cultural and educational progress. At the same time comprehensive study of socio-cultural features of peasant youth allowed the author to highlight the mechanism of party control over cultural and educational development of the society.

During the problem development it was found that peasant youth, as a special demographic cohort of the population, was an active participant in socio-cultural changes. Peasant youth, once under the scrutiny of the ruling party and at the time was the object of Bolshevik policy aimed at creation of «new» type of a person.

It was found that during 1920s there was a demand on getting educational services among youth. The latter was accompanied by the emergence of different types of schools and forms of extracurricular education. The most common and widespread among them, were vocational agricultural schools and agricultural groups. «The school of peasant youth» became a kind of innovative educational institution. Its feature was in providing a wide range of educational and practical activities of students. Thanks to it, peasant youth got an opportunity to acquire

necessary knowledge, skills and abilities for professional realization in the agricultural sector. The education process encouraged young boys and girls to productive activities, such as organization of exemplary farms, trial fields, grain cleaning stations and various industry associations. This amateur art contributed to the increase in authority of the youth in peasant communities and educational establishments claimed to become an important agricultural production centers. However, the author concluded that the existing network of various hobby groups, schools and courses could not fully meet the existing demand and could not involve all the students from peasant areas into the learning process. The existing network showed it embryonic stage.

The thesis pays a lot of attention to the process of formation of personality of the young people in the countryside from the perspective of their leisure patterns. It has been found that during 1920s traditional forms of spending free time in the peasant youth space remained habitual. The surrounding of communication and socialization were *vechernytsy* (*dosvitki*) and «street».

Detailed analysis of available resources revealed that soviet power with the help of Komsomol cells carried out purposeful work to destroy the traditional activities of peasant youth under the slogan of combatting the things of the past. At the same time, it offered the public its institutions for leisure-silbuds and reading rooms, to attract non-party youth resources to the development of new socialist society and gain control over their development. The activities of Komsomol members towards destroying usual youth leisure occurred in the most different methods that characterize Bolshevik propaganda system – from strict bans to transformation of *vechernytsy* and «street». Based on the examined factual material the author has found that peasant boys and girls managed to demonstrate commitment to the traditions, despite the numerous Komsomol campaigns to master leisure sector.

The work pays significant attention to the place of theatrical art in the leisure of peasant youth. The author found that peasant theatre became the cultural niche to meet the spiritual and aesthetic needs of youth during 1920s and drama clubs were the most popular and accessible form of expression of their art aspirations. Youth

fulfilled their own artistic impulses, formed and brought up spiritual values and participated in preservation of cultural heritage with the help of theatre.

It was found that there were obstacles in the theatrical and dramatic work of boys of girls, among them were lack of the leaders of drama clubs and art directors, special rooms, methodological and logistical support. On the other hand, there were problems with the discipline of the youth that took part in the performances and with their seasonal agricultural employment or marital status. The latter caused that young artists showed low-level performances. However, it was proved in this thesis that theatre groups enjoyed great popularity among the inhabitants of peasant areas and in Ukrainian SSR districts were many examples of successful drama clubs, despite the organizational, financial and material problems of theatre groups.

The author took into account that theatres of the 1920s were not only form of organization of leisure, but also powerful ideological mechanism. As the result, intervention of authorities in youth amateur theatre movement became an integral part of it. Moreover, according to the party's plan, peasant theatre together with the growth of its spectators, was to ensure the fulfillment of the task of developing of political consciousness of the population. This was reflected in the selection of performances and plays. The repertoire was to reflect the new soviet reality, fit in with the revolution and demonstrate its achievements. As the result, ideological component in some cases dominated over aesthetic, artistic and educational components. Silbuds, reading houses, which placed drama clubs and theatre groups worked hard in this direction. The silbud as the organizer of pro-Bolshevik agitations, dragged drama club members into social and political work. The latter was reflected in commissioned speeches and thematic performances during revolutionary holidays.

It was found that in the studying period of transformations of leisure practices of peasant youth, the change in forms of girls' leisure practices stood out among the others. The policy of Bolsheviks on the social emancipation of women was a boost for such transformation. Komsomol organizations became direct organizers of involvement of peasant girl in the development of socialism. Methods and forms of Komsomol agitation campaigns are given in this thesis and their results are analyzed.

It is also shown that Komsomol activists took an active part in the formation of new peasant girls' leisure.

It was discovered that social adaptation of young peasant girls to the new conditions was carried out by involving them in the work of silbuds and reading houses. For this purpose, hobby clubs were organized at these peasant political and educational institutions. It was ascertained that peasant girls were really interested in tailoring and sewing. At the same time, «chervoni dosvitky» which were a modified Soviet version of traditional divochi vechornytsi became an alternative pastime. At such mass events, the Soviet power was able to broadcast party decisions and make purposeful communistic propaganda among the girls' audience through LCLYU organizations. However, peasant girls were interested in acquiring household skills and acquaintance with the opposite gender.

The thesis describes the development of physical education and sports movements of peasant youth. Emphasis is placed on its organizational aspect. It is proved that the existing need for physical education and sports was solved with the help of formation of hobby clubs network. The postgraduate analyzes a number of problems faced by peasant athletes. It was found that financial, personnel and material problems of physical education and sports sector prevented its mass spread. There were no dynamic changes toward increasing the number of peasant athletes and sportsmen during 1920s. Instead of this, football which was massive and complete amateur phenomenon became a bright spokesman of physical education and sports movement in the countryside. Meanwhile, the authorities threatened with a threat the development of peasant football.

In the analysis of youth physical culture and sports life, considerable attention was focused on the role of government institutions in promoting this type of leisure. It is proved that the ruling party tried to put the interest of peasant youth in physical culture and sports right for them. Consequently, physical education and sports sector to some extent, was filling with ideological content. However, the authorities did not succeed along the way and they were forced to make the organization of free time

and enhanced control over the young peasant population as the primary goals of peasant physical education and sports.

In general, as the result of the research of socio-cultural changes in the peasant youth environment, the author proved that there was no merger of cultural and educational life of youth by Soviet party control during 1920s. Instead of it, peasant boys and girls have proved to be active participants in preserving Ukrainian traditionalism. The forms of use of the time proposed by the authorities were used for implementation traditional practices. At the same time, peasant youth was the subject of new Soviet cultural, educational and learning transformations.

Key words: education, «school of peasant youth, leisure», amateur art, dosvitky, «chervoni vechornytsi», hobby groups.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Полтавець Н. В. Огляд сучасної історіографії досліджень сільської молоді УСРР. *Український селянин*. 2017. Вип. 18. С. 75–80.
2. Полтавець Н. В. Сільська молодь у фізкультурно-спортивному русі УСРР. *Вісник Черкаського університету. Серія : Історичні науки*. 2017. № 4. С. 84–91.
3. Полтавець Н. В. Трансформація дозвілля дівчини-селянки в українському селі у 1920–х роках. *Гілея : науковий вісник*. 2019. Вип. 142 (1). С. 131–136.
4. Poltavets N. Formation of a farmer by means of teaching peasant youth in vocational institutions of agricultural education in Ukrainian SSR in the 1920s. *European philosophical and historical discourse*. 2020. V. 6, Iss 4. pp. 22–30. DOI: 10.46340/ephd.2020.6.4.3
5. Полтавець Н. В. Театральне життя на селі – новий вид дозвілля селянської молоді у 1920–х роках. *Універсум історії та археології*. 2021. Вип. 2. 2020. С. 71–80.
6. Полтавець Н. В. Школи селянської молоді як засіб агропромислового зростання селянина-господаря у 1920–х роках. *Теорія і практика сучасної науки та освіти : матеріали Міжнародної наукової конференції* (м. Дніпро, 29–30 листопада). Дніпро : СПД «Охотнік», 2019. Ч. 1. С. 167–169.
7. Полтавець Н. Селянська молодь 1920–х років у наративах сучасників. *XI Богданівські читання : матеріали Всеукраїнської наукової конференції : зб. наук. пр.* / Редкол. : Ю. Присяжнюк та ін. Черкаси : ЧНУ, 2021. С. 51–54.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	14
Розділ 1. НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ	
1.1. Стан наукової розробки проблем становища селянської молоді періоду 1920–х років.....	19
1.2. Джерельна база.....	36
1.3. Методика дослідження	53
Розділ 2. СЕЛЯНСЬКА МОЛОДЬ В АГРОПРОСВІТНІХ ПРОЕКТАХ	
2.1. Участь у роботі сільськогосподарських шкіл, гуртків і курсів.....	59
2.2. Навчання у школах селянської молоді	85
Розділ 3. КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКЕ ДОЗВІЛЛЯ СЕЛЯНСЬКОЇ МОЛОДІ	
3.1. Традиційні практики дозвілля та нові тенденції культурного відпочинку молодих людей.....	99
3.2. Молодь у розбудові театрального життя на селі	128
3.3. Подолання гендерних стереотипів у ході організації молодіжного дозвілля. Гуртки хатнього господарства	148
Розділ 4. СЕЛЯНСЬКА МОЛОДЬ У ФІЗКУЛЬТУРНО-СПОРТИВНОМУ РУСІ	
4.1. Участь молоді у гуртках фізкультури.....	157
4.2. «Футболomanія» у середовищі сільської молоді	176
ВИСНОВКИ.....	185
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	194
ДОДАТКИ.....	234

ВСТУП

Актуальність теми. У сучасній українській історичній науці проблематика 1920–х років посідає особливе місце та виявляє значний інтерес. Це той період, коли стали очевидними результати революційної боротьби та були закладені основи усіх сфер людського буття, які визначили подальший шлях розвитку суспільства в умовах комуністичної влади. Водночас пореволюційні зміни наштовхувалися на широкий спротив селянства. При цьому найбільш гнучкою у відношенні змін залишалася селянська молодь. Це та демографічна група, яка підпадала під особливу специфічну увагу радянської влади. Остання прагнула усіма засобами виховати молодь на комуністичних засадах. Утім процес формування молодого покоління не міг залежати лише від політики держави. Він об'єктивно зумовлювався й такими значущими факторами як традиції, вікові особливості сільського життя, загальний стан освіти та культури, засобів масової інформації, характеру міжособистісного спілкування, дозвілля, тощо. Тобто, за жодних обставин державної політики така динамічна соціальна спільнота як молодь не могла бути лише об'єктом ідеологічного впливу. Тому врахування її позиції, культурних орієнтацій, інтересів та способів їх реалізації дозволить глибше підійти до розуміння суспільного життя в УСРР не лише 1920–х років, а й наступних десятиліть вже в УРСР, коли закладені у перші пореволюційні роки культурно-ідеологічні тенденції одержали подальший розвиток. Аналіз таких важливих питань як виховання і дозвілля селянської молоді, її освіта дасть можливість з'ясувати як відбувалися процеси соціального становлення селянської верстви і водночас партійної монополії на культурно-освітній розвиток суспільства та як вони взаємодіяли між собою.

Разом з тим, сьогодні українське суспільство переживає зміни у системі саморегуляції і самоуправління. А напрацювання сучасних засад і принципів державної молодіжної політики відбувається в умовах децентралізації,

де економічний та культурно-освітній розвиток міських, сільських та селищних громад значною мірою буде залежати від найбільш динамічної демографічної групи – молоді. Тож науково-пізнавальний потенціал розробки проблем селянської молоді 1920–х років дасть можливість використати її результати у ході прогнозування соціальної поведінки молодих людей і допоможе формуванню сучасної молодіжної політики. Актуальність тематики пояснюється й тим, що сьогодні в українській історичній науці існує прогалина у комплексних дослідженнях етапів формування і розвитку селянського молодіжного середовища, що зумовило дисертанта звернення до задекларованої теми.

Зв'язок роботи з науковими програмами, темами, планами.

Дисертація підготовлена відповідно до науково-дослідної роботи Навчально-наукового інституту історії, філософії та міжнародних відносин Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького «Соціальні практики формування гендерної чутливості й толерантності в традиційному українському суспільстві модерного періоду» (номер державної реєстрації 0115U000640) та наукового пошуку кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки «Соціально-економічні, суспільно-політичні та громадсько-культурні форми самоорганізації українського селянства» (схвалено вченою радою Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, протокол № 3 від 17 грудня 2018 року).

Об'єктом дослідження є селянська молодь УСРР у 1920–х роках.

Предмет дослідження – формування та зміни соціокультурних характеристик української селянської молоді.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період 1920–х років. Зазначений хронологічний проміжок в історії України характеризувався специфікою соціально-економічного, політичного та ідеологічного життя, існуванням традиційних та новаційних факторів впливу на культурно-освітнє становище молодого покоління селян. З метою повноти висвітлення певних

аспектів теми дисертації здійснено екскурси за межі вказаних хронологічних рамок.

Територіальні межі визначені кордонами Української Соціалістичної Радянської Республіки за винятком Автономної Молдавської Соціалістичної Радянської Республіки.

Мета дисертації є аналіз становища селянської молоді, її культурно-освітні трансформації в умовах становлення більшовицької влади в УСРР.

Для реалізації зазначеної мети дисертантом визначено наступні

завдання:

- дослідити вплив та значущість упровадження професійної сільськогосподарської системи освіти у реалізації інтересів селянської молоді;
- проаналізувати процес формування особистості молодих людей на селі в умовах їх навчання в освітніх закладах, роботи в театральних колективах та гуртках різного спрямування;
- розглянути традиційні і нові самодіяльні форми дозвілля та ставлення до них молоді;
- прослідкувати зміни становища дівчини-селянки, процес її соціальної адаптації до нових умов;
- виявити участь селянської молоді у фізкультурно-спортивному русі;
- з'ясувати ступінь ідеологічного впливу і контролю організацій комсомолу та правлячої партії і органів влади на селянську молодь;
- виявити проблеми, які переслідували процес соціокультурних змін молодого селянського покоління упродовж 1920–х років.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає у тому, що у роботі **вперше:**

- на рівні дисертації досліджується явище суб'єктності селянської молоді УСРР у тенденціях культурно-освітнього життя 1920–х років;
- обґрунтовано й розв'язано питання, що стосується особливостей формування ціннісних та освітньо-професійних устремлінь широкого загалу молоді відповідного періоду;

- розкрито участь молодих людей у роботі існуючих навчально-практичних закладів сільськогосподарської освіти;
- простежено характер і рівень соціальної активності молоді;
- охарактеризовано традиційні і новаторські дозвіллі практики та ставлення до них молоді села;

подальшого розвитку набули питання:

- ролі селянської молоді як чинника громадянського суспільства;
- характеру взаємозв'язку між внутрішньою політикою більшовиків щодо селянського населення та змінами у повсякденному культурно-освітньому житті селянської молоді.

Практичне значення полягає у тому, що результати дослідження можуть бути використані в ході навчальної та наукової роботи. Зокрема, у розробці лекційних матеріалів, спецкурсів з новітньої історії України у закладах вищої освіти, підготовці наукових праць відповідної тематики. Окремі положення дисертації можуть знайти практичне значення в аналізі динаміки сучасних соціальних процесів, сприйняття тих чи інших культурно-ідеологічних цінностей молоддю, методів їх формування, прогнозуванні політичної та економічної поведінки молодих людей.

Апробація результатів. Основні результати дослідження обговорювались на засіданнях кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Різні аспекти теми дисертаційної праці були представлені у виступах на III Міжнародній науково-практичній конференції «Революційні потрясіння початку XX ст. в Європі: геополітичний, соціокультурний і антропологічний виміри» (Черкаси, 2019), Міжнародній науковій конференції «Теорія та практика сучасної науки та освіти» (Дніпро, 2019), Всеукраїнській науковій конференції XI Богданівські читання (Черкаси, 2020), XI Всеукраїнському симпозіуму з проблем аграрної історії (Черкаси, 2017) та Всеукраїнській

науково-практичній конференції «Гендерна ідентичність: між традиційністю і постсучасністю» (Черкаси, 2017).

Публікації. Основні положення роботи опубліковані автором самостійно у 7 статтях, серед яких 4 – у фахових наукових періодичних виданнях України, 1 – у науковому зарубіжному періодичному виданні та 2 публікаціях апробаційного характеру.

Обсяг і структура роботи зумовлені її метою та завданнями. Дисертаційне дослідження складається із вступу, чотирьох розділів (10 підрозділів), висновків, списку використаних джерел та літератури (520 найменувань). Загальний обсяг праці становить 238 сторінок, з яких 180 – основного тексту.

РОЗДІЛ 1

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Стан наукової розробки проблем становища селянської молоді періоду 1920–х років

Історіографія молодіжної проблематики має свої особливості. Опираючись на здобутки українських історіографів [1; 2] та зважаючи на специфіку теми дослідження в історіографії селянської молоді виокремлюємо два тривалі за часом періоди – радянський та сучасний. Радянський історіографічний період має окремі етапи у висвітленні проблематики селянської молоді. Зокрема, 1920–ті роки – перша половина 1950–х років, друга половина 1950–х – 1980–ті роки. Окрім того, виокремлюємо групу напрацювань дослідників-емігрантів, які стосуються молодіжної проблематики 1920–х років.

Якісно новий етап у історіописанні спостерігається із початком 1990–х років. Саме із цього часу відзначаємо початок сучасного історіографічного періоду дослідження селянської молоді УСРР, який представлений українськими та зарубіжними працями.

У 1920–ті роки відбувся сплеск інтересу до теми молоді, який щоправда, формувався у зв'язку із практичною діяльністю партійних та громадських організацій, і мав чітко виражену прикладну орієнтацію. Серед великої кількості робіт, автори яких здебільшого приділяли увагу проблемам трудового виховання робітничої молоді, з'являються й перші, частково систематизовані, з елементами дослідження праці, які присвячені деяким аспектам селянської молоді. У своїй більшості роботи цього періоду були написані педагогами, партійними та комсомольськими працівниками. Історіографія цього періоду формувалася у повній відповідності із завданнями політичного життя держави. Окрім того, авторами праць безпосередньо ставали державні чиновники,

зокрема А. В. Луначарський [3], М. В. Фрунзе [4] і Н. К. Крупська [5–7]. У їхніх роботах відсутнє комплексне дослідження проблематики молоді, однак вони містять загальні політико-освітні орієнтири її виховання. Зокрема, у доповіді на I-й Всеросійській конференції шкіл селянської молоді «Суспільно-політичне виховання в школах селянської молоді» Н. К. Крупська відмічала надзвичайно важливу роль шкіл такого типу на селі, зокрема у підготовці селян-кооператорів. У її роботах знаходимо проблеми функціонування хат-читалень та важливість їх культурно-просвітницької роботи із селянською молоддю [5, 209]. Такого ж характеру роботи Я. П. Ряппо [8; 9], що стосуються соціального виховання та професійної освіти в Україні. У своїх працях автор доводив необхідність політехнізації освіти, у тому числі й для сільської молоді.

Окрім того, упродовж 1920–х років у великій кількості розповсюджувалися книги та різного роду узагальнюючі праці, що висвітлювали культурно-освітню та виховну роботу нової влади, у тому числі й по відношенню до селянської молоді. Авторами таких праць були М. О. Авдієнко [10], О. Полоцький [11], Я. Й. Буров [12], П. І. Могило [13]. У кінці 1920–х років з'явилися праці наркома освіти УСРР М. О. Скрипника, зокрема «Завдання комсомолу в соціалістичній перебудові», у якій автор окреслював провідну роль ЛКСМУ у вихованні молоді [14; 15]. У цей час з'являється й інша узагальнююча праця М. О. Скрипника «Нові лінії в національно-культурному будівництві» [16], що певною мірою торкається й питання культурного розвитку селянської молоді.

У зазначений період важливе значення мало видання у 1924 році першого етнологічного часопису «Первісне громадянство та його пережитки на Україні» за редакцією К. М. Грушевської. Науковий щорічник вміщує цінні дослідження, що стосуються селянської молоді на зламі XIX – початку XX століття. Зокрема, слід виокремити публікації Ф. Я. Савченка, де міститься глибокий аналіз теорій різних дослідників щодо витоків такого явища у традиційній українській культурі, як парубочі та дівочі громади та їх побутування [17] та К. О. Копержинського, де автор на прикладі календарних

обрядових актів, висвітлює вікові складові селянської молоді, які мали спільні життєві інтереси, завдання та юридичні норми у сільській громаді [18]. Вищезазначені наукові розвідки дають певне ціннісне уявлення стосовно сільської молоді у дореволюційний період та дозволяють відтворити процес її трансформації вже упродовж 1920–х років.

У 1930–х – першій половині 1950–х років із встановленням культу особи Сталіна та ідеологічним диктатом, у друкованому слові остаточно оформлюється політизований характер викладу. Право на існування мали публікації, що відповідали ідеологічним канонам правлячої партії. Напрацювання з молодіжної тематики цього періоду поповнили роботи партійних діячів Г. К. Орджонікідзе [19] та Г. І. Петровського [20], які характеризувалися заідеологізованістю та більшою мірою декларативним висвітленням подій. Так, у працях увага головним чином приділена участі та ролі комсомолу і студентства у збереженні досягнень революції. Тут же містяться агітаційні заклики до активної суспільно-політичної діяльності молоді. Селянська ж молодь, як окрема група, авторами не виокремлюється.

У повоєнний період акцент зміщувався на вивчення питання культурної перебудови села. Відтак з'являлися узагальнюючі праці, що стосувалося просвітницької ролі партії, комсомолу та їх досягнень у сфері виховання людини нового типу на селі. Серед авторів таких праць слід виділити М. С. Андрєєву [21], Н. Мамай [22], В. Скаржинську [23].

Окремою темою досліджень у згаданий період стало питання освіти молодого покоління. Зокрема, певний інтерес становить дослідження радянського педагога З. І. Равкіна, що стосується радянської школи у роки «переходу на мирну роботу» – роботу з відновлення економіки після першої світової війни та революції (1921–1925 рр.). Поміж іншого автор висвітлює проблеми й недоліки шкіл із сільськогосподарським ухилом. Так, З. І. Равкін підкреслював, що утилітарні цілі у побудові навчального процесу переважали над педагогічними, що спонукало до розриву між знаннями з природничих наук та практичними завданнями із сільського господарства [24].

Починаючи із другої половини 1950-х років однією із найбільш помітних наукових розробок стали питання культурно-освітнього розвитку села в період непу. Зокрема, інтерес викликає монографія О. Б. Слуцького «Радянське і культурне будівництво в перші роки боротьби за соціалістичну індустріалізацію країни». Автор на значному архівному матеріалі висвітлив питання культурного будівництва за період 1926–1929 років. Значна увага приділена діяльності сільських бібліотек, періодичної преси, профспілкових організацій, функціонування червоних кутків. Проте, робота загалом націлена на висвітлення ролі комуністичної партії у культурному будівництві, аніж громадськості, і селянської молоді зокрема [25]. Такого ж характеру й інші публікації цього періоду, що стосуються культурного життя 1920-х років, зокрема П. І. Бакуменка «Культурне будівництво в українському селі у 1921–1923 рр.» [26] та роботи С. К. Гутянського [27], П. М. Денисовця [28].

На початку 1960-х років з'являються монографії І. Д. Золотоверхого [29], Г. М. Шевчука [30] та дисертація І. С. Гайдая щодо культури українського селянства другої половини 1920-х років [31]. А в кінці 1960-х років М. С. Гриценком була захищена докторська дисертація, яка узагальнює шлях розвитку загальноосвітньої школи в Українській РСР від 1917 по 1967 рік [32]. Ці роботи мають пізнавальне значення, містять фактичний матеріал про діяльність культурно-освітніх організацій, що мали безпосередній вплив і на молоде покоління сільського населення. Зокрема, у праці Г. М. Шевчука «Культурне будівництво в Україні в 1921–1925 роках», незважаючи на певну ідеологізацію змісту, автор показав процес утворення і діяльності сільбудів та хат-читалень, зосередив увагу на їх гуртковій роботі, окреслив загальні основи їх функціонування.

У цей період на особливу увагу заслуговують історико-етнографічні праці К. І. Гуслистого [33], О. Ф. Кувеньової [34]. Цінність вищезгаданих праць передовсім у тому, що історико-етнографічні нариси узагальнюючого характеру несуть у собі ідею самобутності українського народу, його культури, що об'єктивно заперечувало версію про існування «єдиного радянського

народу». У працях знаходимо інформацію, що стосується парубочих і дівочих громад, вулиці, вечорниць і досвіток та інших самодіяльних форм взаємодії селянської молоді. При цьому О. Ф. Кувеньова зробила спробу аналізу трансформації громадського селянського побуту в умовах встановлення радянської влади, згадуючи у цих процесах й селянську молодь.

Упродовж 1970–1980-х років тема селянської молоді не знайшла предметного відображення у науковій літературі. Однак, слід відмітити дисертаційні праці І. М. Слепенкова [35], що розглядає місце і роль сільської молоді у комуністичному будівництві та С. І. Наконечного, що висвітлює діяльність клубних установ та їх комуністичний вплив на населення у перші роки непу [36]. У цей час з'являється публікація А. В. Юрченка [37], де автор розкриває утворення мережі сільбудів і хат-читалень в Україні та є дотичною до теми культурного розвитку селянства у цілому. Разом з тим, у 1985 році з'являється узагальнююче дисертаційне дослідження С. С. Плахотнюк [38] щодо загальноосвітнього та культурного рівня селянства УСРР у період 1928–1937 років. Автор аналізує ріст сітки шкіл, культурно-освітніх закладів на селі, форми і методи ідейно-політичної роботи серед селянства у роки перших п'ятирічок. А також праця В. Ю. Баркова, у якій автор окреслює формування комуністичного ідеалу радянської молоді [39].

Окремою групою серед історіографічних здобутків проблематики молоді та українського села 1920-х років є напрацювання істориків-емігрантів. Серед таких вирізняються етнографічні узагальнюючі праці В. Андрієвського «Звичаї й обряди українського народу» [40] та двотомний етнографічний нарис О. І. Воропая, перший з яких був виданий Українським видавництвом «Дніпрова хвиля» у Мюнхені 1958 року, а другий – 1966 року [41]. Зазначені роботи формують образ народно-календарних звичаїв протягом року та предметно демонструють участь у них різних прошаків суспільства й зокрема, сільських дівчат та хлопців.

Поміж інших, слід виокремити й нарис В. Гришка «Молода Україна пореволюційного десятиліття під совєтами» [42]. Праця містить загальний

огляд і деякі підсумки боротьби радянської влади за вплив на молодь та боротьбу молоді за свої специфічні інтереси в підрадянській Україні. Зокрема, цікавою є класифікація автора молоді УСРР 1920–х років, яка на його думку складалася із трьох основних груп: національно-свідомої антибільшовицької молоді селянського та інтелігентського походження, пристосованської молоді різного соціального становища та ідейно-комуністичної молоді, що поєднувала у собі комуністичну ідеологію із націонал-українською [42, 33]. Подібно до того й у матеріалах Ф. Пігідо, викладених у роботі під назвою «Україна під большевицькою окупацією» [43], молодь УСРР показана в контексті суспільно-політичних рухів, без виокремлення її селянської частини. До питань більшовицької культурної політики звертається С. Николишин, який пропонує власну періодизацію та аналізує її окремі періоди [44].

Отже, предметом уваги радянського історіографічного періоду стали питання, що пов'язані із діяльністю комсомольських осередків, функціонування радянських культурних, освітніх установ та їх виховний вплив на селянство, у тому числі й на сільську молодь. Окремо категорія селянської молоді УСРР радянською історичною наукою не вивчалася. Разом з тим, вирізняються історико-етнографічні праці, що розкривають окремі сюжети традиційного укладу життя селянської молоді, щоправда в основному початку ХХ століття.

Видані у цей період праці істориків-емігрантів більшою мірою сконцентровувалися на висвітленні селянської традиційності, звичаїв, обрядів, що зі свого боку стверджувало окремішність і самобутність українського народу. Іншими питаннями, які турбували діаспорних дослідників стали суспільно-політичні процеси підрадянської України. Втім селянська молодь у їх працях предметного зацікавлення не виявляла.

Ситуація із науковою розробкою теми селянської молоді змінилася на початку 1990–х років. З цього часу підготовлено чимало дисертаційних, монографічних досліджень та інших фахових публікацій, що торкаються питань становища селянської молоді. Утім провідним напрямком наукових пошуків українських істориків стала інституціоналізована частина молоді.

На цьому фоні яскраво вирізняється науковий доробок В. І. Прилуцького [45–49], автора кандидатської дисертації, монографії, брошур та статей, що стосуються історії молодіжних організацій. Зокрема, історик акцентує увагу на діяльності організованої частини молоді, її політичного обличчя поза межами комсомолу. Науковець висвітлив участь молодих людей у громадських організаціях, проаналізував настрої щодо політики правлячого режиму і стверджував, що впродовж 1920–х років молодь лояльно ставилася до правлячого режиму або була досить далекою від активного політичного життя. Однак, вже у 1928–1929 роках частина її висловлювалась проти заходів більшовицького керівництва, намагалася чинити опір існуючій владі у хлібозаготівельних кампаніях. Поміж тим, В. І. Прилуцький певною мірою торкається й питання розкриття загальних тенденцій соціального становища селянської молоді 1920–х років, зокрема її чисельності та професійної зайнятості.

У подальшому саме проблематика організованої частини молоді здобула популярність у науковому полі сучасних українських істориків. Зокрема, увагу привертає історико-політологічне дослідження В. А. Головенька [50], яке стосується розвитку українського молодіжного руху ХХ століття. Історик дослідив періоди становлення молодіжного руху та розробив його періодизацію. Стосовно 1920–х років автор виокремив два періоди громадської активізації молоді. Перший, на думку науковця, тривав із початку ХХ століття і до середини 1920–х років, і характеризувався масовим виникненням різноманітних громадських молодіжних об'єднань, зародженням молодіжної преси та появою перших законодавчих актів щодо молоді. А другий – розпочинався із середини 1920–х років та являв собою діяльність двох молодіжних організацій – комсомольської та піонерської, що монополізували увесь молодіжний рух.

Спеціальне монографічне дослідження, що стосується діяльності молодіжних громадських організацій, підготували В. П. Коцур та В. К. Молоткіна [51]. У своїй праці історики вдаються до типологізації усіх

молодіжних громадських організацій України, що діяли протягом 1920–1930–х років, з'ясовують структуру, основні напрямки, форми та методи їх діяльності. Торкаючись питання селянської молоді, автори доводять, що саме небільшовицькі організації культурно-просвітницького характеру користувалися широкою підтримкою молоді. Щодо осередків комсомолу автори зазначають, що сільська молодь неохоче долучалася до його діяльності. Більше того, теорія комунізму їм була незрозумілою й далекою.

Аналіз молодіжного руху, як складової полікультурного простору України 1920–х років, міститься у монографії В. К. Молоткіної [52]. Дослідниця зазначає, що характерною рисою молодіжного руху було велике різноманіття організацій. Так, поряд з українськими, існували організації єврейської, польської, німецької молоді. Діяли й молодіжні спілки загальноросійських політичних партій і течій, які займалися культурно-освітньою діяльністю. Звертає увагу й на громадську позицію селянської молоді щодо суспільних трансформацій, викликаних політикою радянської влади і стверджує, що селянська молодь гуртувалась навколо «Просвіт», «Громади» й вороже ставилась до радянських організацій та культурно-освітніх установ. Проте, в умовах становлення тоталітарного режиму лише комсомол, як частина даного режиму, мав право на існування [52, 105].

Деякі аспекти становища сільської молоді в контексті громадського руху в УСРР 1920–х років містяться у праці Ю. С. Степанчука [53]. Історик розглядає прорадянські громадські об'єднання, серед яких єврейська комуністична спілка молоді, комуністична спілка учнівської молоді, піонерська організація України. Проте, найбільш впливовою і масовою серед них, як зазначає автор, була комуністична спілка молоді України. Автор приходить до висновку, що упродовж 1920–х років саме осередки ЛКСМУ були провідниками більшовиків на місцях.

Особливий інтерес для сучасної історіографії становить проблема політичної орієнтації молоді в УСРР. Так, О. М. Абразумова [54] аналізує суспільно-політичні погляди покоління сільських мешканців, висвітлює роль

і місце комсомолу та небільшовицьких організацій у їх формуванні. Дослідниця зазначає, що незважаючи на зусилля радянської влади, здобути прихильність сільської молоді, залучити її до радянських організацій було важко. Ставлення її переважної частини до більшовицьких перетворень було негативним. Подібно розглядає створення молодіжних некомсомольських громадсько-політичних об'єднань й О. М. Хорошев [55].

Політику більшовиків щодо молоді українського села 1920–х років розглядають у своїй статті А. Г. Морозов та В. К. Мотуз [56]. Автори зазначають, що інструментом у забезпеченні прихильності до партії більшовиків молодого покоління став комсомол, головною метою якого був всеохоплюючий контроль над молоддю, її виховання у дусі комуністичної ідеології та підготовка у майбутньому резерву поповнення партії. А. П. Демартино у дисертації «Повстанський рух у Середньому Подніпров'ї України (1920–ті роки)» [57] подає деякі аспекти, що стосуються методів та форм ідейно-політичного впливу більшовиків на сільську молодь. Дослідник підкреслює, що основним інструментом у завоюванні прихильності сільського юнацтва був комсомол. Його активісти, окрім традиційних методів агітації, скликали безпартійні конференції сільської молоді, де створювали спілки сільської молоді, які не випадково оголошували безпартійними. Разом з тим, автор вказує на негативне ставлення молоді на селі до більшовиків, що стало причиною проникнення останніх у молодіжне середовище під назвою «безпартійних селянських спілок молоді», які згодом були трансформовані на комуністичні спілки молоді.

Цікавою видається публікація В. В. Гайдая [58], у якій автор здійснив компаративний аналіз діяльності молодіжних, селянських та громадських організацій інтелігенції УСРР та Польщі 1920–х років. Порівнюючи молодіжні громадські організації українського та польського села, дослідник приходять до висновку, що як у Польщі, так і в Радянській Україні молодіжний рух досліджуваного періоду відзначався своєю класовою, політичною,

ідеологічною строкатістю, а також різними завданнями – суспільно-політичними, культурно-просвітницькими.

Сучасний погляд щодо місця і ролі комсомольських осередків у політичній системі УСРР розглядає у своїх публікаціях М. О. Фролов [59]. Автор характеризує створення організацій та зміни, які відбулись у їхній структурі, висвітлює боротьбу комсомолу за монополію у суспільно-політичному просторі.

Через призму політико-освітньої та культурної діяльності сільбудів висвітлюють місце й роль сільської молоді Н. І. Земзюліна [60] та О. О. Стадник [61]. Автори приходять до висновків, що подібні громадські організації в українському селі у 1920–х роках орієнтувалися на молодь й мали на меті виховання нової генерації селянства у комуністичному дусі. Форми культурно-масової роботи серед селянства України 1920–1930–х років досліджують С. С. Плахотнюк та Д. О. Мельников [62; 63]. Аналізуючи ріст мережі сільських закладів, що сприяли розвитку художньої самодіяльності на селі, автори наводять деякі статистичні дані щодо кількісного охоплення музичних та драматичних гуртків молоддю. Розвитку культури селянства України 1920–х – 1930–х років присвячено ряд самостійних праць С. С. Плахотнюк. Так, у спеціальній монографії історика простежується спроба узагальнення досвіду культурних перетворень на селі. Особлива увага зосереджена на досягненнях і прорахунках політики українізації, аналізу функціонування сільських клубних установ [64].

Ряд статей В. К. Мотуз присвячено проблематиці радянських культурно-ідеологічних трансформацій на селі. Дослідниця аналізує форми і методи за допомогою яких відбувалося витіснення традиційної духовної культури і заміна новою соціалістичною [65; 66]. Розглядаючи функціонування сільбудів, колбудів, хат-читалень В. К. Мотуз приходить висновку, що діючі сільські культурно-освітні установи стали провідними у формуванні нового світогляду та зрештою посприяли модифікації селянської традиційності [67].

Специфіку діяльності, напрямки та мережу театрів в українському селі впродовж 1920–х років аналізує у спеціальній розвідці М. В. Захарченко [68]. Культурно-освітню та політико-виховну діяльність компартії серед сільського населення впродовж 1920–х років висвітлює Ф. І. Кокошко [69]. Проте, історик не вдається до аналізу впливу політики більшовиків у культурній сфері на молоде покоління селян.

Деякий інтерес до проблеми антирелігійного виховання молоді становить публікація О. П. Чучаліна [70]. Автор висвітлює напрямки політики радянської влади, що стосувалась атеїстичного виховання молоді загалом. Описує форми та методи, які використовувала влада у цьому напрямку. Зрештою, О. П. Чучалін приходиться до висновку, що у 1920–1930–х роках була сформована система заходів, спрямована на знищення релігійної свідомості та релігійного світогляду дітей та молоді, усунення церкви із сфери виховання та запровадження нової атеїстичної ідеології.

Звертають увагу на питання культурного розвитку молоді дослідники культури побуту та повсякдення. Зокрема, дисертація О. М. Лукашевича «Побут та дозвілля сільського населення України (1920–1930 рр.)» [71], статті Н. Т. Гогохії [72] та І. В. Рибак [73]. Наприклад, Н. Т. Гогохія в одній із розвідок аналізує впровадження нової радянської святкової культури в 1920–1930–х роках. І. В. Рибак беручи до уваги повсякденне життя подільського селянства доколгоспного періоду розглядає культурно-освітню інфраструктуру села 1920–х років. Однак, аналізуючи соціально-побутові та культурні трансформації на селі із утвердженням більшовицької влади, дослідники не виокремлюють сільську молодь як окрему демографічну спільноту.

На окрему увагу заслуговує колективна монографія за редакцією С. В. Кульчицького «Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921–1929 рр.)» [74] та монографія В. М. Лазуренка «Українське фермерство: злет і падіння (1921–1929 рр.)» [75]. Праці, хоча й не висвітлюють безпосередньо питань сільської молоді в означений період, однак дають загальне уявлення про суспільно-громадські, соціально-економічні проблеми,

селянський побут у проміжку між революцією та колективізацією, розкривають питання самоорганізації селянського загалу, що мають значення для нашого дослідження. Предметне зацікавлення з точки зору агрикультурних та громадських ініціатив селянства досліджуваного нами періоду виявляє спеціальна розвідка І. А. Фаренія. Аналізуючи модернізаційні процеси українського села першої третини ХХ століття історик доводить, що одним із їх визначальних факторів стали внутрішні потреби до змін та соціальна активність селянства [76].

Поміж іншим варта уваги наукова розвідка Н. В. Жмуд [77], що аналізує етнопедагогічні аспекти молодіжних громад Поділля із початку ХХ – 60-ті роки ХХ ст. Автором встановлено, що у досліджуваний період відбулася девальвація традиційних моральних цінностей українського суспільства, послаблення їх консервативних родинно-побутових традицій, що завершилося формуванням нових концептуальних засад звичаєво-правничого укладу селянського життя.

У 2018 році вийшло друком багатотомне видання Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України «Етнографічний образ сучасної України». Цікавим для нашого дослідження став Т. 2 «Родина та культура сімейного співжиття» [78]. У зазначеному томі зібрано фольклорно-етнографічні матеріали із різних регіонів України починаючи від 1920-х років. Серед них – свідчення респондентів стосовно дошлюбного спілкування молоді, зокрема відвідування вечорниць. Наведені у праці факти з різних куточків України дають підтвердження тому, що традиційні форми дозвілля і у наступні десятиліття залишалися популярними у молоді.

На увагу заслуговує дисертаційна праця Л. Г. Босої «Соціалізація української молоді кінця ХІХ – початку ХХІ століття», предметом якої стало дослідження соціалізації української молоді в окремі історичні періоди розвитку українського суспільства. Зокрема, Л. Г. Боса стверджує, що період 1920–1930-х років характеризувався нищенням етноусвідомлення молоді,

втратою національної ідентичності як найважливіших аспектів соціалізації, пов'язаних з виробленням активної позиції і самоактуалізації у сфері національної культури [79].

Разом з тим, можна виділити окрему групу досліджень, що стосуються проблематики сільської молоді дожовтневого періоду, які дають уявлення про становище українського соціуму до утвердження більшовизму в Україні. Зокрема, цікавою є дисертація А. В. Забловського, який показує процес соціалізації статево-вікових груп в традиційній культурі українців другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Дисертант доводить, що одним із головних інститутів соціалізації на етапі дівування та парубкування для неодруженої молоді були саме дівочі і парубочі громади, зокрема у формі вечорниць чи досвіток (восени-взимку) та вулиці (навесні-влітку) [80]. Певний інтерес становить етнографічна розвідка Л. І. Шаповала та М. В. Мельника у якій автори аналізують традиційні форми дозвілля «вулицю», «вечорниці», «досвітки», як частину побуту парубочої та дівочої громад у ХІХ – ХХ століттях на Полтавщині [81]. Традиційне дозвілля української молоді висвітлює й у своїй розвідці В. І. Кириченко [82]. Парубоцькі і дівочі громади як традиційне явище ХІХ – початку ХХ століття вивчають О. П. Мазуркевич [83] та Т. В. Окольніча [84]. Автори розглядають їх як особливі групи сільського соціуму та звертають увагу на основні функції молодіжних громад, форми етикетної поведінки. Т. В. Окольніча стверджує, що парубоцькі і дівочі громади забезпечували збереження звичаєво-обрядової культури і сприяли формуванню етносу. З позицій гендерних відмінностей висвітлює парубочі і дівочі громади О. Кісь. Аналізуючи форми поведінки сільської молоді через вечорниці та досвітки дослідниця доходить до висновку, що останні були головними осередками соціалізації селянської молоді юнацького віку [85].

Висвітленню соціального становища селянської молоді, зокрема й питанням її освіти, виховання присвячені праці О. В. Мушки [86], С. В. Маркової та К. І. Алілуйко [87]. Так, О. В. Мушка у статті «Дискусії щодо

розбудови системи освіти в Україні періоду 1920–1932 рр.» досліджує питання створення мережі шкіл сільської молоді в УСРР, що охоплювала навчанням сільських мешканців віком від 15 до 18 років. Загальні концептуальні складові освітньо-виховної системи молоді УСРР 1920–1930-х років містяться у публікації С. В. Маркової та К. І. Алілуйко. Автори аналізують формування суспільних орієнтирів молоді через систему освіти, з'ясовують основні функції молоді, її нові соціальні ролі та шляхи формування суспільної свідомості, що були спільними для усіх категорій молодого покоління УСРР.

У дисертації С. В. Маркової, що розкриває суспільно-політичні зміни в українському селі протягом 1917–1933 років, спеціальний розділ присвячений селянській молоді. Дослідниця наводить стратифікацію вікових меж молоді, які характерні досліджуваному періоду. Аналізує процес наповнення свідомості сільської молоді ідеями владної ідеологічної системи, висвітлює внутрішні ідейні суперечності нової радянської освітньої системи із принципами традиційного селянського сімейного виховання. Дисертантка приходить до висновків, що національна свідомість молоді, яка була пов'язана з етнічною основою, котра включала територію, мову, культуру, релігію, звичаї, традиції, історію тощо, зазнала радикальних трансформацій вже на початку 1930-х років, зокрема через діяльність радянської освітньо-виховної системи [88].

Висвітлює становище сільської молоді радянської України у кінці 1920-х та 1930-х роках С. О. Білан. Автор зазначає, що саме у цей період відбулися найглибші зрушення в її середовищі, що було пов'язано із колективізацією, розкуркуленням та Голодомором 1932–1933 років. Дослідник розглядає соціальний стан та шляхи нав'язування радянських стереотипів й культурних цінностей селянській молоді в Україні. З-поміж інших проблем, історик виділяє раннє залучення молоді до сільськогосподарського виробництва, що негативно позначилося на освітньому рівні молодого покоління. Також С. О. Білан не оминає й питання міграції сільської молоді до міста, проблеми зайнятості та її роль у трансформаційних процесах відповідного періоду [89; 90].

Важливе місце для розуміння теоретичних та методологічних підходів щодо генези трудової підготовки учнів сільської школи, зокрема таких її компонентів як профорієнтаційна робота, економічне виховання, продуктивна праця має монографія Н. А. Калініченка [91]. Питанню професійної освіти селян присвячене дисертаційне дослідження М. І. Харламова [92], який дослідив різноманітні аспекти розвитку закладів профтехосвіти УСРР, у тому числі професійних сільськогосподарських шкіл. Питання формування і діяльності сільськогосподарських закладів професійної освіти на Поділлі розкриті у публікації А. Ф. Сурового та В. Й. Жезицького [93].

Певні аспекти становлення, розбудови й перетворень освітньої системи в УСРР розглянуті у працях Л. Д. Березівської [94], В. В. Липинського [95; 96], М. М. Кузьменко [97], Т. Д. Антонюк [98]. Зокрема, Л. Д. Березівська висвітлює основні напрями реформування шкільної освіти у 1920–х роках. В. В. Липинський розкриває хід дискусій, що точилися між прихильниками двох концептуальних напрямків в Україні і Росії у 1920–1922 роках та висвітлює діяльність Наркомосу України у відстоюванні та удосконаленні своєї моделі освіти із кінця 1922 по 1929 рік. М. М. Кузьменко поміж іншим торкається проблеми впливу непу на професійне навчання селянської молоді. Зокрема, дослідник приходять до висновку, що саме із впровадженням нової економічної політики виникла потреба у формуванні системи професійної освіти, яка б готувала кваліфіковану робочу силу для різних галузей народного господарства. Особливості сільськогосподарської освіти жіноцтва у 1920–х роках розглядає у спеціальній публікації Н. І. Іванцова [99].

Заслуговує на увагу публікація О. Будник, у якій автор торкається проблеми етнічного виховання молоді в умовах радянської педагогіки 1920–х років. Автор приходять до висновку, що у 1920–х роках етновиховання не відбулося ані у педагогічній теорії, ані на практиці. Останнє було пов'язане із наданням пріоритетності у вихованні державі, а в основу виховного ідеалу було покладено комуністичні цінності [100].

Дослідження фізкультурно-спортивного руху в радянській Україні належить Ю. Тимошенко, який у своїй публікації «Спортивне життя в радянській Україні в 1920–ті роки» намагається з'ясувати стан у якому перебувало фізкультурно-спортивне життя країни. Щоправда, дослідник не торкається місця молоді у означених процесах. Однак вдається до аналізу пріоритетів державної політики у фізичній культурі та спортивному житті. Аналізує проблеми співвідношення термінів «фізична культура» і «спорт», які в 1920–х роках протиставлялися й наповнювалися ідеологічним змістом. Автор приходить до висновку, що у ці роки з'являється тенденція до підпорядкування фізичної культури політичним цілям й інтересам більшовиків [101]. Подібно до того й К. Кобченко у своїй публікації «Емансипація по-радянськи: жінки в фізичній культурі та спорті в СРСР у 1920–1930 рр.» торкається проблеми включення жіночої половини суспільства до фізкультурного руху і окреслює основні риси спортивного життя [102]. Розкриває зміст та форми і практики фізичного виховання молоді Г. П. Ковальчук [103]. Однак, автор не виокремлює у своїй розвідці сільську молодь, як окрему, специфічну категорію. Заходи партійно-державних органів та громадських організацій у перебудові фізкультурної роботи серед населення на зламі 1920–х років висвітлили Г. Савченко та Є. Хоменко [104].

Розробку молодіжної проблематики періоду становлення радянської влади доповнює й зарубіжна історіографія. Зокрема, чільне місце у вивченні сільського комсомолу та його ролі у радянзації селянства займає Ізабель Тірадо [105; 106]. Дослідниця переконливо аргументує, що приймаючи позицію «служіння партії», сільські комсомольці тим самим стали провідними носіями соціалістичної модерності, яку намагалися активно транслювати й на позапартійну молодь. Щоправда, розробляючи молодіжну проблематику перших десятиліть радянської влади Ізабель Тірадо не виділяє українську молодь з-поміж загальносоюзної. Також слід згадати роботу канадського історика Лінн Віоли [107], присвячену опору радянського селянства політиці

колективізації. Зокрема, у монографії автор торкається й соціокультурних змін селянського повсякдення 1920–х років.

На окрему увагу заслуговує праця з усної історії антрополога В. Нолла під назвою: «Трансформація громадянського суспільства. Усна історія української селянської культури 1920–30 років» [108], яка побачила світ у 1999 році. Праця стала першою монографією в Україні, що містить у собі неопубліковані раніше свідчення очевидців, зібрані групою українських науковців під керівництвом В. Нолла у період із 1993 по 1995 роки. Для нашого дослідження став цінним розділ, який стосується розваг і ритуалів, що були життєво важливими для селян 1920–х – 1930–х років та на які було здійснено тиск у роки колективізації. Зокрема, В. Нолл наводить дані з інтерв'ю опитаних респондентів, які пережили колективізацію, зокрема із теми молодіжних досвіток, та стверджує, що останні на початку 1930–х років перестали бути загальнопоширеним явищем і не практикувалися у більшості місцевостей УСРР.

Отже, аналіз наукової літератури показав, що проблематика селянської молоді привертала до себе увагу науковців починаючи із 1920–х років. У радянський період селянська молодь розглядалася або під кутом зору культурно-освітньої та виховної роботи більшовиків на селі, або ж через призму діяльності комсомолу, як єдиного легітимного молодіжного об'єднання. Разом з тим, окреме місце у молодіжній тематиці займають етнографічні та етнопедагогічні напрацювання істориків, етнологів, антропологів, що простежуються як у радянському періоді історіописання, так і у сучасному. А їх предметом дослідження стали обрядово-побутові та соціокультурні аспекти життя селянства, й у тому числі його молоді частини.

Сучасна українська історіографія, головним чином, розглядає молодь у контексті організованого молодіжного руху, який так чи інакше проявляв себе у громадсько-політичному житті. Зокрема, більшовицькі та небільшовицькі молодіжні об'єднання, їх політичні орієнтири та ідейно-політичний вплив комсомолу на молодь. Окрім того, істориків цікавлять теми формування

системи професійної освіти та культурно-освітня діяльність нових комуністичних установ на селі, їх виховний вплив на селянство, й зокрема на молодь. Зарубіжна історіографія більшою мірою зосереджується на суспільно-політичних проблемах.

Окреме місце у сучасній історіографії займають напрацювання із проблематики селянської молоді у дожовтневий період та стосується висвітлення культури, побуту і традицій села до приходу більшовиків. Разом з тим, селянська молодь, як окрема демографічна група, раніше спеціально не досліджувалася. Історики вивчали лише окремі аспекти обраної теми роботи. Беручи до уваги попередні історіографічні напрацювання та враховуючи науково-пізнавальний потенціал розробки теми дисертант поставив за мету дослідити участь селянської молоді у трансформаційних процесах на селі впродовж 1920–х років.

1.2. Джерельна база

У ході дослідження теми дисертації були опрацьований наступний комплекс джерельних матеріалів.

У структурі джерельної бази – *нормативні документи вищих органів державної влади*. Зокрема, вивчалися постанови та декрети РНК УСРР «Про селянські будинки» (від 19 квітня 1921 року), «Про передачу селянських будинків у відання Народного комісаріату освіти» (від 11 травня 1923 року), в яких містяться відомості про створення сільбудів. Постанови ВУЦВК та РНК УСРР «Про товариства «Селянський будинок» і районні та окружні спілки» (від 13 березня 1925 року), «Про товариства селянський будинок» (від 29 червня 1927 року) відобразили мету створення товариств, їх права, членство, а також основні завдання роботи на селі. Постанова XI Всеукраїнського з'їзду Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів «Про стан та перспективи культурного будівництва» (від 15 травня 1929 року) визначала концептуальні засади політико-виховної та культурної

роботи влади, і дають уявлення і про місце сільської молоді у цих процесах. Названі нормативні акти опубліковані у збірниках документів і матеріалів «Збір законів і розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1921 р.» [109], «Збірник Законів та розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1929 рік» [110], та «Культурне будівництво в Українській РСР: збірник документів у 2-х томах» [111].

При аналізі державної політики також використовувались документи малої Президії Всеукраїнського центрального виконавчого комітету. Зокрема, протоколи та витяги із протоколів засідань щодо розвитку сільської фізкультурно-спортивної сфери. Тут відображена діяльність Вищої ради фізичної культури, керівного органу у справах фізичної культури. Також міститься інформація щодо функціонування сільських гуртків фізкультури, участь фізкультурників у боротьбі із хуліганством. Матеріали показують ступінь охоплення громадськості фізкультурно-спортивним рухом та пануючі, на думку партійно-державної номенклатури, «ухили» у цій сфері. Згадані протокольні документи знаходяться на збереженні у Центральному державному архіві громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України) у фонді «Центральний комітет Ленінської комуністичної спілки молоді України» (ф. 7).

У роботі були використані матеріали виконавчих органів влади, а саме *документи Народного комісаріату освіти УСРР*, що знаходяться в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України) (ф. 166). Матеріали Наркомосу УСРР ілюструють культурно-освітні зміни на селі та дають можливість виокремити селянську молодь в означених процесах. Зокрема, вивчалася документація інформаційно-статистичного відділу, у якій відбилися дані про розвиток народної освіти. Інформаційні зведення загалом містять середні показники, утім дають загальне уявлення щодо кількісних характеристик сільськогосподарських професійних шкіл по округах УСРР, забезпеченість учительськими кадрами та наповненість сільських освітніх закладів учнівським контингентом.

Ознайомлення із плановою документацією Наркомосу УСРР дало можливість висвітлити основоположні проекти держави щодо селянської молоді. Зокрема нами були вивчені операційні плани Головного управління освіти при Наркомосі УСРР. У матеріалах простежується висока значимість, яка надавалася державою, виконанню завдань щодо «завоювання молоді» та її виховання у дусі комунізму. Окреслено напрямки роботи із молодим селянським поколінням відносно його залучення до більш активної участі у трансформаційних процесах на селі: впровадження нового побуту, революційних свят, організації «здорового дозвілля», фізкультурної, екскурсійної та краєзнавчо-туристичної діяльності. Разом з тим, операційні плани містять вказівки стосовно посилення роботи з покращення сільськогосподарських і виробничо-технічних навичок хлопців і дівчат, організації професійної сільськогосподарської школи для селянської молоді.

Певну цінність мають документи окружних інспектур освіти щодо стану розвитку мережі агрономічних освітніх закладів. Зокрема, сільськогосподарських професійних та шкіл селянської молоді. Матеріали відображають матеріальне забезпечення, організаційні форми, програми і методи роботи цих закладів. Аналіз такого виду документів дозволив визначити ресурсні можливості у наданні освітніх послуг селянській молоді.

До розробки теми дослідження залучалися матеріали окружних і районних відділів політосвіти. Серед них особливий інтерес представляє звітність «Всеукраїнського селянського будинку» як головного центру політосвітньої роботи на селі. Тут міститься чимало узагальнених відомостей стосовно роботи із молоддю по УСРР. Інформацію стосовно форм і методів роботи із хлопцями і дівчатами дають доповіді та виписки із доповідей окружних і районних сільбудів. Відомості стосовно молодіжного напрямку роботи поповнили матеріали обстежень функціонування хат-читалень. Методичну та організаційну справу виховання молодого селянського покоління відобразили кварталні плани роботи відділів політосвіти по роботі на селі.

Серед документації державних органів влади були використані *матеріали листування радянських органів з громадськими об'єднаннями*. Особливу увагу звернули на себе листи Наркомосу УСРР та Управління політосвіти, які місять загальне інформування про роботу із селянською молоддю, орієнтири щодо її виховання. Листування із Центральним кабінетом політосвітньої роботи стосуються поточного організаційного стану секцій молоді (юнсекцій) по округах УСРР. Уявлення щодо культурно-освітнього розвитку селян розширили листи інспекторів Центрального кабінету політосвіти по роботі на селі. Певний інтерес викликали листи-звернення із грифом «таємно» Фракції Вищої Ради фізкультури, керівного органу фізичної культури при ВУЦВК, до ЦК КП(б)У щодо врегулювання повноважень у справі розвитку фізкультури та спорту із профспілками. Окрему тему становлять сюжети листів робітників працівників фізкультури щодо питання взаємовідносин між Радами фізичної культури та Окружними радами профспілок. Загалом офіційне листування демонструє рівень ефективності і злагодженості роботи органів влади та реагування на проблеми, які виникали на місцях у процесі впровадження культурно-освітніх новацій.

Ще одним видом джерел залучених до розробки теми стали *спеціальні звіти виконавчих комітетів* до Всеукраїнських та окружних з'їздів Рад. Такі матеріали характеризувалися високою деталізацією поданої інформації та широко видавалися у 1920–х роках. Так, у звітах, поряд із багатьма іншими проблемами округ, розглядаються питання культурно-освітнього життя села і в них чітко простежується направленість роботи місцевих сільбудів і хат-читалень у роботі із селянською молоддю. Попри те, що на зміст документів істотно вплинула ідеологія тієї епохи, аналіз згаданих матеріалів дозволив на регіональному рівні виявити здобутки у сфері розвитку молодіжної сільської фізкультури і спорту. Серед таких інформаційно-насиченими є «Відомості зі звіту «Шевченківського окружного виконавчого комітету за 1925 р. X–му Окружному з'їзду Рад Шевченківщини» [112], «Відомості із звіту Шевченківського окружного виконавчого комітету за 1925–1926 рр. XI–му

Окружному з'їзду Рад Шевченківщини» [113] та «Відомості із звіту Шевченківського окружного виконкому за 1926–1928 рр. XII-му Окружному з'їзду Рад Шевченківщини» [114].

Окрему групу використаних джерел склали *документи професійних та агрономічних шкіл*, які зберігаються у ЦДАВО України у фонді «Народний комісаріат освіти» (ф. 166). Серед них були залучені річні звітні матеріали різних за напрямками підготовки освітніх закладів. У звітах висвітлено фінансово-матеріальне забезпечення, а також навчально-виховна робота та інші аспекти діяльності шкіл сільськогосподарської освіти. Ці документи несуть широкі відомості стосовно заснування шкіл, їх забезпечення, вчительський склад, спеціальності за якими готували працівників сільського господарства, характер взаємовідносин учителів із учнями та учнів із громадою, співпрацю чи інші зв'язки школи із органами влади, громадськими об'єднаннями.

Іншим видом документів, залучених до розробки питання освітньої підготовки селянської молоді, стали інформаційні зведення і доповідні записки сільськогосподарських професійних шкіл. Тут містяться цінні дані стосовно учнівського контингенту: його динаміки прийому та випуску, віковий та статевий склад, соціальний стан, періоди навчання. Предметом джерелознавчого аналізу стала й така документація як навчальні плани та програми професійних сільськогосподарських шкіл. Враховуючи, що подібні види джерел створювалися безпосередньо у процесі формування освітньої мережі на селі, то вони містять доволі критичну оцінку заходів влади сучасниками, показуючи реальні труднощі і перешкоди освітніх трансформацій, та разом з тим, окреслюють напрямки і бачення агрономічної підготовки селянської молоді.

Наступний вид опрацьованих у ході підготовки дисертації джерел – це *матеріали КП(б)У*, що зосереджені у ЦДАГО України у фонді «Центральний комітет комуністичної партії України» (ф. 1). Серед них вивчалися постанови ЦК ВКП(б), ЦК КП(б)У та Політбюро щодо завдань партії у галузі фізичної культури та просвітньої діяльності. Ці документи визначали завдання, зміст,

організаційну форму, напрямки розвитку та управління відповідними галузями, участь партійних органів у формуванні громадської активності сільської молоді відтворює постановою ЦК ВКП(б), про роботу хат-читалень та інших закладів.

Резолюції ЦК РКП(б) та Секретаріату ЦК КП(б)У щодо завдань та загального керівництва галузі фізичної культури показують бачення партії фізичної культури і спорту. *Розпорядження ЦК КП(б)У* до окружних комітетів КП(б)У щодо посилення охоплення фізичною культурою широких мас населення, визначення організаторів фізкультурного руху на селі дають змогу прослідкувати у який спосіб виконувались поставлені завдання на місцях.

Про розвиток мережі сільських клубів, театрів, гуртків самодіяльності за інтересами інформують *протоколи комісій*, витяги із протоколів засідань *Оргбюро та Секретаріату ЦК КП(б)У*. Зважаючи, що на вказані заклади покладалися завдання з об'єднання активної частини села, якою часто виступала саме сільська молодь, то без аналізу відповідних протоколів не можливо визначити результативність політико-освітньої та виховної роботи партії більшовиків.

Джерелознавчу цінність для дослідження теми дисертації також мають *матеріали Всеукраїнської наради при ЦК КП(б)У* з питань агітаційно-пропагандистської та культурно-масової роботи, яка відбулася у травні 1927 року. Вони дають загальне уявлення про культурно-масову діяльність серед селянської молоді, а також керівні установки стосовно характеру політосвітньої роботи на селі та характер роботи компартії із селянською молоддю на місцях. Зокрема, містять дані про політосвітнє виховання селянок, втягнення останніх до активної участі у «соціалістичній» перебудові села, антирелігійну роботу. У доповіді ЦК КП(б)У щодо культурного будівництва за 1926–1927 роки відобразилися дані про пошуки оптимальних організаційних форм освітньої підготовки молоді та політосвітньої роботи на селі.

Також у ході дослідження використовувалися *звітні матеріали партійних органів*, які дають можливість судити про стан культурно-просвітньої сфери села. Роботу політико-освітніх установ серед молоді

відображає *інформаційно-статистична документація* інформаційного відділу ЦК ВКП(б).

Ще одним видом діловодної документації компартії, використаної у роботі, стали *матеріали офіційного листування партійних комітетів*. Зокрема, інформативністю відзначені листи ЦК КП(б)У до ЦК ВКП(б), Наркомосому УСРР, Всеукраїнської Ради професійних спілок стосовно розбудови мережі закладів масової професійної освіти, питань підготовки працівників сільського господарства, ролі партії в освітній роботі серед населення, його матеріального становища та результативності діяльності новоутворених комуністичних установ на селі – сільбудів, хат-читалень, поширення впливу останніх на молоде покоління селян. Цікавою є переписка ЦК КП(б)У із ЦК ЛКСМУ про стан поточної організаційної роботи комсомольців із позаспільчанською селянською молоддю. Листування, на відміну від розпорядчих партійних документів, ознайомлюють із недоліками і хибами результатів упровадження партійних ініціатив.

Не оминули уваги й *матеріали партійних з'їздів*. Зокрема, вивчалися резолюції та постанови що стосувалися роботи партії на селі у сфері освіти, культури, молоді, жіноцтва та агітаційно-пропагандистської діяльності. Аналіз відповідної документації дозволив виявити партійний курс більшовиків у культурно-освітньому розвитку села. Документи містяться у збірниках «КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК» [115–117] та «Директивы ВКП(б) по вопросам просвещения» [118].

У ході підготовки дисертації використовувалися й *документи та матеріали осередків ЛКСМУ*. Враховуючи, що комсомол виступав активним помічником компартії у справі впровадження радянських новацій на селі і фактично став партфілією у роботі із молоддю, то дослідницька увага була приділена документам з'їздів цієї організації. Зокрема, були опрацьовані *матеріали з'їздів КСМУ* (із 1926 року – ЛКСМУ). Документи II, III та IV з'їздів КСМУ акцентують на важливості роботи серед жіночої частини молоді, її активного включення до суспільного життя. З точки зору визначення політико-

освітніх завдань спілки у роботі серед молоді села цікавими стали матеріали VI з'їзду ЛКСМУ. Тут були окреслені напрямки агітаційно-масових і виховних заходів комсомолу із юнаками і дівчатами, розвитку стрілецької справи, сільського фізкультурного руху та військової пропаганди серед молоді призовного віку. Заслужують й увагу тези VII Всеукраїнського з'їзду ЛКСМУ з питань культурного будівництва і завдань комсомолу, де визначалася основоположна роль спілки в організації дозвілля молоді, розваг і відпочинку. Незважаючи на панівну комуністичну доктрину та командно-адміністративний характер вище зазначених документів та матеріалів, вони дають уявлення стосовно рівня взаємодії партії і організацій ЛКСМУ у напрямку постановки загального завдання комуністичного виховання селянської молоді. Усі згадані матеріали зібрані у праці «ЛКСМ України в рішеннях з'їздів та конференцій. 1919–1966» [119].

Вивчалася й інша діловодна документація комсомолу, яка міститься у фонді «Центральний комітет Ленінської комуністичної спілки молоді України» ЦДАГО України (ф. 7). Так, серед розпорядчої документації спілки інтерес представляють рішення ЦК ЛКСМУ. Зокрема, у рішеннях про посилення роботи з фізкультури відображені вектори розвитку галузі та погляди щодо її місця і ролі у загальнополітичному, культурному і оздоровчому аспектах. Окрім того, такі документи відтворюють боротьбу із «рекордсменством», індивідуалізмом та однобічністю у спорті, що позначилося на організації молодіжного фізкультурно-спортивного руху на селі.

Опрацьовувався й такий вид документів як резолюції комітетів ЛКСМУ. Особливу увагу звернули на себе резолюції Бюро ЦК ЛКСМУ, що стосуються фізкультурного руху в Україні. Документи містять аналіз охоплення фізкультурною роботою в округах УСРР, створення і діяльності всеукраїнських, окружних та районних рад фізичної культури, їх матеріальної бази. Політизацію фізкультурного руху яскраво ілюструють резолюції про проведення агітаційних кампаній, перевиборів фізкультурних організацій.

Рішення про роль комсомолу як координатора фізкультурно-спортивного руху дозволили зробити певні висновки щодо рівня молодіжної самодіяльності.

Про певні аспекти роботи комсомолу: поширення фізкультури і спорту у сільській місцевості, розширення членства гуртків безпартійною молоддю, включення дівчат до громадського життя, методи боротьби із проявами девіантної поведінки сільських парубків інформують доповіді і резолюції ЦК ЛКСМУ та VI листопадового пленуму ЦК ЛКСМУ про стан окружних організацій ЛКСМУ. У резолюції Бюро ЦК ЛКСМУ про підсумки роботи зимових селянських сільськогосподарських шкіл відобразився комплекс недоліків у їх роботі. А резолюція про стан зимових сільськогосподарських шкіл інформує стосовно чергових завдання будівництва мережі таких шкіл.

Інформаційну цінність мають постанови Бюро та Секретаріату ЦК ЛКСМУ про роботу шкіл селянської молоді, сільськогосподарських гуртків. Наприклад, звертає на себе увагу постанова Бюро ЦК ЛКСМУ про підсумки Всеукраїнського конкурсу сільськогосподарських гуртків. Документ докладно інформує про хід конкурсу, склад гуртків, їх мережу, організаторів і керівників, методи роботи та участь у господарській перебудові села.

Вивчалися протоколи засідань Секретаріату ЦК ЛКСМУ. Такі матеріали містять програми обстежень фізкультурного руху в Україні, у яких деталізовані завдання фізкультури і спорту на селі та недоліки роботи.

Доповідні записки Бюро ЦК ЛКСМУ, окружних спілок ЛКСМУ містять дані стосовно поточних завдань організації фізкультурної роботи, проблемних питань організації фізкультурно-спортивного руху, взаємовідносин із профспілками, так званих «ухилів» у роботі, тощо. Зокрема, доповідна записка Бюро ЦК ЛКСМУ від 1926 року із грифом «таємно» описує реальний стан та характер фізкультурного руху, дає уявлення про його структуру та матеріальну базу. Доповідні записки ЦК ЛКСМУ також подають інформацію про організацію в Україні шкіл селянської молоді та зимових сільськогосподарських шкіл. Щоправда, такі матеріали, як правило, представляють лише кращі приклади функціонування таких шкіл і не говорять

про недоліки їх роботи. Втім, інформують про пришкільні господарства, методи їх практичної роботи, співвідношення дівчат і хлопців у школах, тощо. Цікавими стали доповідні записки окружних комітетів ЛКСМУ, які поряд із свідченнями про поведінку сільських комсомольців, містять фактаж стосовно поширення хуліганства серед позаспільчанських парубків.

Багатими на фактологічні дані соціально-економічного, культурного розвитку округ матеріали обстежень окружних організацій ЛКСМУ. Такі документи дали змогу проаналізувати настрої молодих селян до запровадження новацій з боку комсомолу. Окрім того, висновки обстежень політосвітньої роботи сільських осередків містять відомості стосовно традиційних форм дозвілля сільських дівчат і хлопців і впровадження нових. Останнє зробило можливим виявити способи і форми організації молодіжної активності.

Вивчення інформаційного огляду по доповіді другого секретаря ЦК ЛКСМУ О. Я. Курганова на VI пленумі ЦК ЛКСМУ [120] стосовно діяльності комсомолу на селі дало змогу отримати широкі відомості про освіту та самоосвіту селянської молоді, зокрема школи селянської молоді, соціальний склад таких шкіл, їх навчальну та громадську роботу, ознайомитися із прикладами діяльності зимових шкіл селянської молоді, прослідкувати ставлення селян до такого виду закладів освіти. У доповіді також містяться огляди функціонування гуртків сільського та хатнього господарства, а також громадсько-корисної та масової роботи на селі. Хоча зазначені матеріали в основному повідомляли про успіхи у перетвореннях життя села та акцентували на основоположній ролі комсомолу у цих процесах, утім такі інформаційні обстеження дали можливість з'ясувати й реальні питання повсякденного життя селянської молоді.

Серед документів комсомолу інформативністю відзначаються матеріали обстежень стану утворення фізкультурно-спортивної мережі. Вони інформують про утворення гуртків, підготовку кадрів, проблемні сторони фізкультурного руху, якими були неетична поведінка, пияцтво, хуліганство, відсутність лікарського контролю тощо. Деталізовані описи, поміж ідеологічне

нашарування, дали змогу оцінити проведення спортивно-масової роботи на селі, проблеми і перешкоди політико-виховних заходів із молоддю.

Матеріали загальних зборів сільських комсомольських осередків показують тенденції суспільно-політичної, спортивної та масової роботи на селі із молоддю. Проте, у роботі із таким видом документів довелось враховувати перебільшення успіхів комсомольців у роботі із позапартійними хлопцями і дівчатами.

Розвиток фізкультурного руху серед сільської молоді відображають матеріали листування ЦК ЛКСМУ. Так, листування ЦК ЛКСМУ несе відомості стосовно розвитку фізичної культури, про виділення коштів на її розвиток. Листи ЦК ЛКСМУ до Наркомосу дають дані про забезпечення кваліфікованими інструкторами гуртків фізкультури, відкриття спеціальних курсів підготовки таких фахівців, листи-донесення ЦК ЛКСМУ до ЦК КП(б)У про взаємовідносини між ВРФК та профспілками. Листи працівників фізкультури містять відомості з питань взаємовідносин рад фізичної культури та окружних рад профспілок.

У підготовці дисертаційної роботи опрацьовувалися документи діловодства окружних та районних осередків громадських товариств, зокрема «Селянський будинок», хат-читалень, спілки працівників освіти «Робос», де визначено провідні напрямки роботи цих організацій з молоддю. Серед таких документів – протоколи, плани та календарі, інструкції та розпорядження, звіти, кошториси, листи, акти комісій по обстеженню діяльності осередків громадськості. У протоколах подано відомості про матеріальний стан осередків товариств та про проблеми розгортання сітки організацій. У планах та календарях роботи є інформація про їх пріоритетні напрямки діяльності. В кошторисах, інструкціях та розпорядженнях керівників сільбудів та хат-читалень знаходимо відомості про утворення пунктів ліквідації неписьменності, бібліотек, червоних кутків, а також дізнаємося про проблеми матеріального, фінансового та кадрового забезпечення. В інструкціях, обіжниках та протоколах спілки «Робос» зазначені принципи роботи членів організації,

напрямки їх культурно-освітньої діяльності, заходи щодо перепідготовки вчителів, матеріальний стан осередків, фінансові надходження.

Звіти окружних, районних та місцевих осередків яскраво відображають напрямки діяльності серед місцевого населення, зокрема політосвітню роботу, антиалкогольну пропаганду, проведення радянських свят та відзначення річниць Жовтневої революції, агітацію сільської молоді за вступ до товариств.

Цікавими є також листи завідуючих місцевих сільбудів, у яких знаходимо причини недоліків роботи товариства. Також не менш важливими є листи інспекторів політосвіти до інспекторів народної освіти, які спрямовували масову політико-освітню діяльність організацій. Важливими матеріалами є численні звернення та прохання керівників місцевих товариств до окружних сільбудів, що дають змогу проаналізувати їх взаємовідносини та проблеми принципи в роботі.

Акти ревізійних комісій товариств «Селянський будинок», їх звіти про обстеження діяльності сільбудів, хат-читалень, «Робос» та інвентарні описи значно розширюють відомості про особливості фінансових надходжень до організацій, принципи розподілу коштів та приміщень, де розташовувались товариства. Ці дані доповнюють анкети, які були складені окружними інспекторами народної освіти. В них міститься інформація щодо сітки хат-читалень: село, де розташована, кількість членів і їх партійна приналежність, прибутки доходи та витрати, бібліотечні надходження, кількість проведених масових заходів серед населення, типи гуртків, а також проблеми відповідних осередків. Це допомогло з'ясувати загальну активність громадськості та визначити безпосередню участь молодого сільського населення у громадській самодіяльності. Вищезгадані названі документи зберігаються у Державному архіві Черкаської області. Проте, ці матеріали збереглись не в повному обсязі, що є перешкодою для їх повноцінного аналізу.

Наступною групою джерел, яка була опрацьована у процесі дослідження теми, є статистично-довідкові відомості. Так, до дослідження залучалися видання Центрального статистичного управління УСРР: «Україна:

статистичний щорічник» (1926 року) [121], «УСРР в цифрах» (1926, 1927 років) [122; 123], «Україна: статистичний щорічник» (1928, 1929 років) [124; 125] та статистичний збірник «Молодежь СССР» 1936 року [126]. Окрім того, залучалися і регіональні статистичні видання «Довідник Сумської округи 1928 року» [127]. Зокрема, вивчалися дані, які відображають кількісний та віковий склад сільського населення. Утім, слід зазначити, що деякі таблиці складені частково на підставі даних вибіркового перепису. Зокрема, відомості які вміщено у таблиці розділу «Територія та населення», являють собою витяги із урядових матеріалів і не ґрунтуються на переписі. Подібно до того й інформація щодо вікових характеристик населення подані за даними динамічних обстежень та подають приблизну вікову структуру. Такі відомості, хоча й не претендують на високу вірогідність, однак дають уявлення і загальну картину кількісного і вікового складу молоді.

Обширною за обсягом групою джерел, які були використані у підготовці роботи, стали *періодичні видання*. Так, у ході підготовки дослідження було залучено декілька різних за змістом та спрямуванням груп періодичних видань. Зокрема, першу групу становить молодіжна преса, яка була представлена часописом «Молодий більшовик» та газетами «Молодий більшовик», «Майбутня зміна», «Молодая гвардия», «Молоде село», «Молодь Полісся», «Червоний юнак», «Бідняцька молодь». На сторінках цих видань подавалася інформація про запровадження «нових» традицій для молодого сільського покоління, і разом з тим боротьба зі «старим побутом», впровадження і популяризація серед селянської молоді фізичної культури і спорту. Такі джерела інформують про дозвілєві практики сільських юнаків і дівчат, що існували як до встановлення більшовицького режиму, так і після. Наприклад, щодо функціонування досвіток, вечорниць, колодок та вулиці у повсякденні молоді, які залишалися звичною формою відпочинку у селі. Чимало фактажу міститься про залучення до активного громадського життя дівчат та спеціальні пропагандистські кампанії, спрямовані на залучення молодих селянок до розбудови нового соціалістичного суспільства. Зокрема, у газеті «Молодий

більшовик» наводяться яскраві факти панування патріархальної моделі родини і проблеми, з якими стикалися сільські дівчата, приміром відвідуючи заходи новоутворених комуністичних осередків. Тут же висвітлювалися питання щодо організації різноманітних тематичних гуртків для молоді, вечорів розваг, тематичних лотерей, концертів, вистав тощо. Окрім того, преса показує як здобутки у роботі із сільською молоддю, так і прорахунки, що важливо для аналізу дійсності окремих її аспектів. Разом з тим, аналізуючи молодіжну періодику, попри її політичну заангажованість, все ж вдається прослідкувати й ставлення та настрої безпартійної сільської молоді до комсомолу та пропонованого радянською владою нового укладу життя в селі. А саме участь останніх у роботі сільбудів, хат-читалень, юнсекцій, гуртках тощо.

Інша група періодичних видань – це сільськогосподарська преса. Її контент загалом відображає теоретичні і практичні питання сільського господарства, однак містить відомості й про молодь. Найбільший інтерес представляють журнали «Сільськогосподарський пролетар», «Український агроном», «Сільський господар», «Полтавський селянин». Тут подаються широкі відомості про громадсько-політичне життя села, організацію та агрономічну роботу сільськогосподарських шкіл, курсів, залучення до їх роботи юнаків і дівчат. У згаданих часописах міститься інформація про діяльність конкретних сільськогосподарських шкіл, їх уклад та ставлення до них молоді й односельчан. Часто у таких журналах публікувалися статті підсумків всеукраїнських та окружних конференцій робітничої молоді, де поміж тим є відомості про стан роботи та проблеми молоді селянської. Є відомості що стосуються участі молоді у сільськогосподарських виставках та конкурсах.

Інформативністю відзначається періодика, яка стосується питань розвитку освіти серед молоді. Сюди належать часописи «Сільсько-господарська освіта», «Геть неписемність!», «Самоосвіта», «Путь просвещения», «Шлях освіти». Вони розкривають проблеми упровадження різноманітних типів освітніх систем. Останні дають змогу дізнатися про діяльність конкретних сільськогосподарських гуртків, шкіл, курсів. Зокрема, тут міститься хроніка

роботи зимових сільськогосподарських шкіл та шкіл селянської молоді по округах УСРР, що робить можливим простежити динаміку навчально-практичної спрямованості селянської молоді як суб'єкта їх діяльності. У сільськогосподарській пресі часто публікували детальні описи зразкових шкіл, гуртків. Разом з тим, публікації часто відображають і негативні моменти досвіду роботи сільських освітніх закладів, що дозволяє більш об'єктивно підійти до аналізу їх роботи. У періодичній пресі освітнього спрямування є відомості щодо вікового, соціального і статевого складу учнів і слухачів освітніх закладів. А в опублікованих статтях сількорів наданий багатий фактологічний матеріал про діяльність юнаків і дівчат у сільськогосподарських гуртках, ставлення до таких практик батьків і односельчан.

Ще одна група періодичних видань – преса, яка відбиває події культурного розвитку села і його молоді. Зокрема, журнал «Сільський театр» містить великі обсяги даних про розвиток молодіжних театральних гуртків і колективів, їх кількісний і віковий склад, фінансово-матеріальне забезпечення, репертуар, внутрішню дисципліну, участь у агітаційних та громадсько-політичних кампаніях. На сторінках газети «Культура і побут» відобразилися питання комуністичного виховання та освіти молоді, розвитку фізичної культури. Також значний масив інформації увібрав у себе часопис «Культробітник». Його тематика стосувалася здебільшого клубної та бібліотечної роботи, робітничого театру в регіонах, але поміж тим він зафіксував події культурного життя у селах України. А для підготовки дисертації важливе значення відіграв його спеціальний розділ, присвячений фізкультурному руху.

Фрагментарно відбиває усі аспекти селянської молоді досліджуваного періоду політосвітня періодика 1920–х років. Сюди відносимо місячник політосвіти на селі «Селянський будинок», часописи «Радянський селянин», «Селянське життя», «Селькор України», а також газети «Селянка України», «Незаможник». Означена преса містять окремі рубрики, на кшталт «Новий побут на селі», «На культурній ниві» чи «Сторінка молоді», де часто під кутом

зору «пережитків часу» відображені окремі сторони соціального становища молоді. Такі публікації яскраво засвідчують боротьбу більшовицького режиму із традиційним укладом селянського життя і молоді у тому числі. Також багато статей присвячено методичним вказівкам щодо роботи у сільбуді чи хаті-читальні, виготовлення необхідного приладдя для облаштування сільського молодіжного дозвілля, навчання, гурткової роботи тощо.

Слід зазначити, що опрацьована дисертантом преса є цінним масивом інформації, яка дозволяє з'ясувати ряд питань, які не відображені в архівних та інших опублікованих матеріалах і дає належне уявлення про те, якою була селянська молодь УСРР у 1920–х роках. Хоча періодика досліджуваного періоду має значний ідеологічний відтінок, однак у ній можна простежити свідчення реального стану сільського молодіжного життя.

Були використані для розкриття теми дослідження й методичні та аналітичні праці сучасників з питань сільської молоді. Рівень володіння інформацією робить напрацювання цих авторів дуже цінними історичними джерелами. Зокрема, праці І. А. Багмута [128], А. Т. Компанець [129] дозволяють відтворити загальну картину соціального формування молодого покоління засобами впливу нових громадських установ – сільбудів, хат-читалень. Питання організації нових комуністичних форм розваг і дозвілля селянської молоді впродовж 1920–х років знаходимо у А. Т. Компанець. Цінною є робота комсомольця-сучасника І. Зарви «Боротьба за сільську молодь» [130], у якій поміж ідеологічних штампів можна прослідкувати настрої сільської молоді до революції та встановлення більшовицької влади. Окрім того, автор торкається традиційних форм дозвілля сільської молоді – досвіток та парубоцтва, явища проти якого вели рішучу боротьбу комсомольці. Методична розробка Л. Болобана «Драмгурток на селі...» [131], яка рекомендувалася як посібник для використання сільськими політосвітніми установами у роботі із молоддю. Не менш важливою стала праця за редакцією В. Васютинського та М. Константинівського під назвою «В боротьбі за культурне село» [132], при підготовці якої використовувалися матеріали

Центрального кабінету політосвітньої роботи із досвіду політико-просвітницької роботи серед селянської молоді. Праця дає інформацію про те, наскільки молодь села була включена у виконання директив партії щодо поширення культурної роботи на селі, її вплив у перебудові сільського життя й економіки за новими соціалістичними ідеями. Прислужився в ході дослідження проблем сільської молоді й збірник інструкцій, вказівок та порад для організації роботи у хатах-читальнях та сільбудах «Політосвітробота на селі влітку» [133].

Із точки зору висвітлення сучасниками концепції позашкільного навчання для сільської молоді цікавою стала колективна праця Є. Артюха, Д. Довженка, І. Кузнецова, М. Скорбач та О. Супруненка «Сільсько-господарські гуртки на селі» [134], яка поміж розгорнутих методичних рекомендацій до організації навчання сільської молоді, узагальнює напрацьований досвід упровадження сільськогосподарчої гурткової роботи. Підсумки освітніх досягнень в УСРР за 1925–1926 та 1926–1927 навчальні роки містить праця А. Приходька [135]. Зокрема, тут знаходимо ряд проблем, що стосуються освітньої підготовки сільської молоді очима сучасника. Схожа за спрямуванням робота Я. П. Ряппо [136], що висвітлює аспекти соціального виховання та професійної освіти в Україні. У ній автор доводив необхідність політехнізації освіти, у тому числі й для сільської молоді. У праці А. Машкіна «Освітня політика за доби диктатури пролетаріату» [137] окреслено нову освітню політику радянської держави. Враховуючи, що А. Машкін брав участь у створенні нової української освітньої парадигми, цінним для дисертантки став розділ, що стосується професійної освіти юнацтва, де можна простежити її характер та основні завдання, які стояли перед нею у 1920-х роках.

Роботу шкіл селянської молоді відображають роботи В. І. Разльотова «Від перших спроб до перших досягнень» [138] та «ЛКСМУ у боротьбі за нове село» [139]. У напрацюваннях цього автора знаходимо детальні описи процесу впровадження школи селянської молоді, її успіхи та недоліки. Тут зібрані численні відомості із практичних робіт діючих шкіл, їх навчальні плани, а

також частково простежується відношення дорослого селянства до господарської активності молоді.

Певною мірою прислужилися й суто пропагандистські праці. Наприклад, П. І. Духно у роботі «Школа на селі та її громадська роль» [140] звернув увагу на необхідності безпосереднього зв'язку учнівства із сільськими громадськими організаціями: сільбудом, хатою-читальнею, лікнепом та ін. У праці автор наголошує на необхідності такого концепту навчально-виховного процесу школи, який би допомагав стверджувати соціалістичну ідеологію, давати зразок громадської діяльності та виховувати людину нового типу – комуніста.

Підсумовуючи зазначимо, що розглянутий комплекс джерел, відбиваючи конкретну епоху, характеризується певною заідеологізованістю та потребує критичного аналізу та осмислення. Утім його різноманітність допомагає уникнути однобічного погляду на історичні події, і побачити дійсну реакцію селянської молоді на традиційний культурний побут села та водночас на його новації. Використання усіх вище зазначених джерельних матеріалів дали змогу вирішити основні завдання дисертаційної роботи.

1.3. Методика дослідження

Враховуючи, що центральною категорією дисертаційного дослідження виступає селянська молодь, то для вироблення методологічного інструментарію звертаємося до змісту поняття «молодь». На початку ХХ століття у літературі термін «молодь» пояснювався із позиції статевого розвитку. Так, у осіб чоловічої статі молодість охоплювала період від 16 до 24 років, а жіночої – від 13 до 20 років [141, 1000–1001]. Пізніше у «Великій Радянській Енциклопедії» з'являється поняття «молодь», яка трактує її як соціально-демографічну групу, що виокремлюється на основі сукупності вікових характеристик, особливостей соціального стану, обумовленими тими чи іншими соціально-психологічними властивостями [142, 478]. Стосовно вікової приналежності усієї молоді

радянської держави, то останньою визначали підлітків 14–17 років, а згодом прирівнювали до віку членів комсомолу, що за статутом, ухваленим 1919 року, становив 14–23 років [119, 14]. Однак верхня вікова межа членів комсомолу сталою не була та за певних умов, регламентованих статутом спілки комсомолу, могла збільшуватися й до 26 років. У сучасних умовах законом України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» молоддю визначено громадян України віком від 14 до 30 років [143].

Статистично-демографічні матеріали перепису населення 1926 року молодь, надто сільську, не виокремлювали, а групували такі вікові категорії як 10–14 років, 15–19 років, 20–24 роки, 25–29 років [124, 44]. Натомість перший статистичний збірник «Молодежь СССР» 1936 року, порівнюючи із дореволюційним періодом, сільську молодь визначає у вікових групах від 10–12 до 20 років [126, 85]. Прикметно, що окружні статистичні бюро, видаючи довідкові матеріали у 1920–х роках у розділі «Територія та населення», вікові категорії до 14 років позначали «хлопці» і «дівчата». Наступні від 15–19 років вже називали «чоловіки» і «жінки» [127, 34–37], що очевидно було пов'язано із специфікою процесу соціалізації молодих людей. Водночас на досвітки і вечорниці селянські хлопці та дівчата ходили у віці від 14 до 21 року, а у сільськогосподарських професійних школах здобувати теоретичні і практичні знання могло селянське молоде населення віком від 15 до 30, а подекуди і до 34 років. Щодо шкіл селянської молоді – це учні переважно 15–25 років [144, 7; 145, 5, 13, 20, 22, 31, 41].

Отже, створення соціального портрету селянської молоді 1920–х років ускладнюється зазначеними обставинами, а можливо – й відсутністю відповідних джерел. Тож селянська молодь, як вікова і соціокультурна група, розглядається нами наступним чином. У дисертації у поле дослідження включені представники молодого покоління вікового інтервалу від 14 до 30 років, що обумовлено його соціалізацією, фактичним початком трудової діяльності та загальними уявленнями сучасників про молодість і зрілість. За даними Всесоюзного перепису 1926 року, досліджуване молоде покоління

віком від 14 до 30 років нараховувало 8 025 919 чоловік, що за підрахунками автора, становило 29 % усього сільського населення УСРР [121, 14; 124, 40–43; 125, 19–21].

Специфіка об'єкта й предмета нашого дослідження обумовило звернення автора до поля декількох дисциплін, які стоять на перехресті дослідження молоді. Зокрема, демографії, соціальної психології та соціології, кожна з яких вирізняється своїми завданнями, методами і прийомами пізнання. Це спричинило різноманіття визначень поняття молоді та відсутність єдиного загальноприйнятого. Так, демографія молоді бере на озброєння її вік як основну характеристику. Соціальна психологія розглядає молодь із позиції впливу зовнішніх факторів, що спричиняють їх поведінку, діяльність, процеси взаємодії та проходження певних етапів соціалізації. А соціологія молоді головним завданням ставить дослідження специфічних соціальних відносин, у яких молодь бере участь як об'єкт і суб'єкт у процесі переходу від дитинства до дорослості. Також досліджує місце і роль молоді у суспільстві, зокрема процесів і явищ, які притаманні саме молодіжному середовищу. У контексті нашого дослідження автором пропонується висвітлення молоді як окремої не лише за віком, а й соціокультурними особливостями групи селянського населення, яка маючи спільні статево-вікові та соціальні характеристики виступала суб'єктом культурних трансформацій на селі впродовж 1920–х років. Під терміном «соціокультурний» розуміємо наступну поняттєву схему «особистість – суспільство – культура», де особистість виступає як суб'єкт взаємодії із сукупністю ціннісних норм, уявлень та духовних характеристик, притаманних конкретному суспільному середовищу.

Предмет та мета дисертаційного дослідження визначили основні методологічні принципи. Зокрема, були застосовані загальні наукові принципи історизму, всебічності, детермінізму, об'єктивності та соціокультурного підходу. Так, принцип історизму потребує враховувати, що об'єктом дослідження є минулий розвиток людського суспільства, який підпорядковувався об'єктивним законам і цілеспрямованій діяльності людей.

Цей принцип забезпечує вивчення історичних подій і явищ у динаміці: передбачає з'ясування того, як вони виникли в об'єктивному часі і просторі, які головні етапи пройшли у своєму розвитку в ході взаємодії різноманітних суспільних сил. У нашому випадку застосування принципу історизму до вивчення проблеми дав змогу вжитись у соціокультурні та суспільно-політичні процеси, дослідити причетність до них селянської молоді та простежити й проаналізувати конкретно-історичні обставини, під впливом яких формувалася нова молодіжна генерація на селі. Опираючись на принцип всебічності дисертантом було залучено різнопланову джерельну базу дослідження та виявлено сфери соціокультурного буття сільських хлопців та дівчат, у яких проявлялася їх суб'єктність. Застосування принципу детермінізму дозволив автору з'ясувати причинно-наслідкові зв'язки досліджуваних явищ і фактори, що на них впливали. Дотримання автором принципу об'єктивності дало можливість побачити проблеми селянської молоді із врахуванням їх багатогранності й суперечливості. Селянська молодь розглядалася з позиції традиційності укладу сільського життя, культури селянства, а також суспільно-політичної, економічної ситуації, що складалася упродовж 1920–х років.

Принцип соціокультурного підходу передбачає розгляд історичного минулого із врахуванням системи цінностей та соціальних інтересів різних прошарків населення та форм їхнього вияву в суспільстві. Виходячи із цього «соціокультурні трансформації» визначаються нами як процес змін у панівних духовних цінностях, нормах і установках, а також появі нових, які виникли під впливом різних факторів та їх сприйняття соціумом. Такий підхід дозволив прослідкувати суб'єктність селянської молоді у ході трансформаційних процесів українського села 1920–х років, яка мала вияв, передусім, у здобутті знань та професійній реалізації, дозвіллевих практиках, участі у розвитку сільського театрального мистецтва та збереженні релігійної обрядовості, соціокультурної стійкості щодо дотримання хлопцями та дівчатами українського традиційного календаря. Разом з тим, аналізуючи соціокультурні зміни у сільському молодіжному середовищі ми розділяємо два смислових

блоки. Перший – це традиційні звичаєві поведінкові норми, новації, що виходили з середовища молоді. Другий – радянські новації, пропоновані осередками ЛКСМУ та іншими організаціями. Такий підхід до проблеми сприяв конкретизації основних змін, їх витоків та тенденцій культурно-освітнього простору сільської молоді. Окрім того, дотримання дисертантом зазначеного пізнавально-категоріального інструментарію забезпечило критичний підхід до оцінки інтересів селянської молоді, їх прояву в суспільстві. Зокрема, що стосується аналізу роботи сільськогосподарських професійних шкіл, шкіл селянської молоді, гуртків різного спрямування, проведення вільного часу та вплив на процес засвоєння певних соціальних норм та цінностей.

Методологія історичної науки, окрім принципів, у своєму арсеналі має і методи наукового пізнання. Беручи до уваги завдання дисертації у роботі застосовувались як загальнонаукові, так і спеціально-історичні методи дослідження.

Із загальнонаукових використовувалися наступні методи: системний, аналізу, синтезу та узагальнення. Зокрема, системний метод допоміг побачити складові об'єкта дослідження, його структуру і взаємозв'язки із зовнішнім світом. Використання аналізу і синтезу дало можливість систематизувати напрацьовані матеріали з теми селянської молоді. Метод узагальнення застосовувався у формуванні загального бачення проблеми на основі однотипних чи схожих за тематикою фактів.

Із спеціально-історичного методичного інструментарію у дослідженні були задіяні історико-генетичний та історико-проблемний метод. Зокрема, історико-генетичний забезпечив послідовне розкриття витоків усіх соціокультурних аспектів становища селянської молоді та змін в їхньому характері, що дозволило розкрити основні питання теми.

Завдяки історико-проблемному методу було висвітлено питання руйнування традиційних форм дозвілля та упровадження комуністичної альтернативи, співіснування старого і нового, ставлення молоді до змін.

Проаналізовано формування мережі агроосвітніх закладів та разом з тим участь молодого селянського покоління у модернізації сільського господарства. Досліджено соціальну активність молодих селян і водночас прояви антисуспільних дій, таких як хуліганство. Розглянуто питання інтеграції дівчини-селянки до нових норм культурного життя, зокрема її участь у спеціальних гуртках і курсах. Окрім того, вищезазначений метод дозволив з'ясувати проблему зовнішнього впливу на молодь, зокрема агітаційно-масової діяльності партії та комсомолу.

Підсумовуючи, зазначимо, що історична наука оперує арсеналом як загальнонаукових, так і спеціальних принципів і методів дослідження. А застосування у роботі вищезгаданих принципів і методів зробили можливим цілісне дослідження соціокультурних трансформацій, що відбулися у середовищі селянської молоді упродовж 1920–х років.

РОЗДІЛ 2

СЕЛЯНСЬКА МОЛОДЬ В АГРОПРОСВІТНІХ ПРОЕКТАХ

2.1. Участь у роботі сільськогосподарських шкіл, гуртків і курсів

Уявлення про землеробську працю селянська молодь з об'єктивних обставин здобувала в сімейному господарстві, яке в 1920–х роках мало загалом традиційний, чи вірніше – напівпатріархальний характер [76, 20]. Однак, молоде покоління селян було потенційно більш прихильним до новацій та модернізації сільгоспвиробництва. На цьому фоні в УСРР розгорнулися експерименти і всіяке новаторство у сфері освіти. На порядку денному стояло питання про розробку освітніх концептів, які б, зокрема, задовольнили потреби селянської молоді та соціально-економічного розвитку країни загалом. Це відбувалося в умовах, коли держава відчувала брак спеціалістів у галузі сільського господарства. Закономірно, що значна роль у досягненні економічного зростання належала сільськогосподарській освіті, передусім для сільської молоді.

Її найвищою ланкою на селі стали сільськогосподарські професійні школи. З погляду Народного комісаріату освіти такі заклади мали забезпечувати виконання ряду практичних завдань у царині сільського господарства. Зокрема, кооперування та усупільнення окремих його галузей та виробничих процесів, поширення нових культур, раціональних прийомів та організації виробництва, ліквідація неписьменності селянства, й молоді у тому числі, а також дослідження селянського господарювання [144, 6]. Разом з тим, такі професійні школи випускали вузькопрофільних спеціалістів у галузі сільського господарства, а саме: рільників, садівників, пасічників, зоотехніків, хліборобів, огородників тощо. Навчання у школі також відкривало дорогу сільській молоді до вступу у вищі заклади освіти, зокрема сільськогосподарські технікуми, інститути.

Із відомостей річних звітів професійних сільськогосподарських закладів освіти за 1924–1925 навчальний рік маємо загальне уявлення про їх матеріальне забезпечення. У першу чергу – це проблеми фінансового характеру. Так, часто шкільні приміщення не були придатними для нормального обслуговування навчального процесу та, як правило, потребували ремонту. Будинки могли бути розкидані у різних місцях села чи навіть декількох сусідніх сіл. У разі наявності шкільних майстерень, як-от кузня чи столярня, останні не мали потрібного обладнання чи необхідних інструментів [145, 8 зв., 16, 25].

Слабкою була й забезпеченість педагогічними кадрами подібних освітніх закладів. У сільськогосподарських школах за вчителів часто ставали особи, які закінчили педагогічні курси, або загальноосвітні вищі школи. Фахівців із вищою профільною сільськогосподарською освітою було вкрай мало, що не могло задовольнити потреби селянської школи нового формату [146, 132; 147, 2]. Іншою стала проблема у невиконанні учбового плану у повному обсязі. Причину вбачали у вкрай слабкій підготовці молоді, яка приходила після закінчення семирічки та мала труднощі у продовженні навчання у професійних школах, що затягувало навчальний процес.

Враховуючи сезонну зайнятість сільського населення працювали зимові сільськогосподарські школи. Перші почали виникати на базі сільськогосподарських курсів. Впродовж 1925–1926 року з'явилося 60 шкіл, а у наступному 1926–1927 році – 137 [120, 38]. Такий низький рівень активності щодо організації зимових професійних сільськогосподарських шкіл пояснювали запізненням директив із центру, які надходили вже після формування місцевих бюджетів за рахунок яких і передбачалося їх фінансування. Тому школи існували не по усіх округах, що пояснювалося труднощами їх утримання. Зимові сільськогосподарські школи, перебуваючи на балансі місцевого бюджету, не мали достатніх можливостей до розгортання мережі, навіть попри захоплення та інтерес їх слухачів. А за матеріальною нестачею коштів, що виділялися з бюджетів округи, району, міста чи села на потреби таких закладів освіти могли лише покрити заробітну платню вчителям

і частково стипендіальне забезпечення учнів. Відтак сільськогосподарські школи змушені були працювати й за рахунок доходів від спеціально облаштованих шкільних господарств на яких працювали безпосередньо учні школи. Якість здобуття знань останніх була невисокою, адже повсякчас сільська молодь більше часу віддавала на роботу у шкільному колективному господарстві, ніж теоретичному навчанню. А їх типовими проблемами залишалася незабезпеченість фаховою літературою та керівники низької педагогічної кваліфікації. До того ж, вони часто не мали постійних керівників та обслуговувалися у порядку договорів із різними навчальними закладами.

Однак, не дивлячись на досить несприятливі умови у період із 1925–1926 року через зимові школи пройшло близько 3 тис. селян. За соціальним складом розподілялися так: незаможників 45%, середняків 50% і 5% інші соціальні категорії. Віковий контингент зимових шкіл був приблизно таким: до 20 років – 35%, від 20 до 23 років – 15% і решта 50% зовсім дорослі селяни, чим власне останні і відрізнялися від звичайних сільськогосподарських шкіл, де поряд із молоддю навчалися дорослі селяни-господарі [148, 11].

Загалом ідея створення зимового типу сільськогосподарського закладу, окрім зайнятості селян, мала вирішувати ще дві проблеми, які стосувалися матеріально-технічного забезпечення: житлове помешкання для учнів-слухачів шкіл та пришкільне господарство для їх практичного навчання. Адже передбачалося, що у зимових школах будуть навчатися селяни від 18 років, які опрацювавши належним чином теоретичний план навчання із початком весняних робіт практикували б у власних господарствах під керівництвом викладача-агронома [148, 11].

Успіхи функціонування подібних типів шкіл у селах УСРР демонструє Харківська округа. Так, у результаті практичного навчання Коломацької зимової школи її слухачі провели ряд прогресивних заходів у різних галузях сільського господарства. Наприклад, у галузі садівництва займалися впорядкуванням садків: омолоджували старі та обприскували плодові дерева, проріджували крони, розчищали їх від лишайників і моху, викорчовували

чагарники, висаджували щепи. У галузі рільництва третина слухачів запровадила шестипільну сівозміну. У декількох господарствах закладали колективні досвідні ділянки з метою виявлення кращих методик вирощування окремих видів рослин. Приміром, досліджували різні сорти пшениці, визначали ефективність врожаю цукрового буряка з угноєнням і без нього, порівнювали чистий та зайнятий еспарцетний пар [148, 11 зв.].

Щодо вікових рамок учнів професійних сільськогосподарських шкіл, то їх яскраво ілюструють статистично-інформаційні відомості Наркомосу у річних звітах за 1924–1925 роки, що наведені у таблиці 1 на прикладі Старобільської сільськогосподарської професійної школи імені Шевченка Старобільської округи [145, 5].

Таблиця 1

Динаміка та вікові особливості учнівського складу Старобільської сільськогосподарської професійної школи імені Шевченка (1924–1925 роки)

Вік учнів	На початок року до прийому			Прийом у звітному році			Вибуло протягом звітнього року			Закінчили школу у звітному році			Чисельність наприкінці навчального року		
	хлопці	дівчата	разом	хлопці в	дівчат	разом	хлопці в	дівчат	разом	хлопці в	дівчат	разом	хлопці в	дівчат	разом
15 років	5	2	7	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5	2	7
16 років	4	2	6	2	-	2	-	-	-	-	-	-	6	2	8
17 років	4	1	5	3	-	3	-	-	-	-	-	-	7	1	8
18 років	5	3	8	1	-	1	-	-	-	-	-	-	6	3	9
Старші 18 років	29	4	33	2	1	3	6	4	10	23	-	23	5	1	6
Разом	47	12	59	8	1	9	6	4	10	23	-	23	29	9	38

Із наведених даних бачимо, що найбільш активними учасниками навчального процесу виявляли себе повнолітні особи та старші 18 років.

Загалом така ситуація була типовою для усіх професійних сільськогосподарських закладів освіти. Таку ж картину ілюструє й група слухачів Тютюнецької зимової сільськогосподарської школи Бердичівської округи. Тут у 1927 році обліковувалося 55 осіб, з яких більшість молоді і старшого віку селяни [149, 103]. Подібно й у Полтавській окрузі, де станом на 1 січня 1928 року діяло 7 таких шкіл, що охоплювали 242 особи, найбільш широко представленими віковими категоріями була сільська молодь. Так, до 20 років налічувалось 45 осіб, від 20 до 25 років – 74 та від 25 до 30 років – 37 [150, 80–86]. У Жуківській зимовій сільськогосподарській школі Полтавської округи теж за віковим складом із 22 учнів їх більшу частину, а саме 16 осіб, становила молодь. Причому найвищий рівень активності був у категорії від 20 до 25 років [151, 62–63]. Сокиренська сільськогосподарська школа Прилуцької округи налічувала 112 учнів, що репрезентували вікову категорію від 15 до 24 років. Тут вчилася сільська молодь із Прилуцької, Роменської, Ніженської та Лубенської округ [152, 52]. Із схожим учнівським контингентом діяли професійні школи й Запорізької округи. Зокрема, в Олександро-Гнедінській Покровського району із 39 осіб більше половини – це учні від 18 років та у Велико-Знам'янській Кам'янського району у більшості навчалися повнолітні молоді особи. У Великій Каракубі Сталінської округи у професійній школі із 44 учнів – 26 це хлопці і дівчата від 18 років [145, 105 зв.].

Поряд із теоретичною підготовкою широкою була їх навчально-практична робота. А саме: організація дослідних ділянок, обстеження та інструктаж окремих господарств, вивчення ґрунтів села, годівля й догляд за худобою. Так, слухачі зимової школи впроваджували у своїх господарствах нормовану годівлю худоби. За допомогою школи значно прискорили здійснення землеустрою та перехід на сівозміну. А частина селян розпочала вести домашню господарську бухгалтерію [149, 103]. Таку ж практику для поліпшення селянських господарств проводили й слухачі Миньківської зимової сільськогосподарської школи на Харківщині. Сільська молодь намагалася нормовано годувати худобу та досліджувала її результати. Утворювали

колективні дослідні поля із різноманітними городніми культурами й таким чином намагалися виявити найбільш прийнятні сорти рослин для вирощування [153, 105]. У селі Троянів Житомирської округи молодь разом із односельцями звертали увагу на досвід сусіднього села Вила тієї ж округи. Сюди влаштовували екскурсії, які сприяли обміну практичних знань [154, 3].

Слід зазначити, що такого роду сільськогосподарська діяльність молоді у школах була результативною. Це, зокрема, позначалося на якості ведення сільського господарства селянами. Наприклад, заводили породисту худобу, започатковували багатопілля, ранній пар, сіяли високосортні культури, організовували парники та інше. Окрім того, найбільш ініціативні селяни об'єднувалися для спільного господарювання використовуючи при цьому навчально-практичні досягнення професійний шкіл. Приміром, у Великій Писарівці Сумської округи 7 селянських родин заснувало товариство спільного обробітку землі. Їх метою стало удосконалення техніки та поліпшення посівного матеріалу. Під впливом Краснокутської школи Харківської округи декілька груп селян закупивши 400 пудів насіння організували громадську сівозміну. А у Ставах Київської округи уся громада села перейшла на шестипільну сівозміну [148, 12].

Часто практичну необхідність організації зимової сільськогосподарської школи вирішували на громадських зборах. Так, наприклад, відбулося у селі Жуки Полтавської округи, де представники місцевої земельної громади, сільської ради, сільськогосподарської кооперації, КНС, трудової школи постановили організувати зимову школу. Навчання розпочалося із грудня 1927 року і тривало до березня 1928 року. Учбовий план у сукупності передбачав 70 занять, однак виконано було 54. Цьому завадила участь слухачів зимової школи у різноманітних сільськогосподарських кампаніях. Заняття тривали 3 години 5 днів на тиждень у вечірній час [151, 62–63].

Мережа сільськогосподарських шкіл по географічним районам УРСР була нерівномірною. Так, на Поліссі станом на 1925 рік існувало 14 шкіл, у Лісостепу – 112, а у Степовій зоні – 32 [155, 54–56]. Динаміка організації

сільськогосподарських шкіл по УСРР зберігалася приблизно на такому ж рівні. Так, впродовж 1926–1927 років діяло 132 сільськогосподарські професійні школи, які охоплювали 9801 учнів [156, 34]. А у 1927–1928 році по УСРР налічувалося 143 сільськогосподарські професійні школи, 147 зимових сільськогосподарських шкіл, що в загальному вміщували близько 14 тис. учнів [146, 128]. У 1929 році постановою XI Всеукраїнського з'їзду Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів «Про стан і перспективи культурного будівництва» передбачалося розширення у наступному році мережі таких шкіл до 200 [110, 687].

Однак, всупереч вищезначеним проблемам існував значний суспільний запит на утворення сільськогосподарських шкіл. Широких узагальнених даних з цього приводу бути не може. Проте, відомі окремі випадки поведінки селян, які служать тому підтвердженням. Зокрема, в одному із сіл Базарського району Коростенської округи селяни жваво дискутували щодо забезпечення майбутньої школи 250 десятинами землі для її ефективної навчально-практичної діяльності. Слід зазначити, що громада села схвалювала організацію сільськогосподарської школи, адже остання, як говорилося: «... допоможе, як слід, своє господарство постановити, навіть по культурному його вести» [157, 7]. Подібним чином виникла сільськогосподарська школа у селі Гусакове Уманської округи. Спочатку у місцевому сільбуді були скликані збори, куди запросили селян, які цікавилися поліпшенням власного господарства. Колективно обговорювали найбільш актуальні проблеми його організації, які можна було б вирішити за допомогою професійного закладу. У такий спосіб сформувалася й група зацікавлених осіб, що прагнула до утворення сільськогосподарської школи [158, 56].

Одна із перших діяла у селі Тиниця Конотопської округи, яка була створена 1920 року. Щоправда, на початковому етапі її діяльність не була виразною. На заваді цього стала відсутність пришкільного господарства. Лише 1923 року сільськогосподарській професійній школі було виділено 105 га ріллі, де молодь разом із агрономами і вчителями змогла розгорнути свою діяльність.

У користуванні мали 8 коней, 6 волів, 4 корів та 1 бугая. Для рільництва мали й деякі знаряддя праці: плуги, сівалки та борони. Відповідно до цього основна увага була звернена на землеробство та садівництво. Усе господарство школи велося силами учнів і лише до таких робіт, як збір буряка та картоплі залучали найману працю. Станом на 1927 рік у школі навчалося 80 осіб [159, 60–62].

У селі Супрунівка Полтавської округи також запрацювала сільськогосподарська школа, організована у січні 1926 року Полтавським сільськогосподарським технікумом. Заклад став ініціатором організації садово-городнього товариства, сільськогосподарських гуртків. Попри відсутність фінансово-матеріального та навчально-методичного забезпечення, що ускладнювало роботу школи, її існування засвідчило високий попит та інтерес до такого роду закладів освіти селянської молоді, де у 7 сільськогосподарських школах округи, які охоплювали 242 особи, 64 % становила молодь [150, 80–86].

Навчальний план і програму, як правило, намагалися адаптувати відповідно до економічного розвитку тієї чи іншої сільської місцевості. До вивчення обирали найбільш розвинену галузь сільського господарства чи то рільництво, садівництво, городництво чи скотарство. Однак, обов'язковими для усіх залишалися вивчення питань, що стосувалися колективізації та кооперації. Теоретична частина навчання у таких школах розпочиналася із закінченням сільськогосподарських робіт і тривала до їх початку. Як правило, це був листопад – березень. Заняття відбувалися 4–5 днів на тиждень у вечірній час. Варто зазначити, що пропоновані лекційні теми, зазвичай, не мали абстрактного характеру, і були максимально наближеними до повсякденного господарського буття сільської людини, а тому користувалися значним інтересом, про що свідчить висока відвідуваність занять. Поза тим, часто на заняттях відбувалася реєстрація слухачів, і окрім молоді, на лекції приходили селяни різної вікової категорії. На подібних заняттях вивчали такі теми як: прибутковість молочних корів, засміченість хлібів, протруювання ярої пшениці, різноманітних сортів соняшнику, кукурудзи, буряка, вплив осінньої оранки й попередніх культур на врожайність та багато іншого [150, 83].

Серед найбільш популярних методів викладання були лекційний, лабораторний, екскурсійний та бригадно-лабораторний. Зокрема, працюючи у лабораторних умовах молодь вчилася пророщувати насіння рослин, аналізувати їх схожість та досліджувати економічну доцільність розведення у господарстві. Практичні заняття намагалися переносити безпосередньо у господарства слухачів. Вчилися обрізати, прищеплювати дерева, доглядати за садками. У ході курсу навчання видавали стінгазету, у якій разом із громадським життям села висвітлювали актуальні проблеми ведення сільського господарства. Слід зазначити, що навчальну діяльність часто гальмувала відсутність навчального приладдя та літератури [150, 82–83].

Використовуючи отримані знання найбільш продуктивна частина села – молодь – бралася до організації зразкового господарства. Так, молодь села Яреськи Полтавської округи організувала зразкову годівлю корів, для чого було відібрано найкращі породи та на спільні кошти придбано спеціальний корм. Як результат, гарний добір породи корів у відповідності до зросту та їх отелення не лише вмотивували громаду до кращого і ефективнішого вигодовування, а й слугувало навчальним матеріалом для учнівської молоді у вивченні проблем, що стосувалися вирощування молочних корів. Така зацікавленість у процесі застосування набутих теоретичних знань на практиці призвела до організації Яреськівською школою скотарського товариства, яке увійшло до місцевого кооперативу. Широку діяльність у галузі садівництва проводила Опішнянська сільськогосподарська школа Полтавської округи [150, 83–84]. А Гусаківська зимова сільськогосподарська школа Уманської округи у 1927 році створила молочарську артіль та пасічницьке товариство. Під керівництвом вчителя учнівська молодь Гусаківки займалася підвищенням продуктивності скотарства і птахівництва шляхом виведення окремих порід. Подібно й Хуторянська сільськогосподарська школа Шевченківської округи заснувала ряд товариств: птахівниче, молочарне, садово-городнє та спільного обробітку землі. Такі дієві школи користувалися високим авторитетом у сільських громадах. Як зазначав сучасник на шпальтах журналу «Коопероване село»: «Школа притягує до себе

не тільки молодь, а й доросле селянство (до 50 років)» [160, 86–87]. Найбільш активних випускників шкіл представляли на вибори до сільрад, земельних органів та профспілок.

Слід підкреслити, що сільська молодь, яка в результаті свого навчання прагнула стати кваліфікованими селянами-господарями, а то і агрономами, не завжди була задоволена практичною стороною освітньої програми таких навчальних закладів. Наприклад, учні Гуменської сільськогосподарської професійної школи Вінницької округи скаржилися на запропонований вид практики із корчування пенків, чим молоді хлопці займалися впродовж 3–ох років [161, 3]. Дійсно, молодь подібних сільськогосподарських професійних шкіл нерідко використовували як безоплатну робочу силу. Так, на учнях школи повністю лежала функція обслуговування господарства, при якому розміщувалася ця школа. Учні отримували спеціальні наряди на господарку, а саме: рубати дрова, чистити стайні, орати, носити воду тощо. А за невиконання подібних вимог часто виключали зі школи, або ж ставили незадовільну оцінку за так звану «виробничу роботу». За таких умов сільська молодь самовільно залишала навчання [162, 3].

Досить продуктивно працювала Білянська сільськогосподарська профшкола наймитської молоді Запорізької округи, яка у 1925 році випустила 21 кваліфікованого сільськогосподарського робітника. У 1926 році школа вже налічувала 120 молодих людей, які прагнули опанувати навички із організації ведення сільського господарства. Теоретичний зміст навчання був розподілений на секції: політичну, фізико-математичну, краєзнавчу тощо. Освітній заклад був забезпечений спеціальним приміщенням для проживання його учнів та їдальнею. Окрім того, Білянська профшкола виступала і опорним сільськогосподарським пунктом, який, зокрема, забезпечував господарства селян щепами плодкових дерев [163, 10].

У такому ж напрямку працювала й Золотоніська сільськогосподарська профшкола Шевченківської округи, як опорний сільськогосподарський пункт району. Так, школа, окрім навчальної спрямованості, займалася організацією

усієї галузі сільського господарства району. А для реалізації таких задумів було облаштоване спеціальне дослідне поле у 10 га. [164, 46]. Зауважимо, що навчально-дослідницьке поле виконувало ряд функцій. По-перше, учнівська молодь мала змогу предметно вивчати різні питання, що стосувалися рільництва, по-друге, наочно демонструвало селянам прийоми і засоби, що їх доцільно використовувати для піднесення господарства, й по-третє, шляхом участі учнів у постановці спеціальних дослідів, сприяло аналітичному підходу до розв'язання господарсько-технічних питань.

Слід зазначити, що більше матеріально-технічних можливостей сільськогосподарські профшколи мали, за умови коли останні розміщувалися при діючих трудових школах чи займали колишні поміщицькі садиби. До прикладу, Сокиринська сільськогосподарська профшкола Срібнянського району Прилуцької округи розгорнула свою діяльність у колишньому маєтку графа Галагана. Враховуючи чималі розміри приміщення двоповерхового палацу, що налічувало 62 кімнати, профшкола була забезпечена спальнями, кухнею, їдальнею, лабораторіями, навчальними класами та окремо відведеними приміщеннями для адміністративних й педагогічних працівників [152, 52].

Сокиринська школа мала два напрямки спеціалізації: рільничий та зоотехнічний. Для ефективного засвоєння знань існували дві лабораторії, де проводилися аналізи із ґрунтознавства та хліборобства. Увесь навчальний процес забезпечувало 2 вчителі та 6 агрономів. До того ж, школа була забезпечена досить потужною бібліотекою, яка окрім профільної літератури мала передплату на більш як 30 журналів, що дозволяло педагогічному складу, а разом з тим і учням школи розумітися на сучасних та актуальних агроосвітніх проблемах в УСРР. В силу масштабів графської садиби шкільне господарство охоплювало більше 400 га землі, роботу якого забезпечувала спеціальна сільськогосподарська техніка. Зокрема, школа мала 3 снопов'язалки, 10 сівалок, 2 молотарки, 3 сінокосарки, 2 жнивварки, а також трактор «Фордзон» та 2 локомотиви. Окрім того, сільська молодь, яка навчалася у Сокиринській сільськогосподарській школі проводила велику агрикультурну роботу і

допомогу окремим незаможницьким господарствам округи. Наприклад, ремонтувала сільськогосподарські знаряддя, організовувала консультаційні об'їзди індивідуальних господарств, займалася протруювання посівного матеріалу, брала участь у технічних нарадах, у роботі земельної комісії, засіданнях сільськогосподарського кредитного товариства [152, 56]. Однак, приклад діяльності такої установи радше виняток у загальній картині діяльності подібних освітніх закладів в УСРР, ніж закономірність. А господарство Сокиринської сільськогосподарської професійної школи було зразковим не лише для селянства, артілей, а й для радгоспів.

Варто зазначити, що уся діяльність сільськогосподарських шкіл робила останніх серйозним агрикультурним чинником у розбудові селянського господарства. Так, вищезгадана Золотоніська сільськогосподарська профшкола Шевченківської округи обслуговувала 7 ближніх сіл та хуторів, що об'єднували 1706 дворів. Як навчальна установа й агрикультурний центр для селянського господарства мала такі допоміжні підрозділи: парувальний та зерноочисні пункти, дослідне поле та майстерні для сільськогосподарського реманенту. З їх допомогою селянська молодь, що навчалася у школі, виконувала широку сільськогосподарську громадську роботу. Зокрема, за 1927–1928 роки було розповсюджено 38 голів породистої худоби, 48 тон чистосортного посівного матеріалу, організовано 94 пункти для протруювання зерна, посаджено 3 тис. деревних рослин [165, 75–76]. Подібно до того й Пересажська сільськогосподарська профшкола Чернігівської округи через власну насінневу базу постачала селянам чистосортне насіння. А для поліпшення скотарства селянською молоддю було вирощено 23 бугаї поліської м'ясної породи, яких поширювали серед селян Любецького, Довжицького та Ріпкинського районів Чернігівської округи [166, 77]. У Золотоніській сільськогосподарській профшколі Шевченківської округи кращих учнів залучали до сфери організаційного обслуговування сільгосптовариств. Це стосувалося укладення виробничих планів для артілей, скотарсько-молочарських товариств

Шевченківської округи, обстеження індивідуальних селянських господарств із подальшими вказівками щодо їх покращення [165, 75–76].

У такий спосіб завдання масової сільськогосподарської школи полягало не лише у підготовці нової генерації освічених сільських господарів та робітників, а й у культурному осередку, що впливає на поліпшення сільськогосподарської галузі району чи округи загалом. Разом з тим, такий освітній заклад давав загальне уявлення про окремий район як самостійну господарську одиницю. У такому напрямку працювала Махаринецька сільгоспшкола Бердичівської округи. Вивчення району здійснювалося за згодою окружного земельного відділу, який забезпечував учнівську молодь схемами орієнтовних запитань у вигляді анкети. За результатами роботи учнями впродовж 1927–1928 навчального року було вивчено 40 сіл і 1437 господарств Казатинського району Бердичівської округи. Слід зазначити, що це була досить копітка робота. Наприклад, обраховувалися землезабезпеченість на 1 господарство та на 1 душу населення, кількість та види худоби, господарського реманенту та техніки, здійснювався бюджетний аналіз сільськогосподарської артілі, стан роздрібної селянської торгівлі, обстежувалася врожайність зернових культур тощо. Підсумкові результати фіксували у вигляді діаграм. Окрім того, діяльність сільської молоді Махаринецької школи активно висвітлювалася у місцевій пресі [167, 84–85]. Із свого боку владні структури, зокрема, місцеві земельні відділи, руками сільської молоді, яка навчалася у сільськогосподарських професійних школах, отримували повні фінансово-економічні описи району чи округи.

Значною агрономічною ініціативою виділялася сільська молодь, що навчалася у Старокостянтинівській школі Шепетівської округи. Одним із напрямків стала популяризація і поширення агрознань серед селян. Молодь відвідувала села Шепетівщини та проводила бесіди на тему підвищення врожайності, посівної кампанії, організовувала виробничі наради, сільськогосподарські виставки. Із практичного напрямку діяльності зусиллями молоді було протруєно і очищено більше 1 тони посівного зерна, яке

реалізували селянським господарствам. Силами учнів Старокостянтинівки було підготовлено ґрунт та засіяно зерном 16 га незаможному селянству, закладено чистосортних масивів: вівса 155 га та ячменю 90 га. Окрім того, за ініціативи школи впроваджували нові сільськогосподарські культури для району – сою та рапс. Ремонтували господарську техніку. А у галузі скотарства займалися виведенням породистої худоби. Зокрема, великої білої англійської свині та білоголової породи колонійської великої рогатої худоби [168, 76].

Слід зазначити, що у кінці 1920-х років розпочалися спроби реорганізації сільськогосподарських професійних шкіл. Основна дискусія велася щодо змістового наповнення їх навчальних планів. Враховуючи, що сільськогосподарські школи існували фактично на базі семирічки й давали знання за середні навчальні заклади, то повинні були забезпечувати учням достатній розвиток та повноцінну середню освіту. Тож серед прогалин профшкіл – недостатня кількість годин, відведених на загальноосвітні предмети. Натомість значно більше часу виділялося у літніх триместрах навчанню на виробництві, якого у школах не вистачало для повноцінної навчально-практичної діяльності. Враховуючи, що основна частина сільської молоді набувала виробничих навичок у домашньому господарстві, то виникала об'єктивна потреба у зміцненні її теоретичних знань. Тому у 1929 році були внесені зміни до навчальних планів сільськогосподарських шкіл. Загальноосвітні предмети рівномірно розподілили як протягом цілого курсу, так і по окремим триместрам, збільшивши їх години. А години навчання на виробництві та агрикультурної роботи зменшили [169, 29–30].

Іншою проблемою стала нерівномірна динаміка у напрямках сільськогосподарської спеціалізації. Наприклад, сільськогосподарські школи рільництва переважали над зоотехнічними у яких була недостатність. Подібно до того залишалася слабкою мережа освітніх закладів, що готувала вузькокваліфікованих спеціалістів для сільського господарства. Вирішення означеної проблеми вбачали у реорганізації сільськогосподарських шкіл за сільськогосподарськими районами республіки та подрібненням окремої

спеціалізації на більш вузькі її відділи. Скажімо, із галузі рільництва виокремлювали відділи зернових, бурякових культур, великої рогатої худоби, свинарства, молочарства. Питання виникало й у тому, чи розбудовувати великі сільськогосподарські профшколи-гіганти, чи обмежуватися маленькими школами із прийомом до 30–40 осіб щорічно. Зрештою, схилилися до ідеї створення великих шкіл, розрахованих на прийом 160–240 осіб, які б разом з тим ставали й місцевими агрикультурними центрами [170, 10].

Окрім того, впродовж 1920–х років для широкого забезпечення освітніми послугами населення, у тому числі сільської молоді, крім шкіл розгорнулося створення мережі сільськогосподарських гуртків. Станом на 1925 рік в Україні налічувалося 2400 сільськогосподарських гуртків, що охоплювали 63 тис. осіб, а у 1926 році – 2991 та 69, 893 тис. осіб [120, 32]. До гуртків могли входити особи різного віку – від школярів і до зовсім літніх людей. Окремі гуртки для молоді і дорослих не утворювалися. Втім, переважну більшість їхніх слухачів все ж становила молодь [155, 54–56; 171, 3].

Щодо їх роботи, то вона особливо не відрізнялася від сільськогосподарських професійних шкіл. Утворювалися на добровільних засадах ініціативної частини селянства, котра прагнула працювати над поліпшенням сільського господарства, та поширювали знання шляхом бесід, читань, доповідей, організацією екскурсій тощо. У цілому ж діяльність у гуртках поєднувала 4 напрямки. Перша – це навчальна. Керівник гуртка обирав конкретну тему для загального опрацювання. Найбільш поширеним методом при цьому були голосні читання та обговорення. Друга – індивідуальна робота із сільськогосподарською літературою. Третя – практична господарська робота. Усі здобуті знання перевіряли на практиці або у власних господарствах, або на спеціальних дослідних ділянках. Четвертою частиною стала праця із популяризації сільськогосподарських знань та робота серед населення. Зокрема, сільська молодь гуртків була відповідальною за організацію тематичних виставок, постановку доповідей із актуальних господарських питань, забезпечення матеріалом для інсценівок місцевих

драматичних гуртків тощо. Разом з тим, сільськогосподарський гурток повинен був сприяти організації колективних господарств, розплідників, артільей, кооперативних товариств із закупівлі високосортного зерна, насіння, сільськогосподарських машин тощо. Більше того, сільська молодь, яка працювала у гуртках, повинна була стати активним провідником земельної та сільськогосподарської політики радянської влади на селі. Гуртківці мали першими ознайомитись з усіма заходами партії у галузі сільського господарства і транслювати їх у селянські маси. У такий спосіб у гуртках виховували майбутніх хліборобів та свідомих членів комуністичної громади. Проте, їх головними завданнями, за статутом, залишалася допомога у отриманні та поширенні знань, умінь і навичок селянами у сфері сільського господарства та їх пристосування до практичних господарських потреб [134, 4–5; 172, 8–9].

В ідеалі такі гуртки мали існувати безпосередньо при сільбудах та хатах-читальнях, як головних центрах політико-освітньої роботи на селі. Як зазначалося у керівній літературі: «В селянському будинкові купчиться все радянське суспільство, через нього ведуть свою роботу Наркомзем, кооперація, профспілки, комсомол та інші...» [134, 7]. До того ж, деякі окружні сільбуди мали у своєму розпорядженні млини, майстерні, бібліотеки та земельні ділянки, що полегшувало навчально-практичну діяльність їх учасників [173, 56, 101]. У разі відсутності сільбуда чи хати-читальні сільськогосподарські гуртки влаштовували й при інших організаціях, що виявляли інтерес до агрикультурної роботи та де було можливим організувати навчальний процес: цукроварнях, артілях, кооперативах, радгоспах. Гуртки закладали й при сільськогосподарських профшколах, що виглядало більш органічно. Адже останні могли якнайкраще поставити агрономічну роботу та надати організаційно-методичну допомогу. Передбачалося, що у гуртках при сільськогосподарських школах за керівників працюватимуть безпосередньо учні старших курсів, а для теоретичного навчання усі гуртки району мали проводити спільні лекційні заняття. Наприклад, так будувала свою роботу Жабківська сільськогосподарська професійна школа Роменської округи.

Головну увагу при цьому звертали на практичну роботу. Вивчали техніку та організацію сільського господарства [174, 35–36].

Як правило, на керівника гуртка обирали агронома. Проте, таких спеціалістів не вистачало на місцях, а тому керівником сільськогосподарського гуртка могла бути будь-яка особа, що мала інтерес до господарства. Це міг бути і вчитель, і землемір, і ветеринарний лікар, завідуючий сільбудом, хатою-читальнею, бібліотекар, член правління кооперативу, інженер, керівник сільськогосподарської комуні чи артілі. Однак, якщо ініціативи таких осіб були відсутні, то запрошували «культурного господаря», особу зразкову по відношенню до ведення сільського господарства, що могла на власному прикладі навчити успішно його вести [175, 3]. Очевидно, що до керівництва гуртками долучалися культурні прошарки села. Окрім того, організатори гуртків намагалися заручитися підтримкою різноманітних господарських організацій: місцевої агрономічної станції, земельного відділу, трудової артілі, ветеринарного пункту, сільськогосподарської комуні, цукрового заводу тощо. Співпраця із такими організаціями давала можливість отримати матеріальну підтримку, поради чи інструкції у роботі [176, 4].

Час від часу відбувалися й спеціальні огляди-конкурси на кращий сільгоспгурток, як правило, ініціатором таких подій виступав ЦК ЛКСМУ. Огляди-конкурси, окрім пожвавлення громадської уваги навколо роботи гуртків, водночас були інструментом для їх обліку. Проводячи всеукраїнські конкурси на кращий гурток провладна молодіжна організація комсомолу мала змогу виявити вікову структуру та соціальний стан, з'ясувати їх реальну роботу та фактичні досягнення, а також у підсумку знайти найбільш корисні і вдалі методи теоретичної, а особливо їх практичної діяльності. А до участі в оглядах, окрім ЛКСМУ, залучали спілку Робос, земельні органи, політосвітні установи, сількорів, агрономів та кооператорів [148, 9; 177, 45].

Один із таких всеукраїнських конкурсів проводили впродовж 1926 року, де участь взяла 21 округа УСРР. У підсумку до центральної конкурсної комісії було надіслано дописів про роботу близько 100 гуртків. У загальносоюзній та

місцевій пресі було опубліковано досягнення 72 гуртків, що у загальному відбивали тенденції розвитку справи поширення сільськогосподарських гуртків в УСРР. Як правило, дівчат у гуртках було значно менше. У згаданих вище 72 гуртках, які налічували 2570 членів – 204 особи жіночої статі, що становило всього лиш 8%. За віком гуртківчани розподілялися приблизно так: до 20 років – 450 осіб, від 20 до 23 років – 220, від 23 до 35 років – 710, від 35 до 50 – 990, від 50 і старше – 200 чоловік. Із наведених даних бачимо, що молоді, віком до 23 років, яка виявляла інтерес до такого роду заняття, у відсотковому відношенні було 27% [148, 28]. Повсякчас на Всеукраїнських з'їздах комсомолу наголошувалося на тому, аби створювати окремі сільськогосподарські гуртки молоді, а не об'єднані групи із дорослим селянством [178, 232]. Серед іншого, у загальній чисельності гуртківців, що взяли участь у конкурсі, налічувалася мінімальна кількість членів КП(б)У – 0,8%. Однак, якщо брати до уваги число молоді, то членів ЛКСМУ у гуртках – 46%. Участь владних елементів у сільськогосподарських гуртках дають підстави для розуміння ініціативи організації їх мережі. Так, здебільшого вони утворювалися комсомолом, активом сільських громад, сільбудами, хатами-читальнями, агрономами, вчителями, земельними комісіями сільських рад, сільськогосподарськими і трудовими школами [148, 29].

Найкращих учасників відзначали та нагороджували. Конкурсні дописи розміщували здебільшого у окружних газетах. Але писали й до газет широкотиражованих в УСРР, таких як «Радянське село», «Комсомолец України», «Геть неписемність», «Вісти» та у журналі «Радянський селянин» [179, 3]. А у Волинській окрузі за результатами конкурсу кращі сільськогосподарські гуртки та автори конкурсних дописів преміювалися [180, 1]. Також гуртки брали участь у виставках. Такі, наприклад, приурочуючи святу врожаю, ініціювали гуртківці Полтавської, Роменської, Бердичівської округи восени 1927 року. У вигляді заохочення найактивніші отримували грошову винагороду. А деякі осередки у вигляді морального стимулювання

відзначалися похвальними листами [181, 45 зв.]. У такий спосіб здійснювалася популяризація сільськогосподарської гурткової роботи серед сільської молоді.

Формування гуртків відбувалося, як правило, незвичним чином. Щоб зацікавити молодих господарів навчатися господарювати організатори підбирали книжку чи газету, яка б могла зацікавити слухачів, і починали її читати невеликою групою людей. У подальшій роботі керуючі гуртком намагалися підбирати цікаві теми, що відповідали завданням сільського господарства. Так формувався гурток слухачів, які цікавилися сільськогосподарською наукою. Оптимальна кількість гуртківців визначалася у 25 осіб. У разі перевищення числа охочих для проведення більш ефективної роботи рекомендувалося утворювати окремі групи. [134, 9–10; 182, 32].

Зміст навчальної програми гуртківчан залежав від географічного розташування й розвитку певної галузі сільського господарства. Для кожного географічного регіону намагалися розробляти спеціальні програми навчання. Зокрема, така програма занять, згідно перспективного річного плану Народного комісаріату земельних справ, була створена для лісостепової смуги України. У ній на вивчення було передбачено 35 тем, що охоплювали основні засади сільськогосподарського знання та відповідні заходи щодо поліпшення селянського господарства лісостепу. Типова програма сільськогосподарських гуртків лісостепової смуги мала такі розділи як: вступна частина, основні відомості про природу, поліпшення рільництва, поліпшення садівництва та городництва, поліпшення луків, скотарства, землевпорядкування, організація селянського господарства, сільськогосподарська кооперація і колективізація. До розробки програмного забезпечення залучали різних спеціалістів: агрономів, землемірів, ветеринарних лікарів [183, 11–14].

У процесі навчання сільському господарству намагалися поєднувати теорію із практикою. Програма підготовки передбачала, що кожен учень мав навчитися теоретичні знання використовувати на практиці, й у тому числі у своєму господарстві. У більшості сільськогосподарських гуртків теорія переважала над практикою. Як правило, їх навчальна діяльність обмежувалася

лекціями, бесідами, диспуатами, доповідями, вечорами запитань і відповідей, й за наявності сільськогосподарської літератури, голосними читаннями. До того ж, підбір методики занять залежав і від того, хто керує гуртком. Приміром агроном мав більше уявлення про донесення інформації до слухача, аніж селянин. Щоправда, серед навчальних методів намагалися застосовувати наочний метод. Для цього безпосередньо гуртківці підбирали та виготовляли різного роду експонати. Наприклад, макети сільськогосподарських будівель із дерева, як-от парника чи стайні, а також плакати, діаграми та зразки рослинних культур. Спеціально для молоді організовували екскурсії на лани у зразкові господарства селян та членів гуртка, дослідні станції, ферми [184, 60–61].

Цікаво зазначити, що організацію сільськогосподарських гуртків в УСРР порівнювали із американською практикою популяризації сільськогосподарської науки шляхом створення мережі аналогічних гуртків, а також клубів для дітей та молоді. У періодиці 1920–х років наводили й статистичні дані подібних організацій та практичні досягнення їх роботи, чим мотивували до активного утворення мережі сільськогосподарських гуртків в УСРР [185, 3].

За переписом Всеукрсельбуду станом на 1 листопада 1925 року у 5 губерніях діяло 1240 гуртків [186, 28]. У 1927 році по УСРР налічувалося 4,5 тис. сільськогосподарських гуртків, які охоплювали собою близько 100 тис. осіб [187, 2]. Однак, цифра може бути не точною, оскільки гуртки діяли не лише при сільбудах чи хатах-читальнях, а й при школах, цукроварнях та інших підприємствах, організаціях і установах, що не підпадали під облік сільбудів. До того ж, часто такі гуртки існували лише на папері. У їх роботі існували проблеми матеріально-технічного та навчально-методичного характеру. Наприклад, таким був Добропільський сільськогосподарський гурток Харківської округи. Тут не було ані відповідного навчально-методичного забезпечення, ані спеціаліста, що унеможливило роботу гуртківців [188, 17]. Разом з тим, поширення гурткової діяльності переконливо засвідчує про значний інтерес і прагнення сільської молоді до такого роду діяльності.

У селі Галиця Ніженської округи сільськогосподарський гурток виник ще у 1923–1924 навчальному році при семирічці та нараховував 12 осіб. Взимку молоді селяни вивчали сорти городніх культур, правила їх вирощування, підживлення та збору. Гурток в окрузі набирав популярності і вже 1925 року його чисельність зростає до 87 членів, а у 1926 році – 197. Враховуючи, що такі об'єднання не забезпечувалися ані фінансово, ані методично, то гуртківці з метою поповнення свого бюджету організовували платні вистави. На виручені кошти закупляли різносортне насіння та навчальну літературу [120, 56].

Серед кращих осередків гурткової роботи – сільськогосподарських гурток у селі Кільмансталь Дніпропетровської округи. Лекції та бесіди із сільського господарства та скотарства читав випускник сільськогосподарського вищого навчального закладу. Протягом зими 1925-1926 року було проведено 6 бесід та 12 лекцій. Було організовано й 4 вечори запитань і відповідей, на які запрошували місцевого авторитетного господаря. У роботі гуртка брали участь 50 осіб, з яких 20 були молоді селяни. Вже влітку 1926 року гурток нараховував близько 60 осіб. Одним із напрямків його роботи стала організація сільськогосподарської виставки. Для практичної діяльності сільська рада виділила 2 десятини землі, які слугували як показове взірцеве господарство для селян. У подальшому гуртківці були розділені на окремі спеціалізовані групи, кожна з яких займалася вивченням окремої галузі сільського господарства. Кільмансталінський гурток мав досить широкий спектр спеціалізацій. У гуртку активно діяли відділи насінництва, садівництва, ґрунтознавства, птахівництва, пасічництва, кролівництва та квітникарства, що поєднувало вивчення декоративних та лікарських трав [189, 4].

У селі Носачівка на Чернігівщині у 1921 році сільськогосподарський гурток був утворений при трудовій школі. Нарховував 50 осіб і діяв за активної допомоги й підтримки місцевих агрономів. На заняттях читали лекції з городництва та насінництва. У розпорядженні мали невеликі земельні ділянки, де проходили практичні навчання. Влітку ці ділянки інспектував агроном, давав підказки і поради. Восени молодь проводила сільськогосподарську виставку

своїх досягнень з вирощування високих врожаїв. Цей захід відвідало близько 3 тис. людей. Зокрема, приїжджали із Чернігова, Ніжина, Харкова. Кращих членів гуртка заохочували похвальними листами, грамотами. У таких гуртках готували майбутніх інспекторів із сільського господарства. У 1923 році у приміщенні Носівського сільського виконкому проводилась загальна виставка 3-х сільських гуртків. У експозиціях були представлені досягнення тваринництва та овочівництва [190, 17–18]. Спеціально до свята врожаю у 1927 році відбулася така виставка й у селі Галиця Ніженської округи. Охочі отримали від молоді випробуване посадкове насіння суданки, люпину, кукурудзи, еспарцету та напівцукрового буряку [120, 56].

В Одеській окрузі найкраще сільська молодь спрацювала у Біляєвському сільськогосподарському гуртку. Його діячі брали активну участь у різноманітних профільних виставках та за результатами роботи були неодноразово премійовані. У своєму розпорядженні мали спільне дослідне поле, де експериментували та культивували найкращі рослини. Гуртківці мали високий авторитет у громаді села. Під їх впливом селяни заводили нові культури, переходили на досконаліші сівозміни, впроваджували паровий клин, організовували землеустрій та тракторні товариства [191, 71–72].

Певну агрономічну роботу здійснював Маслівський гурток Шевченківської округи. Учні гуртка проводили кампанію знищення польових шкідників. Найбільш ініціативна група молоді намагалася виносити та популяризувати роботу гуртка за межі свого села. Так, зокрема ряд доповідей було проведено у ближніх селах – Грищинцях та Бобринцях [192, 4].

Активно працював молодіжний сільськогосподарський гурток у селі Трушки Велико-Половецького району Білоцерківської округи. Гурток налічував понад 40 чоловік. Навчання тут поєднувалося із практичною роботою на відведеній земельній ділянці. Гуртківці застосовували систему багатопілля та розводили племінну худобу. Окрім того, членами гуртка було проведено землевпорядкування та організовано сільськогосподарський кооператив [30, 127–128]. У селі Танське Уманської округи гурток проводив значну

просвітницьку роботу. Зокрема, було зроблено цілу низку доповідей на актуальні теми із сільського господарства, як «Культура картоплі й кукурудзи», «Землеустрій», «Чорний та квітневий пар», «Трьохпілля та багатопілля», «Очистка зерна», «Про сівбу сіялками» та інше. Окрім того, молодь займалася й питанням благоустрою свого села. Зокрема, була проведена кампанія щодо висадки дерев на вулицях Танського [193, 3]. Подібні ініціативи викликали повагу і зацікавлення з боку громади.

Сільська молодь захоплена новою практикою господарювання намагалася переносити досвід й у батьківське господарство. Однак, часто траплялися прецеденти конфлікту поколінь. Це стосувалося молодих людей, що навчалися у нових сільськогосподарських закладах освіти й намагалися навчити батьків «правильно господарювати» [194, 3; 195, 3]. Не можна не погодитися із Л. Г. Босою, дослідницею проблем соціалізації української молоді, яка доводить, що саме у 1920–1930–ті роки у розрізі десакралізації звичаєво-обрядової сфери відбувалося значне ослаблення впливу батьків і посилення конфліктності при формуванні нового світогляду молоді [79, 12].

Окрім того, з особливою насторогою ставилися й до комсомольців, які активно намагалися проникати у соціально-побутові сфери українських традиційних громад. Наприклад, у селі Подільки Роменської округи до створення сільськогосподарського гуртка, який виник за допомоги членів ЛКСМУ, ставились із недовірою й обережністю. Скептицизм при цьому проявлявся до комсомолу, як до організатора справи. Для селянина, який від народження працював у себе на господарстві, комсомолец не виглядав авторитетною особою, що може навчити правильному веденню господарчих справ. Однак, все-таки подібний гурток об'єднував молодих селян, де останні могли збиратися для обговорення наболілих проблем. Відтак найбільш популярною формою роботи стала бесіда [196, 18].

Ще однією формою підвищення рівня знань стали сільськогосподарські курси. Розрізняли короткотермінові та довготермінові, стаціонарні та мандрівні а також загальні та спеціальні за змістом. Їх тематика була максимально

наближеною до місцевих сільськогосподарських потреб і відповідно різнилася в залежності від економічного району [197, 28–29]. Сільськогосподарські курси мали на меті не лише підготувати спеціалістів-агрономів, а й зацікавити справою сільського господарства активну частину селянства – молодь.

Такі були організовані при сільбуді у селі Листопадове на Шевченківщині. Курси викликали високий інтерес молодого покоління до навчання. Для забезпечення навчальної сторони заручалися підтримкою районних агрономів. Останні допомагали приладдям, як от діапозитиви чи плакати. Проте, було досить складно за скрутного фінансово-матеріального становища утримувати курси у Листопадовому. Вихід вбачали у об'єднанні декількох навколишніх сіл для утворення вечірньої школи для сільської молоді [198, 14]. Така ж ситуація була й у селі Дмитренки Білоцерківської округи, де існував чималий попит на освіту. У селі нараховували до 300 осіб охочих до навчання з яких лише 2 мало змогу відвідувати агропрофшколу [199, 14]. Великі практичні результати дали сільськогосподарські курси, що були організовані у селах Зіньківського району на Полтавщині. Їх провідним контингентом стала молодь. На курсах знайомили із агрономією технічних культур, зокрема кукурудзи, цукрового буряка, питаннями сільськогосподарського кредиту. У підсумку курсанти у ряді сіл ставили питання про перехід від трипільля до чотиріпільної системи сівообміну, про придбання сортового насіння та кормових трав [30, 134]. А подекуди сільськогосподарські курси організовували на базі гуртка, коли виникала потреба у обслуговуванні великої кількості охочих. Зокрема, у селі Боровському Старобільської округи сільськогосподарський гурток на початку 1925 року був перетворений на курси, які відвідувало до 300 осіб [30, 130].

Постійно діючими були такі курси при Велико-Анадольській професійній школі Сталінської округи. Їх контингентом була сільська молодь віком від 17 до 34 років. У період із 1920 по 1923 рік на навчання вступило 105 осіб, з яких випустилося 89. А у 1924–1925 навчальному році 33 випускники, які по закінченню курсів отримали кваліфікацію лісника. Окрім

того, школа маючи тісний зв'язок із Велико-Анадольським лісництвом, залучала усіх учнів і курсантів школи до його виробництва. Зокрема, з метою підвищення продуктивності та поліпшення якісного складу лісу вчилися закладати пробні площини, вимірювали й рахували дерева, складали їх описи. Слід зазначити, що така практична діяльність сприяла професійному самовизначенню сільської молоді. А за умов у яких доводилося функціонувати подібним закладам, підтримка інших установ та організацій була вкрай необхідною. Так, адже взамін того, лісництво матеріально підтримувало сільську молодь. До прикладу, було виділено 30 га орної землі для потреб школи, спеціальне помешкання під інтернат для проживання учнів, курсантів та вчителів та забезпечено дровами для його опалення [145, 26, 27, 30].

Із великою охотою, як свідчать сучасники, відвідувала сільськогосподарські курси молодь Балаклеївського району Ізюмської округи 1927 року. Так, із загальної кількості присутніх на лекціях 70 % становила молодь. Курси, тривалістю 25 днів, склалися із двох циклів: сільськогосподарського та загальноосвітнього [200, 11].

Освітня підготовка та агрономічні знання у 1920–х роках здобувалися також і шляхом організації осередків самоосвіти. Вони носили різні назви, як-от «вечірня школа молоді», «школа позаочного навчання селянської молоді» чи «гурток самоосвіти молоді», але за своїм змістом були ідентичними. Організація такого виду навчання передбачала самостійне здобуття відповідних знань і навичок. У її основі лежав колективний принцип навчання. Групи учнів отримували завдання-лекції, інструкції та методичні вказівки для виконання практичних робіт. Перевіряти виконане планувалося шляхом листування. У такий спосіб передбачалося охопити селянську молодь із найбільш віддалених куточків УСРР. На кожного учня заводилася особова справа, де містилася інформація про отримані завдання на самостійне опрацювання та успішність його виконання. Вважалося, що такий метод буде оптимальним для молоді села, яка за трудовою діяльністю не мала можливості відвідувати школу стаціонарно [201, 77–78]. Як правило, самоосвітні гуртки починали діяти, коли

нараховували від 3 до 10 осіб. Збиралися особи із приблизно однаковим рівнем знань та інтересами.

Крім курсів та гуртків, для популяризації і засвоєння агрономічних знань використовувалися влаштовувалися й інші й форми агропропаганди. Зокрема, юнацькі вечірки із сільського господарства, або як їх ще називали «вечірки молодого господаря». Такі напівофіційні заходи організовувало бюро секцій молоді при сільбудах та хатах-читальнях. Вечірки поєднували теоретичні знання та розваги. Обирали вузькоспеціалізовану тему для обговорення, приміром про культуру кукурудзи, і намагалися розкрити усі тонкощі, що стосувалися її посіву, догляду і збору урожаю. Іншою частиною таких сільськогосподарських вечірок була художня самодіяльність. Молодь читала доповіді, співала пісень, проводила бесіди, показові суди, вистави, інсценівки, концерти, гуморески, оповідання, живі газети, ігри та інші розваги сільськогосподарського змісту [202, 2–4; 203, 315]. Зокрема, такі вечірки влаштовували й при Гусаківській зимовій сільськогосподарській школі Уманської округи. Спочатку відбувалася офіційна частина, що включала доповіді на проблемні господарські теми. А друга – художньо-вокальна частина із співами, декламаціями і музикою [158, 57]. Їх метою було заохочення сільської молоді до здобуття освіти й водночас залучення до діяльності нових установ, що їх пропонувала влада. Подібні форми навчання виконували освітню та виховну функції. Так, з одного боку, молодь здобувала необхідні знання та навички для ведення сільського господарства, а з іншого здійснювалося й політвиховання молоді села.

Отже, у досліджуваний період участь сільської молоді у професійних сільськогосподарських школах, курсах та гуртках була досить активною. Проявлявся інтерес певної частини молоді генерції селян до економічного розвитку та поліпшення якості ведення сільського господарства, що знаходив свою реалізацію в навчанні у цих освітніх осередках. Разом з тим, політика в аграрному секторі УСРР висувала підвищені вимоги до здібностей молоді. Сільськогосподарські професійні школи та гуртки не лише готували молодь до

праці, залучали її до сільськогосподарського виробництва, але й намагалися забезпечити належну, як на ті часи, кваліфікацію, відповідно до вимог модернізації сільгоспвиробництва. Щоправда, на заводі реалізації освітньо-професійному зростанню сільської молоді стояла відсутність належного матеріально-технічного та кадрового забезпечення освітньої інфраструктури.

2.2. Навчання у школах селянської молоді

Вирішення освітньої проблеми селянської молоді у 1920–х роках також бачили й в організації так званої «школи селянської молоді» (далі – ШСМ). Поява такої форми освіти була спричинена закономірними суспільними явищами. На селі з'явилася когорта молоді, яка в той чи інший спосіб здобула початкову, елементарну освіту і прагнула вчитися далі. Одна її частина для того, аби застосовувати отримані знання у своєму господарстві, інша – отримати вищу кваліфікацію для роботи в інших сферах. Ідея організації ШСМ уперше прозвучала на XIII з'їзді партії у 1924 році. Тоді ШСМ стояла у ряду із сільськогосподарськими гуртками, на яким відводилася велика роль у розвитку сільського господарства. А подальші XIV та XV з'їзди ВКП(б), враховуючи позитивний досвід із утворення ШСМ, давали вказівки щодо зміцнення і поширення таких закладів на теренах УСРР [116, 306, 471; 117, 310].

Стосовно визначення статусу таких шкіл тривалий час точилися дискусії. Питання полягало у тому, чи ШСМ мала бути основною підвищеною школою чи тимчасовим додатком у системі освіти. У цілому це був новий тип закладу освіти у системі соціального шкільного виховання, що базувався на чотирьохрічній трудовій школі. Така школа повинна була стати основою агротехнічної модернізації селянства у цілому, допомогти сільській молоді знайти місце у виробничому процесі села і тим самим знизити рівень безробіття. До того ж, на думку радянських ідеологів, ШСМ мала забезпечити не лише поєднання теорії із практикою, а й вирішити проблему виховання

«культурних кооператорів», що було частиною суспільно-політичного виховання сільської молоді [204, 31].

У цілому концепція «школи селянської молоді» враховувала, що для неписьменних навчання буде не під силу, тому план навчання був розрахований для осіб, що мали знання чотирирічної єдиної трудової школи. Передбачалося, що школа буде продовженням чотирирічки й у належному обсязі давати знання із блоків навчальної програми двох концентрів. Перший концентр забезпечував отримання знань за три роки другого концентру, а другий – орієнтуючись на перший, надавав безпосередньо професійні знання, уміння та навички. На практиці будівництво ШСМ відбувалося шляхом реорганізації других концентрів семирічок, а не створення нових. Відповідно учбовий план наповнювали програмою мінімуму сільськогосподарських знань, налагоджували виробничу працю у господарствах чи то шкільних, чи то індивідуальних селянських та доповнювали педагогічний склад агрономами [148, 39].

Загалом ШСМ давала розгорнуту політехнічну освіту з поглибленим вивченням сільськогосподарського виробництва і кооперації, яка б забезпечувала вміння самостійно розбиратися в означеній царині та бути активним учасником соціалістичного будівництва. Її головною відмінністю від професійної сільськогосподарської стало те, що ШСМ охоплювала усі галузі, у той час як сільськогосподарська професійна зосереджувалася на підготовці фахівців більш вузької спеціалізації. А від семирічної трудової школи ШСМ відрізнялася тим, що була цілеспрямована на теоретичне та практичне вивчення сільського господарства і могла розміщуватися лише у сільській місцевості.

Місцями ШСМ приймали на навчання й зовсім неграмотну сільську молодь. Наприклад, із обстеження Павлівської ШСМ Сталінської округи дізнаємося, що «...не только в первой, но даже во второй группе имеется ряд учащихся еле читающих, полуграмотных в письме и почти не разбирающихся в вопросах математики» [120, 27]. Тож реально ШСМ об'єднувала юнаків і дівчат різного рівня підготовки, але із бажанням вчитися. А закінчення такого закладу

давало право молоді продовжувати своє навчання у профшколах та вступати на 2–й або 3–й курс Робфаку [148, 16].

План роботи ШСМ розраховувався на 1300 навчальних годин на рік. Загальний термін навчання у ШСМ тривав чотири роки. Такі школи мали на меті дати не лише усебічні знання, а й зосереджувалася на найважливіших предметах, що так чи інакше потрібні сільським господарям. Навчальний план ШСМ був приблизно такий: сільське господарство (180 год.), природознавство (240 год.), суспільствознавство (180 год.), техніка мови (150 год.), математична грамота (150 год.), навчально-виробнича робота (200 год.), громадська та агрикультурна робота (200 год.) [120, 52]. Щоправда, у деяких округах у ШСМ навчально-виробнича робота мала значно менше часу. Здебільшого це залежало від наявності пришкільного господарства.

Особливістю шкільної програми стало пристосування навчальних тем до сезонних сільськогосподарських робіт. До складання навчального плану школа залучала і місцевого агронома, практика-господаря, вчителя, кооператора та комсомольця. Повсякчас наголошувалося на тому, що «школа виховує не вчених агрономів, а сільських господарів-практиків, організаторів нового колективного життя на селі» [201, 77–79; 205, 4]. З метою втягнення до ШСМ якнайбільшої кількості дівчат до програм навчання включали вивчення хатнього господарства, городництва, крою та шиття [206, 2].

Кожна така установа повинна була мати своє шкільне господарство, яке водночас було і дослідним, і зразковим для усього району чи навіть округи. У разі відсутності такого до роботи залучали радгосп чи агропункт [205, 4]. Тут слід зазначити, що однією із умов, за допомогою яких стало можливим функціонування ШСМ стало налагодження зв'язків із різними підприємствами, установами та організаціями, що діяли на селі. Це були агропункти, радгоспи, цукроварні, кооперації тощо, які уможливлювали практичну сторону їх діяльності. Адже останні забезпечували можливість використання їх господарств для навчальних цілей та підтримували у справі організації пришкільних практичних ділянок чи інших сільськогосподарських пунктів.

Із наділенням шкіл земельними угіддями, подекуди, в округах, існували неузгодженості та протиріччя із громадами сіл. Так, деякі ШСМ могли мати у розпорядженні 10 дес. землі, а деякі по 25, 50, 60 і більше десятин землі у користуванні. Наприклад, Павлівська ШСМ Сталінської округи отримала від районного земельного управління 65 гектарів, а Нескучанська ШСМ Сумської округи – 138 дес., з яких 50 обробляли учні й наймані працівники. Решта землі здавалася в оренду. Втім невідомим залишалося питання цілеспрямованості орендних коштів. Такі рішення часто провокували невдоволення громади села, яка виступала проти такого «захоплення» земель. Були випадки, коли селяни оскаржували подібні наділи у відповідних інстанціях. Зокрема, у селі П'ятки Чуднівського району Житомирської округи земельна громада із клопотанням перед Народним комісаріатом земельних справ виступила проти наділення 15 дес. землі ШСМ [120, 28].

Однією із перших спроб впровадження ШСМ стала її організація на Полтавщині у 1922–1923 році. Школа виникла за об'єктивної потреби у кваліфікованих спеціалістах у галузі сільського господарства. Адже на Полтавщині близько 40 тис. селянської молоді працювало в індивідуальних господарствах. Однак, її рівень освіти та характер зайнятості не дозволяли залучити до навчання у семирічках. Компромісною формою ШСМ стали вечірні курси, які мали дати освіту за програмою семирічних трудових шкіл. По всій Полтавській губернії планувалося відкрити 30 груп, які б вміщали до 30 учнів. Уся навчальна робота таких вечірніх курсів впроваджувалася у загальноосвітньому напрямку семирічки, але із сільськогосподарським ухилом. Навчальний план розраховувався на два триместри, які тривали із 1 листопада по 1 травня із загальним навантаженням 30 годин на тиждень. У програму входили як загальноосвітні дисципліни: рідна мова (5 год.), математика (5 год.), природознавство (5 год.), географія (3 год.), історія культури України (3 год.), так і сільськогосподарські: ґрунтознавство, хліборобство, садівництво, городництво (5 год.). До обов'язкового вивчення належала політграмота, на яку відводили 4 години. Однак, із запланованих

30 вечірніх ШСМ впродовж 1922–1923 року запрацювало лише 7, які налічували 130 слухачів. Реалізації їх утворення завадили фінансові труднощі. Так, вчителі трудових шкіл, які й без того не отримували платню за роботу, не погоджувались на додаткове неоплачуване навантаження. Зрештою із новим адміністративно-територіальним поділом 1923 року Полтавської губернії на округи вечірні курси закрили через неможливість їх утримання [207, 109–111].

Проте, із другої половини 1920–х років у Полтавській окрузі знову виникають школи селянської молоді, що попри скрутне фінансове становище позначилися продуктивною діяльністю. Такою стала Когичівська ШСМ Полтавської округи, яка вирізнялася у різносторонній навчально-практичній діяльності. Так, учнями школи було організовано розплідник для овочевих рослин, на якому висаджено близько 5 тис. плодкових дерев та кущів. Здійснювалася активна робота із облаштування парників. Приміром, учнями на 10 кв. м. вирощувалася розсада ранньої капусти, баклажанів, перцю та квітів. Більше того, молодь школи розповсюджувала розсаду і між селянами, чим підвищувала загальну господарську продуктивність громади села. Окрім того, школа користувалася підтримкою місцевої сільськогосподарської дослідної станції і проводила експерименти над культивуацією різносортової картоплі, кукурудзи та інших рослин. Також був створений ботанічний куточок із 56 різноманітних рослин. Характерним стало застосування усіх набутих знань у своїх чи батьківських господарствах. Так, впродовж 1928–1929 навчального року за бажанням учнів та за згодою батьків було утворено 28 колективних дослідницьких ділянок з рільництва. На їх дослідження були виділені спеціальні теми, а саме: сортоспроби кукурудзи та соняшника, вплив обламування листя на врожайність соняшника, виявлення врожайності сіна на перелогам, густота посіву соняшника та угноєння картоплі попелом. Окрім громадської, учнівська молодь Когичівської ШСМ здійснювала й громадсько-корисну роботу. Приміром, вела обстеження засміченості толок 7 земельних громад і частково озимини, консультувала та проводила роз'яснювальну роботу

щодо сезонних сільськогосподарських робіт, зокрема про заготівлю силосу, використання суперфосфатів, боротьбу зі шкідниками тощо [208, 16].

На Маріупольщині із 1927 року розпочали роботу одразу дві ШСМ. Одна із них розміщувалася у колишньому поміщицькому маєтку, а інша – у будинку школи соцвиху. Школи мали необхідний реманент, у тому числі й приміщення для харчування слухачів. Було й встановлено граничну кількість учнів шкіл, що становило 45 осіб, з яких 20 отримували стипендії. Окрім того, ШСМ підтримували місцеві сільські громадські організації [209, 1].

Поміж тим, ШСМ організовували й при комунах. Одна із таких шкіл існувала у Семенівці Чернігівської округи і носила ім'я Леніна. Школа здійснювала досить активну практичну господарську роботу. Її учні впроваджували досвід з угноєння ґрунтів для озимих культур та застосування мінеральних добрив. Брали участь у щепленнях плодкових саджанців та оприскували сади. Під час весняної посівної кампанії виготовляли і розповсюджували по сільрадах плакати про користь протруювання зерна та його очистку. Окрім того, Семенівська ШСМ тримала шефство над колгоспом «Свобода», що проявлялося у наданні певної культурної чи господарсько-економічної допомоги [208, 15–17].

Однак, не забували допомагати й одноосібним господарствам. Зокрема, досліджували годівлю та несучість курей у різних господарствах, що дозволяло визначити раціональність використання різних видів кормів. А дані подібних дослідів демонстрували на районних сільськогосподарських виставках. Поміж навчально-практичної господарської діяльності учні Когичівської ШСМ Полтавської округи мали підшефну однокомплектну школу. Тут їх робота полягала у створенні, зокрема, ботанічного пришкільного куточка, підготовці гербарію та тераріуму, установці радіоприймача, а також у виготовленні різноманітного навчально-методичного приладдя для занять [208, 16–17].

Місцями перешкодою до повноцінного функціонування ШСМ стала їх забезпеченість пришкільними господарствами. За умови відсутності останніх ШСМ працювали при допоміжних установах і організаціях, які мали

господарські земельні ділянки чи виконували виробничі завдання вдома. Приміром, такою була Озерянська ШСМ Чернігівської округи, учні якої впродовж 2-ох років, доки школа не отримала земельну ділянку, свою практичну діяльність здійснювали переважно у батьківських господарствах, або були прикріплені до громадських організацій села. А підготовкою до практичних робіт, під керівництвом викладача, учнівська молодь займалася взимку. Учні складали проекти розробки окремої теми та план її виконання. Кожен такий учнівський проект обговорювався та розглядався на загальних шкільних зборах, де його могли критикувати та вносити зміни. Водночас, проект був і тим списком запитань, на які учень мав дати відповіді під час виконання практичної роботи. Однак, в організації такої дистанційної роботи були проблеми із забезпеченням вчительськими кадрами. Так, адже школа обслуговувала молодь декількох сіл і за браком засобів пересування вчитель фізично не міг охопити усіх учнів. Разом із базовими загальноосвітніми знаннями у ШСМ вчили обліку прибутковості сільськогосподарської продукції. Зокрема, Озерянська учнівська молодь на предмет рентабельності досліджувала цукровий буряк. Ще одним напрямком, який активно розвивала сільська молодь Озерянки було садівництво. На цій ланці працювало 15 учнів, кожен з яких займався щепленням як плодкових, так і декоративних дерев і кущів. Окремо вивчали можливість вирощування м'яти у промислових масштабах. Більше того, учнів старших класів практикували, за добровільним принципом, прикріпляти до місцевих сільськогосподарських товариств. Так, впродовж 1928 року 10 учнів було задіяно до праці у скотарсько-молочарській, споживчій, кредитовій, буряковій та насінневі кооперації. Така робота сільської молоді скидалася на виробничу професійну практику, яка дозволяла набути відповідного досвіду [210, 48–50].

Окрім навчання, учні ШСМ займалися й громадсько-пропагандистською роботою серед селянства. Приміром, молодь Кальницької ШСМ Вінницької округи у позашкільний час обслідували селянські господарства і давали поради їхнім власникам щодо покращення їх ефективності. Зокрема, складали денну

норму для годівлі худоби [211, 5]. Подібно їй молодь Розанфельдської ШСМ Маріупольської округи допомагали організувати зразкову годівлю корів і телят. Навесні вихованці займалися протруювання посадкового матеріалу та боротьбою зі шкідниками. Окремо практикували збори селян у хаті-читальні, сільбуді, де молодь ділилася своїми досягненнями у вивченні сільського господарства [212, 5]. А сільська молодь Новоспасівської ШСМ Бердянської округи, за агрикультурну пропаганду із засіву трав і протруювання озимини, була нагороджена комісією районної сільськогосподарської виставки похвальним листом, жаткою-самоскидкою та вілкою [120, 30].

Про те, що школа селянської молоді в українському селі впродовж 1920–х років була явищем прогресивним, засвідчує й діяльність такої у селі Нова Григорівка Криворізької округи. Її зусиллями у селі було утворене тракторне товариство «Комунар», а її головним пайщиком якраз і стала школа. До того ж, при школі працювала столярня, слюсарня, токарні майстерні та кузня, за допомогою яких хлопці мали змогу опанувати кваліфікацію [120, 29].

Широкою господарською роботою займалися хлопці й дівчата Нескучанської ШСМ Сталінської округи. Восени працювали над відродженням шкільного парку, збирали городину та підготовлювали ґрунт для весняної сівби. Весною займалися очисткою зерна та його протруюванням. А на літо отримували індивідуальні обсяги роботи, що були обов'язкові до виконання з подальшим звітуванням. Окрім того, за завданням Дніпропетровської крайової досвідної станції здійснювали огляд сільськогосподарського реманенту односельчан, досліджували особливості догляду за кінями та підраховували бюджетний рік ведення шкільного господарства. А за завданням Артемівської досвідної станції виконували експериментально-практичні роботи із практик угноєння ґрунтів суперфосфатами [120, 30]. Той факт, що зі ШСМ співпрацюють різні досвідні установи, підтверджує, що останні посіли не лише місце у системі освіти селянської молоді, а й у житті громади села.

Разом з тим змінювалося й ставлення дорослих селян до молоді та їх навчання у ШСМ. Так, адже на початковому етапі навчально-громадської

роботи сільської молоді селяни опиралися їх порадам. Утім, позитивні результати від впровадження запропонованих методик вихованців шкіл, викликало довіру до останніх. А практична робота молоді у зимових сільських професійних шкіл не могла не звертати на себе увагу односельчан, які уважно стежили за їх діяльністю та водночас переймали досвід останніх. Зокрема, у одному із сіл Чернігівської округи учень ШСМ заклав парник у своєму господарстві. Спочатку сільська громада глузувала над тим, утім спостерігаючи результати такої техніки перейняли й на свої господарства практику з вирощування розсади [208, 15]. Учні Озерянської ШСМ також робили спробу впровадження практичного навчання селян-сусідів. Спільними зусиллями у 4–х індивідуальних селянських господарствах запровадили сортоспроби картоплі та експериментували із мінеральним удобренням ґрунту [210, 49]. У цій справі далі пішла сільська молодь села Павлівка Сталінської округи, яка поставила собі завдання залучити господарів свого села до практики вигодовування корів за данськими нормами. У результаті агіткампанії 20 осіб згодилося на такий експеримент [120, 29]. Окрім того, мешканці села Сидоренкове Харківської округи запрошували завідувача місцевої школи для інспектування їх садків. Так зароджувалася співпраця школи із громадою. Сільними зусиллями впродовж літа 1926 року було поліпшено 15 господарств: здійснено ревізію пасік та спроби відбору штучного рою, різні методи щеплення культурних дерев, зокрема, окуліровка [148, 11 зв.].

Про довіру односельців до молоді у питаннях господарювання свідчать практики залучення останніх у якості інструкторів, наприклад у протруюванні посівних матеріалів [181, 46]. Також фіксуються й звернення батьків учнів ШСМ з тим, щоб завідувачі разом із учнями відвідували їхні господарства й у такий спосіб селяни могли отримати поради щодо підвищення його продуктивності. А вчителі мали змогу оцінити практичні завдання своїх вихованців. Наприклад, у селі Товмач Шевченківської округи, молоді хлопці й дівчата під впливом школи масово облаштовували у себе вдома «шкілки» так

звані розсадники. У цілому по селі налічувалось близько 60 шкілок і парників над якими працювали й односельці [120, 31].

Станом на 1927 рік по УСРР нараховувалося 8 шкіл селянської молоді, у яких навчалося 755 учнів [124, 112]. Загальною причиною малої кількості сільських освітніх закладів стали проблеми їх фінансово-матеріального забезпечення. Так, не при кожній школі існували гуртожитки, а якщо й були, то не обладнані для проживання. Наприклад, Оленівська сільськогосподарська професійна школа Білоцерківської округи, що приймала учнів із довколишніх сіл, не мала відповідних умов для їх проживання. А незадовільний санітарно-гігієнічний стан породжував різноманітні хвороби [213, 3]. Ось як ілюструє один із учнів агрономічної сільськогосподарської школи Білоцерківщини умови проживання: «...спимо на долівці, столів немає, про умивальники вже й думати перестали, вмиваємося на морозі, та навіть і води нема в чому держати для пиття». Також існувала значна проблема стипендіального забезпечення. Стипендії не охоплювали усіх учнів, що попри загальну політику першочергового прийому до ШСМ найменш забезпечених категорій, а саме наймитів та бідноти, унеможливлювало навчання останніх. Яскравим прикладом є Озерянська школа селянської молоді Полтавської округи, яка із 28 осіб в період навчання з 1926 по 1928 рік втратила 19 учнів через фінансово-матеріальні проблеми. Подібно і у Харківській окрузі із 122 учнів, прийнятих у період із 1927 по 1928 рік, покинуло навчання 31 особа [208, 14]. А у Рипнянській сільськогосподарській професійній школі Проскурівської округи на кошти, виділені райвиконкомом на одяг для учнів профшколи, утримували вихованців місцевого дитячого будинку [214, 3]. Такою ж ситуація була із забезпечення навчально-методичним обладнанням.

У зв'язку із трудовою зайнятістю молоді на селі із 1928 року практикували також і утворення вечірніх шкіл селянської молоді. До того ж, їх поширення передбачалося п'ятирічкою Народного комісаріату освіти на 1929–1930 навчальний рік. А для організаційного забезпечення було й розроблено статут вечірніх шкіл селянської молоді (далі – ВШСМ). Згідно

статуту засновником ВШСМ виступала окружна або районна інспектура народної освіти, а їх утримання відбувалося за рахунок місцевого бюджету. Однак, враховуючи, що місцева влада не завжди була спроможною до повного фінансового забезпечення останніх, то співзасновниками могли бути громадські організації. У такому разі інспектура народної освіти із громадськими організаціями укладала певну угоду, де прописували конкретну участь сторін у організації та утриманні ВШСМ [215, 144].

Такі освітні заклади мали допомогти сільській молоді у належній підготовці до вступу у вищі освітні заклади. Вечірні школи селянської молоді мали значно простіші умови прийому, аніж денні. У таких мали право вчитися сільські юнаки і дівчата із початковими знаннями письма, читання та арифметики. Заняття проводилися 3–4 рази на тиждень у зимовий період часу, а влітку – 2–3 рази. Загальний термін сягав 1–2 роки [216, 2]. А канікули відбувалися у період, коли усі учні денної школи селянської молоді перебували на навчанні, а також влітку. За віком учнями вечірніх шкіл була молодь 15–25 років. Пропонували вивчати географію, геометрію, фізику, мову, природознавство, сільське господарство, а також найбільш цікаві теми для молоді – радіомовлення та електрифікацію [217, 3; 218, 3].

Ідея організації подібних шкіл виходила із розрахунку, що останні будуть утворюватися у великих селах, де існувала реальна потреба у освітніх закладах, але не було інших альтернативних освітніх закладів: денних ШСМ, агрошкіл, семирічок, сільськогосподарських гуртків. Одна із таких діяла із 1927 року у селі Сокільча Попільнянського району Білоцерківської округи. Школа налічувала 30 слухачів серед яких були й члени сільради, місцевого кооперативу, комсомолу та позапартійної сільської молоді. У програмі вивчення були такі навчальні дисципліни, як арифметика, геометрія та географія. Окрім того, проводили бесіди з агрономії та історії культури [219, 5].

Подібна школа працювала й у селі Маків Кам'янецької округи. Вечірня школа селянської молоді була утворена 1 лютого 1928 року зусиллями представників райвиконкому, райпарткому, райкомнезаму, сільради,

сількомнезаму та агрономів місцевої цукроварні. Серед дисциплін, що викладалися були суспільствознавство, рідна мова, математика, природознавство, агрономія та основи кооперації. Предметами вивчення були скотарство, краєзнавство, агрономія та природознавство. Навчання здійснювали вчителі останньої та сільський агроном. Утримувати освітній заклад допомагали місцеві громадські організації. Передбачалося, що термін навчання у вечірніх школах селянської молоді триватиме 2 роки. У зимовий час заняття мали проходити 4 рази на тиждень, а у літній – 2 [220, 14]. Однак, на перешкоді до масового утворення вечірніх шкіл селянської молоді стала фінансово-матеріальна проблема та забезпечення педагогами.

Слід зазначити, що у кінці 1920–х років та із розгортанням політики колективізації в УСРР ставлення до розвитку і діяльності усіх типів ШСМ змінилося. З одного боку, ШСМ разом із дослідними полями, практиками та експериментами відігравали значну роль у реконструкції сільського господарства, ставали підготовчими шаблями для можливого продовження навчання у вищих закладах освіти селянською молоддю, давали ґрунтовні практичні знання із ведення або поліпшення індивідуального господарства та повністю відповідали політиці непу. А з іншого боку, із згортанням непу та початком більшовицького курсу на колективізацію програма ШСМ перестала відповідати новим завданням влади. Так, партійна політика кінця 1920–х років вже вимагала не «культурного господаря», який би підносив індивідуальне господарство, а «культурного організатора колективного господарства» [221, 2]. Натомість саме учнівство навчаючись у ШСМ мріяло про подальше навчання у інститутах, працю у власних господарствах, майстернях, заводах і такі ідеї, як спільний обробіток землі, колективні господарства не мали популярності серед селянської молоді [222, 2]. Полеміка щодо місця і ролі ШСМ велася впродовж 1928–1929 року. Зокрема, висувалися ідеї щодо перебудови навчального змісту ШСМ, яка б у першу чергу готувала організаторів і робітників колгоспів та була повністю підпорядкована новим завданням соціалістичної реконструкції сільського господарства. Зрештою,

дискусії щодо ШСМ завершилися на II Всесоюзній партійній нараді по народній освіті у квітні 1930 року, де було прийнято рішення про уніфікацію системи народної освіти та утворення іншого типу сільського закладу освіти – школи колгоспної молоді. Основною ланкою системи шкільної освіти була прийнята семирічна загальноосвітня трудова політехнічна школа, а саме фабрично-заводські семирічки та школи колгоспної молоді, які поступово перетворилися у повну середню загальноосвітню школу [118, 357].

Отже, ШСМ з одного боку, стали повноцінними учасниками системи радянської освіти, а з іншого – вагомими сільськогосподарськими виробничо-практичними центрами. Окрім того, займаючись агітаційно-пропагандистською роботою учнівська молодь впливала й на загальну ефективність ведення сільського господарства громади села. За допомогою ШСМ селянська молодь мала можливість отримати уміння і навички для успішного господарювання. А останні, у кінцевому результаті, випускали нового фермера – «зразкового господаря». Разом з тим, у функціонуванні ШСМ існувало ряд проблем, що стосувалися їх фінансово-матеріального забезпечення. Насамперед, це питання житлового і стипендіального утримання учнів. Актуальними залишалися проблеми із нестачею вчителів, наявністю необхідного інвентарю, пришкільного господарства, поля чи досвідної ділянки. А сам процес становлення і діяльності ШСМ упродовж 1920–х років, періоду безкінечних освітніх реформ, залишався складним і суперечливим. Зрештою, в умовах зміни політичного курсу та розгортання колективізації подальший розвиток такого типу освітнього закладу для селянської молоді став неможливим.

Враховуючи означене, підсумовуємо, що у 1920-х роках відбувалися цілеспрямовані пошуки форм забезпечення культурно-освітнього рівня сільської молоді. Серед таких були сільськогосподарські професійні школи, гуртки, курси та школи селянської молоді. Однак, зважаючи на фінансово-матеріальні труднощі найбільш поширеною формою такої освіти стали сільськогосподарські професійні гуртки. Останні утворювалися як при громадських організаціях – сільбудах, хатах-читальнях, такі і при семирічках.

Їх діяльність була зорієнтована на надання професійних знань, умінь і навичок для ведення сільського господарства. Особливістю діяльності сільськогосподарських гуртків стало їх намагання подавати знання у відповідності до географічного розташування й розвитку певної галузі сільського господарства. Навчання сільському господарству у всіх освітніх формах поєднувало теорію із практикою. Втім, теоретичні заняття у своїй більшості переважали практичні. Окрім фінансово-матеріальних проблем, у розвитку навчання сільському господарству існували труднощі у викладацькому та методичному супроводі.

Існуюча мережа різноманітних шкіл, гуртків та курсів не могла у повній мірі задовольнити існуючий попит з боку сільської молоді, і забезпечити охоплення навчальним процесом усіх бажаючих. Однак, їх утворення і діяльність ознаменували шлях до вирішення комплексу проблем, що стосувалися реалізації соціальної активності молодого покоління селян, перетворення його у повноцінних господарів-товаровиробників, а з тим і кадрового забезпечення модернізації сільського господарства.

РОЗДІЛ 3

КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКЕ ДОЗВІЛЛЯ СЕЛЯНСЬКОЇ МОЛОДІ

3.1. Традиційні практики дозвілля та нові тенденції культурного відпочинку молодих людей

Помітним фактом життя українського села у 1920–х роках було те, що сільська молодь об'єднувалася у парубочі і дівочі громади й проводила своє дозвілля на вуличних зібраннях або досвітках. Такі об'єднання являли собою самостійні соціальні групи в основі яких лежав гендерно-віковий принцип. До їх внутрішньої організаційної будови, слід зазначити, що це були досить тісні й замкнені гурти молоді. Подекуди у селах нараховувалось від 5 до 10 угруповань [223, 35]. Дівочі громади склалися із молоді віком 14–18 років, на чолі стояла «старша дівка», чи як її ще називали «отаманша». Парубочі ж громади склалися із хлопців віком 17–18 років, на чолі яких стояв «отаман», «береза» або «заводій». Це були виборні особи, що обиралися щороку, як правило восени, та користувалися повагою серед старших. У їх обов'язки входило слідкувати за порядком у громаді, залагоджувати конфлікти, влаштовувати забави. Також мали вирішальний голос у питаннях прийняття до складу громад нових членів. В обох громадах були свої харчові запаси і каса, тобто складчина, що формувалася із внесків учасників. Як правило, складчина формувалася двічі за зиму. Слід зазначити, що гуртові внески у складчину громади були обов'язковими для кожного хлопця. Не було більшого сорому для парубка, якщо у нього не було грошей на громадський внесок. Такий хлопець ризикував бути осміяним у середовищі парубоцької громади. Зазвичай гроші використовували на організацію свят і традиційних розваг. Молодіжні об'єднання формувалися за територіальним принципом – по кутках [33, 552].

У обов'язки дівочих громад входило організовувати вечорниці, досвітки і вулиці, квітчання церкви перед великими святами, допомога по господарству

старим і німецьким. До обов'язків парубочих громад належало будувати гойдалку на Великдень, вирубувати хрест на водоймищі до Водохреща, а також слідкувати за порядком дотримання поведінкових норм [41, 43].

По суті молодіжні громади являли собою спілку неодруженої молоді, яка мала свій неписаний статут із правилами прийому та членськими грошовими і натуральними внесками. Слід зазначити, що їх громади були тісно пов'язані із церквою. А парубочі, подекуди, мали у церкві й свою хоругву [130, 8]. Окрім того, священнослужителі продовжували викликати у сільській молоді глибоку повагу і для більшості залишалися моральним авторитетом. Зокрема, про це свідчить один із дописів комсомольця села Ревно, Бориспільського району Київської округи, який писав: «...Попа ж свого «провідника» підтримують. Ходять до нього на роботу і не беруть з «біного» плати, а недавно склалися і зібрали для попа по 50 копійок кожен» [224, 3].

Незважаючи на встановлення комуністичного режиму, на селі продовжувало діяти правило стосовно молоді – «без вулиці дівка не дівка й парубок не парубок». Типовими місцями спілкування та проведення відповідних заходів були вулиця, «левада», «колодки», «дубки», «веснянки». Зібрання молоді на свіжому повітрі відбувалися весною-літом – як правило, на «вулицю», а від пізньої осені й до Великого посту – на досвітки. До прикладу, молодь села Мироцьке на Київщині у весняно-літній період традиційно збиралася на колодках, які відвідували молоді дівчата й хлопці з усіх кутків села. Це були галасливі сходини де хлопці залицялися до дівчат, знаходили собі пару, жартували та співали пісень. [225, 3; 226, 2].

Зазвичай жодні вечорниці, вуличні зібрання не обходились без такого особливого жанру українського музичного фольклору як сороміцькі пісні. Їх тексти характеризувались жартівливим чи сатиричним змістом, які відбивали інтимні стосунки чоловіка й жінки, та могли містити лайливі слова. Образи сороміцьких пісень, що їх використовувала сільська молодь, зазвичай охоплювали такі сфери життя як міжособистісні стосунки дівчини й парубка, побуту чи соціального становища. Приміром, у селі Черняхів Київської округи,

на вулицю щовечора збиралась юрби хлопців, що наспівували сороміцьких пісень. Такі гуляння супроводжувались веселим сміхом, що лунав на все село [227, 3]. Не цуралися цього жанру й дівчата. Так, наприклад, дівочі юрби села Мироцьке Гостомильського району Київської округи виспівували таку собі сороміцьку пісню «Баба Ярошиха забажала хмелю» [228, 3].

Вуличні зібрання молоді розпочиналися ранньою весною й супроводжувалися музикою, танцями, іграми. На них обговорювали сільські новини, жартували. Слід зазначити, що сільські молодіжні громади збиралися щодня, однак під час польових робіт молодь розходилась раніше [229, 6]. Сільська молодь Мар'їнки Синельниківського району Дніпропетровської округи після закінчення польових робіт, коли вільного часу ставало в рази більше майже не щодня виходила на вулицю. Розважались танцями і співами під гармонь та бубон [230, 4].

Найважливішими зібраннями були вечорниці, коли дівчата певного кутка збиралися разом у хаті, щоб прясти чи ткати полотно, шити, вишивати. На Черкащині та на деяких територіях Центральної України ці зібрання називалися досвітками. На Харківщині, Східній Україні – вечорницями. Проте незважаючи на термінологічну відмінність мета цих зібрань та види діяльності були схожими [108, 341].

В усіх регіонах України вечорниці чи досвітки організовувались дівчатами. Це була їхня сфера спілкування, дозвілля та господарювання, і саме вони вирішували де і коли їх проводити. Але до такого роду дозвілля долучатися й хлопці. Зазвичай восени чи з літа гурт дівчат винаймав помешкання. Імовірніше це була хата вдови чи бездітного подружжя. Платили за помешкання гасом за світло чи дровами, щоб топити. Іноді у якості оплати слугували гроші і «півнитки», тобто господині хати за зиму віддавали половину пряжі [231, 18]. Старші за віком дівчата частіше за все платили грошима, або натуральними продуктами [223, 34]. Однак у 1920–х роках з'являлася і така практика, коли було відсутнє єдине досвітчане помешкання, де проводилися гуляння і за яке молодіжна громада вносила свою плату. А наприклад, у селі

Новий Буг Миколаївської округи серед учасників досвітчаних гулянь існувала система домовленостей про помешкання, кожен із яких по черзі надавав у розпорядження свою хату. Про те, що це була цілком прийнятна практика досвіток для молоді свідчила й спеціальна назва такому різновиду досвіток – «бальна система», яку отримало від місцевого селянства [232, 2].

У 1920–х роках продовжували розрізняти два типи досвіток: робочі і святкові. Останні ще могли розрізнятися як старші і молодші, в залежності від вікових категорій, які вони охоплюють. На робочі досвітки сходились дівчата займатися виключно трудовою діяльністю. Організація заходу зазвичай відбувалася у такому порядку. До досвітчаної хати першими приходили дівчата. Оселю прибирали, наносили води й сідали шити, в'язати чи вишивати. Кількість дівчат коливалась по-різному – як правило, від 6 до 10–15 осіб. Перерви у роботі відбувалися лише для обіду чи вечері. На досвітки приходили й хлопці. Ось як описує сучасник: «...іноді кілька парубків забреде на досвітки, бо нікуди діти довгі зимові вечори: вони, всівшись посеред хати, грають собі в карти». Працювати закінчували близько 10 години вечора й залишалися ночувати на досвітках. Траплялися випадки, коли дівчата й хлопці спали разом [223, 33]. У більшості випадків спільна ночівля відбувалася між зарученими парами [233, 201]. У селах Полтавської округи в середині 1920–х років ще збереглася групова форма робочих досвіток, на які дівочий гурт збирався аби прясти чи займатися іншими видами рукоділля. Проте, вже не діяло правило спільного винайму помешкання. За згодою збиралися у хаті однієї із дівчат. Їх кількість обмежувалася. Відповідно хлопців запрошували не більше 3–4. Такі групові досвітки діяли приблизно із однаковим складом [234, 53 зв.].

По багатьох селах Березівського, Захар'ївського, Комінтернівського районів Одеської округи вечорниці залишалися найбільш популярною формою відпочинку. Із опису очевидців їх організація відбувалася так: «наймають хату, там улаштовують танки, гри, які переходять у поцілунки, обнімання та інше. Іноді організують співи. Часто-густо серед старих «сороміцьких» пісень раптом лунає будь-яка революційна пісня» [200, 10]. Щовечора молодь

збиралися досвітки у Миколаївській окрузі. Влаштовували танці, ігри у «кільце» та «стрекача», які супроводжувалися грою на гармоні та залицаннями хлопців до дівчат [232, 2].

Чисельність досвітчаних зібрань залежала від населеного пункту. Приміром, у великих селах, як-от Волоське Дніпропетровської округи, що налічувало 1200 дворів і було розбите на 10 вулиць, на кожній із них молодіжні громади організовували свої досвітки. Обов'язковим учасником їх гулянь був гармоніст, якого за окрему плату наймали парубки [235, 2]. У селі Бакирівка Охтирського району Харківської округи молодь гуртувалася на досвітках, які охоплювали молодь від 14 до 21 року [233, 196]. Подібно й у селі Новогригорівка Васильківського району молодь збиралася на масові гуляння у вільний від роботи час. Якщо не мали гармонії, то грали в ігри [236, 3]. У селі Компаніївці Зинов'євської округи хлопці і дівчата збиралася парами у досвітчаній хаті, де лузали насіння та грали на гармонії [237, 2]. А на хуторі Дудкин-Гай на Полтавщині хата, де збиралася молодь на досвітки взимку звалася «кузет» [238, 42].

Слід зазначити, що у 1920–х роках сільська молодь продовжувала святкувати традиційні календарно-обрядові свята. Зокрема, свята Андрія, Катерини, Колодія (Масниця), запусти, а також щедрували, колядували та носили вечерю. Часто святкування супроводжувалося ворожінням на дівочу долю [239, 3]. Так, у селі Харлаївка Білоцерківської округи дівчата справляли Андріївські вечорниці. Ходили по вулиці й співали обрядових пісень [240, 3]. Тож святкові досвітки розпочиналися разом із циклом зимових календарно-обрядових свят. Також сюди входили субота й неділя. Такі заходи мали радісну атмосферу. Дівчата вбиралися у святкове вбрання й зранку до вечора готувалися до гулянь. У ці дні спеціально наймали музик. Обов'язковим атрибутом були напої. Для дівчат квас, а для парубків пиво чи самогон. Хлопці, як правило, приходили на такі зібрання ввечері й тоді розпочинались співи і танці під гармонію, зокрема популярним був танець «коза». У ці дні спати залишалися тільки заручені пари [223, 33]. Іноді молодь збиралась на

сільському майданчику для влаштування масових танців. Окремо збиралися й глядачі, що спостерігали за дійством [241, 47].

У сільських молодіжних громадах мала місце гендерна диференціація стилю і моделі поведінки дівчат і парубків. Дівчата, як правило, дотримувалися пасивно-очікувальної позиції, на відміну від парубків, які вирізнялися більшою активністю і мобільністю. Як фіксували політосвітробітники: «...на досвітках определений кадр дівчат, а хлопці які зайдуть, склад їх перемінний» [233, 196]. Так, досвітки відбувалися на кожному кутку, і дівчата тільки цього кутка приходили на них. Але хлопці могли приходити з будь-якого кутка села, іноді навіть із сусідніх сіл. «Де-які хлопці за ніч всі досвітки, що є на селі, обходять» – зазначав у 1925 році на сторінках «Молодий більшовик» сучасник [242, 9]. Однак, в усіх місцевостях парубки окремого кутка села розглядали місцеві вечорниці своїми і чинили перешкоди відвідинам на їх територію стороннім хлопцям. «Ми – не ми, коли до наших дівчат ходитимуть хлопці з чужого села», – писала газета «Молодий більшовик» про усталені традиції між громадами села. На цьому фоні часто виникали локальні конфлікти, що перетворювалися у бійки між різними парубочькими громадами. Ось наприклад, у селі Кам'янці Попільнянського району Житомирської округи хлопці із різних кутків села на досвітках влаштовували так звані «розбірки» за дівчат. Аналогічно й у Деренківцях Шевченківської округи дві парубочі громади демонстрували свої фізичні сили на досвітках [243, 2]. Для порозуміння нетутешні хлопці часом виставляли місцевій парубочькій громаді могорич. Однак, слід зауважити, що іноді це були досить серйозні конфлікти, які закінчувалися судовими справами. Зокрема, у селі Спаському Дніпропетровської округи під час храмового свята між парубками різних громад зчинилася бійка з різаниною. Постраждалий загинув. У результаті сутички двоє молодих хлопців були засуджені до позбавлення волі [244, 4].

У такий спосіб у середовищі молодіжних громад формувалася практика підготовки до шлюбного життя, засвоювалися традиційні норми спілкування. Тобто сільська молодь у громадах проходила соціальну адаптацію. На

досвітках та вулиці відбувалось пристосування до існуючих у суспільстві стосунків, норм і ролей. Це були ті місця, де молоді дівчата й хлопці могли краще пізнати один одного, реалізувати потребу у спілкуванні із протилежною статтю, здобути певні знання та досвід у сфері особистих стосунків, опанувати стиль та форми поведінки, властиві дорослим. Також досвітки виконували функцію організації праці для молоді села.

Уже на початку 1920-х років влада розпочала боротьбу з традиційними громадськими заходами сільської молоді. Вечорниці, досвітки, парубочі зібрання, вулиця, кутки опинилися під підозрою. Більшовиками вони розглядалися як групи безпартійної молоді, які потрібно долучити до громадської роботи, виконання п'ятирічок, колективізації та інших актуальних, з їх точки зору, завдань. Традиційні форми дозвілля сільської молоді були віднесені до розряду пережиткових, ворожих до прогресу і соціалізму явищ. Крім цього, традиційні молодіжні зібрання створювали конкуренцію для новостворених більшовиками громадських установ – сільбудів та хат-читалень. Відношення та власне сприйняття сільською молоддю нових радянських установ й нового укладу життя яскраво ілюструє допис юнсількора села Мазепинці Білоцерківської округи, який писав: «Хата-читальня поряд із церквою. В читальні стіл посередині і хлопці й дівчата співають божественні пісні, а революційні чи комсомольські ні» [245, 3]. До того ж, нові культурні установи не завжди приваблювали молодь. Зокрема, таку побутову картину описують сучасники: «Загляне наша молодь в холодну хату-читальню, подивитися на голі стіни тай іде далі, бо нема ні газет, ні книжок» [246, 4]. У цілому, молодь не розглядала подібні громадські організації, де можна було провести дозвілля. До прикладу, хлопці й дівчата села Ломовате Черкаської округи скаржились на відсутність будь-яких розваг у осередках комсомолу й тому їх не відвідували [247, 53].

Така ситуація викликала категоричне неприйняття правлячою партією. Вона не лише не задовольняла її у силу ідейного змісту, а й пов'язаними із традиційним дозвіллям проявами аморальності. Так, роздратування викликали

сороміцький жанр фольклору української традиційної культури. Це було ідентифіковано вульгарщиною, дикунством, те що псує образ нового соціалістичного суспільства. Тож комуністи всіляко намагалися викоринити засобами пропаганди та агітації із молодіжного побуту сороміцькі пісні або ж замінити на нові революційні пісні. Упровадження революційних пісень у молодіжний побут мало велике агітаційне значення. Вони, як правило, прославляли усі заходи радянської влади у розбудові нової соціалістичної держави. На старі популярні мелодії накладали нові тексти – це були так звані «переробки». Тематика масової пісні охоплювала усі сторони життя. Але у центрі уваги був узагальнений образ революції, людської маси як колективно діючої сили. Так, своє бачення описав сількор Ацехівський: «Треба оту стару Дуню замінити новою піснею, де-б Дуня була трактором, а сльози якоїсь покритки – бензином. Складаючи нову пісню, треба додержуватись старого мотиву. Це тому, що молодь таку пісню може скоріше захопити» [229, 17].

Партійна влада, за допомогою комсомолу їх викоринювала під гаслом боротьби із націоналізмом і патріархальщиною. Комсомол сміливо погоджувався брати участь у реалізації партійних рішень. У резолюціях з'їздів ЛКСМУ зазначалось, що комсомольці діють спільно із КПУ, приймають її програму, тактику й працюють під загальним політичним керівництвом [119, 26]. ЛКСМУ здійснювала активну діяльність із залучення безпартійної сільської молоді до колективної культурно-масової роботи. Крім того, у загальній структурі ЛКСМУ були передбачені окремі відділи, які працювали на селі. Діяльність ЛКСМУ тут окреслювала три напрямки й одним із них була широка агітаційно-пропагандистська і організаційна робота серед усієї маси селянської молоді [119, 30]. До того ж, у постановах з'їздів ЛКСМУ містилися певні рекомендації щодо завоювання прихильності селянської молоді. Так, у III постанові з'їзду ЛКСМУ 1921 року зазначалося, що у всій роботі на селі комсомол повинен звернути особливу увагу на специфічні особливості українського села, зокрема на мову й побут. Для успішного проведення роботи

ЛКСМУ на селі необхідно повне використання української мови, деяких національно-культурних традицій, пов'язаних з визвольним рухом [119, 57–58].

На початковому етапі влада на селі забороняла досвітки. Приміром комсомольці грубо вривалися на молодіжні зібрання і розганяли досвітки. Це були своєрідні «комсомольські рейди». Наприклад, у одному із сіл Петриківського району Дніпропетровської округи комсомольський актив розігнав досвітки й у досвітчаній хаті облаштували хату-читальню [248, 3]. У селі Михайлівка Казанківського району Криворізької округи комсомольцями було заборонено молоді грати у сільбуді на гармонії. У відповідь хлопці й дівчата пішли гуляти на досвітки [249, 4 зв.].

Ще одним із методів були заборони через сільську раду на організацію досвіток, які супроводжувалися накладанням штрафів чи податків. Так вчинили у Зинов'євській окрузі, де досвітки розганяли через районний виконавчий комітет під приводом аморальної поведінки хлопців і дівчат на таких вечорах [250, 9]. У Володимирському районі Миколаївської округи досвітки припинили функціонувати після оштрафування указом райвиконкому господаря хати, де збиралась місцева молодь на досвітчані гуляння [232, 2]. Проте жорсткі заборони зустріли опір молодіжних громад. Подекуди були спроби пристосуватися до нових умов і молодь намагалася переносити свої досвітки до хат-читалень чи сільбудів. Там для відвернення уваги читали газети і грали в політфанти, а після поверталися до своїх звичних гулянь [237, 2]. Якщо ж адаптувати традиційне дозвілля не вдавалось, то на досвітки до певного часу хлопці та дівчата не збиралися, або зовсім йшли у підпілля.

Окрім того, комсомол, як молодіжна організація, був явищем незвичним, привнесеним зовні і не властивим побуту сільських хлопців і дівчат. Тому агітація за вступ до членів ЛКСМУ та інших комуністичних установ не мала великих успіхів. Відношення до організацій ЛКСМУ яскраво ілюструє допис сількора з Уманської округи у газеті «Молодий більшовик», який описує позицію дівчини й хлопця щодо вступу до лав комсомолу. Так, автор зазначав, що дівчина прагнула спочатку вийти заміж, бо потім, як говорилося «ніхто не

звінчає». Парубок у свою чергу вступ до комсомолу розглядав лише у взаємозв'язку із загрозою мобілізації до Червоної Армії [251, 2].

Одним із методів залучення молоді на свій бік та боротьби проти традиційних зібрань було відвідування досвіток комсомольцями та проведення «комсомольських вечірок». Для уникнення конкуренції їх влаштовували у ті дні, коли традиційні досвітки не діяли. Основна мета таких вечірок полягала у роз'ясненні завдань і досягнень соціалістичного будівництва, пропаганді ідей комунізму та втягування мас до громадської роботи. Організуючи політосвітню діяльність на молодіжних зібраннях комсомольці провадили спеціальний добір активу. Використовували пересувні бібліотеки. Із літератури підбирали короткі веселі оповідання, або молодіжні журнали та намагалися якомога більше тематично наблизити їх зміст до потреб і запитів хлопців і дівчат [252, 2].

Так діяли члени Яреськівського осередку ЛКСМУ на Полтавщині, які ходили на молодіжні вечорниці, де проводили агітаційно-роз'яснювальну роботу серед молоді [253, 2]. Комсомольці читали газети, співали пісні, які відображали нові сфери суспільного життя: кооперацію, сільбуд, комсомол та читали газети. Часто пропонували грати у ігри, які зазвичай були стаціонарними та не потребували додаткового інвентарю. Наприклад, шаради, де слова-розгадки обов'язково були наповнені комуністичним змістом типу «Маркс» або «комсомол» [254, 3; 255, 11]. Ще заводили грати у «зіпсований телефон», у яку нерідко вкладали антирелігійну тематику. Зазвичай початку гри передував короткий вступ, у якому критикували біблію й ченців. Далі розпочинали грати перебріхуючи та шепочучи на вухо один одному зміст окремих біблійних постулатів. Той, хто перебреше у «телефоні» і буде виявлений – стане монахом і програє [256, 6]. До прикладу, подібну гру пропонував молоді Луцький осередок ЛКСМУ на вечорницях – політфанти, або як її ще називали «політдурень». Хлопці і дівчата перешіптуючись ставили запитання політичного змісту й отримували пояснення від комсомольців. Співали пісню радянського революціонера Л. Радіна «Сміло у ногу рушайте».

Окрім того, у репертуарі були й інші революційні тексти пісень, приміром «Інтернаціонал» та марш анархістів «Заспіваймо, браття!» [257, 1; 258, 3]. У Шепетівській окрузі «на дубках» велися читки, оповідання і спогади часів революції комсомольським активом серед молоді [200, 153 зв.]. На «червоних вечорницях» комсомольці читали художні твори пролетарських письменників. Наприклад, використовували твори Л. Сейфуллінової «Перегній» (1923 р.) «Вірінея» (1924 р.), де яскраво відбивалися процеси злиття селянського світогляду й комуністичної ідеології, суперечності перших пореволюційних років і перебіг гострої «класової боротьби» на селі [254, 3]. Слід зазначити, що подібні твори відігравали неабияку роль у агітаційно-пропагандистській роботі у середовищі молодого сільського населення. У такий спосіб, активісти намагалися залишити основні складові молодіжних зібрань, а саме пісні й танці, однак вносили свої корективи.

Щоб заохотити молодь до спілкування комсомольці часто розпочинали свої відвідини пропонуючи розваги. Зокрема, приносили музичні інструменти, співали, а вже потім розпочинали бесіду та політчитання. Так працювали члени ЛКСМУ села Рогозів на Київщині. До справи відвідування досвіток тут ставились досить серйозно. Спочатку на зборах обирали найхаризматичніших лідерів спілки й аналізуючи попередні методи роботи з трансформації молодіжного дозвілля, брали з собою балалайку та співали пісень [259, 4]. Так на зібраннях хлопців і дівчат активісти створювали дружню та прихильну атмосферу. Влаштували тематичні вечори запитань і відповідей. Наприклад, один із гравців ставав у коло, задає питання і кидає м'яча учаснику гри, котрий має дати коротку відповідь. Якщо відповіді немає або ж вона не правильна гравця чекало покарання, наприклад ставили на коліна [223, 36].

Подібна форма роботи мала назву «підрив досвіток зсередини». Втім не завжди комсомольцям вдавалося досягти бажаних результатів. Не маючи достатньої методичної підготовки вони часто виступали посміховиськом у середовищі сільських молодіжних громад. Наприклад, у селі Завадівка Одеської округи, привнесення комсомольських пісень, ігор і бесід у себе на

досвітках місцева молодь гостро розкритикувала і засміяла [237, 2]. Окрім того, комсомол, як головний керівник сільської культурної роботи, нерідко не лише бездіяв, але й сам ставав безпосереднім учасником розваг на вечорницях, які часто не відповідали моральним принципам членів ЛКСМУ. Серед юнаків стало поширеним й звичним явищем після проведення зборів, політчитань в осередках ЛКСМУ ходити розважатися на досвітках. Зокрема, у селі Мар'янівка Білоцерківської округи після засідань у місцевій організації комсомолу хлопці приєнувалися до гурту на «баштан», так називали зібрання молоді на досвітках [260, 3]. А у селі Паньківка Царичанського району Дніпропетровської округи комсомольці, що відвідували місцеві досвітки називали їх «сич-клуб». Разом із позаспілчанською молоддю курили махорку й танцювали під гармонь польку [261, 3]. У ряді сіл Шевченківської округи комсомольці регулярно проводили дозвілля на досвітках разом із молодіжними громадами [262, 6]. У селі Овечаче Калинівського району Вінницької округи комсомольці разом із іншою безпартійною молоддю села гуляли на досвітках [263, 3]. Те саме відбувалося й на Волині, де комсомольці спочатку у своїй спілці читали комуністичні газети, на кшталт «Смена», «Бідняцька молодь», а після того приєднувалися до гулянь у молодіжних громадах [264, 1].

Важливою формою діяльності влади на селі була організація так званого «фронту боротьби проти досвіток». Зокрема, у Будаївському районі Київської округи з цього приводу була скликана районна конференція членів ЛКСМУ. Активістами була ухвалено й спеціальну резолюцію, що передбачала заборону дівчатам ходити до церкви і на досвітки [265, 4]. У селі Ківшовата Білоцерківської округи він передбачав влаштування при місцевому сільбуді щотижневих концертів для молоді. А в Уманській окрузі у селі Козацькому концертні програми відбувалися спеціально у час проведення календарно-обрядових свят, чим і створювали конкуренцію досвіткам [266, 6]. Санкціонованими видами проведення вільного часу стали сільбуду, хати-читальні, пункти лікнепу та усі громадські зібрання під керівництвом комсомолу [267, 3].

Особливі зусилля осередки ЛКСМУ у процесі завоювання безпартійної молоді докладали у осінньо-зимовий час. Це період, коли хлопці й дівчата мали найбільше вільного часу. До того ж, у село поверталася чимало молоді, яка виїжджала на сезонні роботи «підробитися». Тож місцеві комсомольські організації розпочинали широку агітаційно-пропагандистську роботу. Так, у Дніпропетровській окрузі у сільбудах регулярно влаштовували вистави. Популярними стали драматичні соціально-побутові п'єси, які відображали експлуататорів та пригноблених, як-от «Глитай, або ж Павук» М. Кропивницького та нові революційні «Шахтарський гість» Ю. Недолі [268, 3].

Привернути увагу молоді до сільбудів намагалися різними методами. Одним із них було створення молодіжних гуртків. У Кагалицькій Слободі на Київщині при сільбуді, за участі місцевого вчителя, був створений хорovий гурток, який налічував до 30 осіб. Тож молодь села у вільний від роботи час збиралася слухати співи [269, 3]. У селі Ківшовата Білоцерківської округи «фронт боротьби проти досвіток» передбачав влаштування при місцевому сільбуді щотижневих концертів для молоді. А в Уманській окрузі в селі Козацькому концертні програми відбувалися у святкові дні, чим створювали конкуренцію досвіткам [266, 6]. У селі Воронівка Новомосковського району Дніпропетровської округи для того, щоб поживити роботу сільбуду зусиллями комсомольців був створений музичний гурток. У складі гуртка були балалайка, гітара, гармонія та мандоліна. З допомогою музичного гуртка комсомольці влаштовували так званий «вечір розваг». Запрошували й циган з танцями [270, 3]. У справу залучення молоді проводити свій вільний час у новостворених сільбудах та хатах читальнях заручалися допомогою вчителів, а також молоді, яка навчалася у лікнепах. Зокрема, така практика існувала в Одеській окрузі у селі Калниболот, де зусиллями вчителя, спілки ЛКСМУ та лікнепівців влаштовували так звані «вечори розумної розваги» для молоді усього села. Допомогу на культурно-освітні витрати надавав й сільський кооператив [271, 10]. Зрештою, там, де у посиленому режимі функціонували

комуністичні культурні установи – досвітки припинялися. А на хуторах і віддалених селах досвітки, як форма дозвілля та сумісної праці залишалися бути звичним явищем [234, 42 зв.].

Прагнучи зруйнувати традиційне сільське молодіжне дозвілля комсомольцями велась активна пропаганда проти вечорниць, досвіток, вулиці. Періодика того часу рясніла дописами про розбишацтво, пиятику й розпусту під час молодіжних зібрань, специфічними ілюстраціями наслідків молодіжних гулянь. Однак, такі закиди комсомольського та партійного активу були не безпідставними. Так, часто хлопці на парубочих зібраннях грали в карти, розпивали самогон, влаштовували бійки, вдавалися до хуліганства та розбещення. Тут не винятком були й деякі комсомольці, які вважали себе привілейованою частиною молоді й почасти демонстрували свій гонор [272, 1]. До прикладу, хлопці села Віненці Переяславського району під час масових гулянь на досвітках вимащували один одному сажею обличчя й ходили попід вікнами лякаючи односельчан та порушуючи їх громадський спокій [273, 4]. У селі Лип'янка Черкаської округи на День Святого Юрія молодь села традиційно збиралась на вуличні гуляння. Проте, веселощі супроводжувались п'яними юрбами парубків, що блукали селом, порушенням громадського порядку, бійками та розбишацтвом [274, 3]. На досвітках у селі Бишів Київської округи хлопці розважалися тим, що експериментували придушуючи один одного. Відбувалося це так: одному парубку передавлювали сонну артерію й коли наставав критичний момент, у такому стані людина втрачала свідомість, відпускали й починали рятувати молодика [275, 3]. Скаржилися й на молодь села Плесецьке Білоцерківської округи, де хлопці збиралися гуртом вечорами й ходили по селу впродовж цілої ночі. Такі розваги супроводжувалися криком, свистом, бійкою та загальним порушенням громадського порядку [276, 4]. Подібно до того й у селі Колодисте Катеринопільського району описували вечорниці виключно негативному світлі [277, 3].

Центром боротьби проти таких проявів соціальної поведінки мали стати хати-читальні і сільбуді. Новоутворені комуністичні установи повинні були

втягувати усю сільську молодь до активної агітаційної та культурно-масової роботи, відволікати від церкви, виховувати колективізм й головне запобігати проявам антирадянської поведінки. Зокрема, у такий спосіб намагалися унеможливити вияви опозиційних настроїв, що виникали від активної частини селянської молоді, по відношенню до встановленого комуністичного режиму. Приміром, в одному із сіл Кременчуцької округи угруповання молодих людей віком 18–19 років здійснювало підривну діяльність проти компартійних та комсомольських осередків [278, 105].

Загалом сільська молодь не поспішала долучатися до проведення свого вільного часу у таких закладах. Не можемо не погодитися із тезою дослідника В. Прилуцького про те, що «...беззаперечний авторитет і вплив на українську селянську молодь початку 1920–х років мала «Просвіта», яка на 1921 рік налічувала більше 4 тис. організацій по УСРР» [49, 7]. Якщо й існував у селі сільбуд чи хата-читальня, то нерідко молодь тікала із нього на вулицю до юрби. Так відбувалося у селі Верпин Малинської округи, де хоч і діяв сільбуд, що нараховував 43 особи, однак, коли на вулиці грали музики і відбувалися розважальні дійства молодь, включно із комсомольським активом, приєднувалася до масових куткових гулянь [279, 3]. До того ж існували проблеми забезпечення помешканням для проведення масових культурних заходів. Тому великі надії у процесі завоювання прихильності сільської молоді керівництво ЛКСМУ покладало на куткових організаторів. Як правило, обирали авторитетну, письменну особу, що могла згуртувати довкола себе молодь та знала особливості і тонкощі молодіжної громади того кутка із яким працювала. Знаходили помешкання для проведення гурткової навчальної роботи. Обов'язковим атрибутом залишалися «голосні» читання та групові бесіди політичного і антирелігійного спрямування [280, 48, 56 зв.]. Мали місце й розваги, які включали ігри, музику, зокрема гру на гармонії, співи [281, 2]. Зокрема, у селі Богданівка на Київщині куторг аби привернути увагу молоді сільської спільноти ходив на досвітки, де вів розмову про різні цікаві розваги, читав гуморески та фейлетони Остапа Вишні та Василя Усенка, які були

особливо популярними у 1920–х роках [282, 2]. У селі Захлюпанці Карлівського району Полтавської округи куторги щодня проводили бесіди у молодіжному середовищі, а гармоніст забезпечував музичний супровід подібних вечорів [181, 59]. Здобуваючи певну симпатію у колі сільської молоді подібним чином куторги переходили до обговорення більш серйозних тем. Це стосувалося питань кооперативів, громадських справ села чи перевиборів до сільрад. Більше того, передбачалося, що особи наділені правом куткового організатора зможуть допомагати вирішувати нагальні побутові проблеми молоді. Наприклад, питання відробіток, найму, відокремлення від батьківського дому тощо [283, 1]. Однак, не завжди куторги виправдовували сподівання у роботі із молоддю, які часто у своєму культурному і політосвітньому рівні розвитку мало чим відрізнялися від усїєї маси сільської молоді. А до роботи активісти-куторги, як правило, заздалегідь не готувалися. Це, зазвичай, була імпровізація, яка не завжди мала успіх серед молоді.

Значна робота по формуванню нового дозвілля здійснювалась напередодні і під час релігійних свят. Водночас це було частиною антирелігійної кампанії серед сільського населення і особливо молоді. Так, у селі Олишівка Чернігівської округи осередками ЛКСМУ на період святкування Великодня для сільської молоді була розроблена програма дозвілля антирелігійного спрямування. За декілька днів до свята при сільбуді читали доповідь про походження свята, що супроводжувалась завчасно приготованими запитаннями і відповідями. Влаштували танці, співи, ігри, спортивні змагання. Ходили по вулиці із революційними піснями. У Великодню неділю на протязі дня показували кіно, що спричинило ажіотаж не тільки у середовищі молоді, а й усього села. У сільбуді слухали радіо [284, 3]. Загалом, владу не покидала ідея протиставлення нової радянської установи сільбуду – церкві. Так, як зазначала газета «Селянська правда»: «Раніше у селі головним джерелом науки для села була церква, а хоч і була школа, та вона цілком перебувала у руках попів... Тепер супроти церкви постає сельбуд» [285, 4].

Поширеним явищем стало проведення антирелігійних судів серед молоді. Зокрема, у Малинській окрузі у селі Гуменники такий показовий суд відбувався під час великодніх свят над комсомольцем, який відмовився від сповіді у церкві. Як правило, суд виправдовував подібні дії. Проте, такі теми провокували досить гострі дискусії між учасниками подібного дійства [286, 3]. Так само в антирелігійному напрямку працювали із сільською молоддю у Хоминцях Роменської округи. Щотижня вели бесіди та читки про релігію, священників та випадки шахрайства [287, 4]. А у Шепетівській окрузі залучення священиком молоді до церковного хору отримало миттєву реакцію у вигляді декрету райкому ЛКСМУ про заборону [181, 60]. Слід зазначити, що у такий спосіб відбувалося цілеспрямоване нищення і нівелювання духовного світу селянства, й у тому числі його молодого покоління. Так, згідно із операційним планом управління політосвіти Наркомосу на 1924–1928 роки у розрізі роботи на селі стояло завдання використовувати, зокрема, релігійні й календарні свята для більш активної роботи із молодим сільським поколінням та разом з тим, закінчити розробку заходів щодо втягнення хлопців і дівчат до участі у культурних процесах, що відбуваються на селі. А саме поліпшення їх побутових умов, здорового дозвілля, розваг, революційних свят [288, 92].

Особливо активними такі заходи були напередодні зимового циклу календарно-обрядових свят. Це були так звані «різдвяні кампанії». Основний натиск активісти робили на організацію культурно-розважальної програми для молоді у сільбудах. Зокрема, напередодні свят влаштовували вечірні театральні вистави, як-от «Релігія чи наука», різноманітні інсценівки, вечори розваг, живі газети й доповіді на теми політичного становища країни. Активно використовували й так звані «червоні колядки» [289, 2]. У розрізі розважальних антирелігійних програм активісти пропонували й теми для колективного обговорення. Наприклад, говорили про весільні обряди. У таких бесідах особливий наголос ставили на дівочій категорії. Вели розмову про новий радянський шлюб і влаштовували показові «радянські весілля» [290, 6].

У період зимових свят комсомольці проводили кампанії серед молоді з поширення передплати газет та журналів. Так, за час колядування і щедрування дівчата й хлопці збирали гроші, які спільно використовували на потреби громад. Ці фінансові можливості члени ЛКСМУ активно використовували влаштовуючи вечір газети «Молодий більшовик», лотерею. Іноді осередки ЛКСМУ організовували театралізовану виставу, де кожен хлопець чи дівчина, купуючи лотерейного квитка, ставали передплатниками молодіжної газети [291, 6]. Наприклад, у селі Котлярка Білоцерківської округи на досвітках комсомольці проводили серед дівчат лотерею за підписку на журнал «Молодий більшовик» [292, 4].

У селі Всесвятське Дніпропетровської округи напередодні новорічних і різдвяних свят, коли сільська молодь традиційно збиралась на досвітках, місцевий осередок ЛКСМУ відкрив у сільбуді лотерею з політичних питань та довкілля. Кожне питання виписували на окремому білеті. Усі охочі могли брати участь і за найкращі відповіді отримували премії. Обов'язковою частиною була й доповідь антирелігійного характеру на тему походження свята Різдва Христового [293, 4].

У селі Василівка Дніпропетровської округи аби витягнути сільську молодь із досвіток у сільбуді організували так званий «вечір розумної розваги». Неодмінною особою на подібних вечорах дозвілля для молоді був гармоніст. Родзинкою вечора стала світлова газета, яка працювала за допомогою «чарівного ліхтаря» – проєкційного апарату, зображення якого наносилось чорнилами на спеціально заготовлені скляні платівки. Матеріали, які містила світлова газета, були досить різноманітними, і стосувались міжнародного, внутрішнього становища республіки, місцевого життя, сільського господарства тощо [294, 4]. Й у селі Юринці Проскурівської округи щовечора комсомольці у місцевому сільбуді влаштовували масові вечори із співами, іграми, декламаціями, живими газетами [295, 5].

На окрему увагу заслуговує така агітаційна форма масової роботи у середовищі сільського молодого населення як агітаційні суди проти досвіток.

Фактично такі заходи являли собою театралізоване дійство, до створення якого долучалися політосвітні, літературні та драматичні гуртки. Показовий суд мав широке коло дійових осіб, який включав голову суду, секретаря, 2–х членів, громадську оборону, прокурора, коменданта суду, не менше 3–х свідків, підсудних, судових виконавців. До того ж, до будь-якої обраної теми політсуду рекомендувалося додавати місцеві факти, наприклад нехтування господарюванням, небажання молодими юнаками набувати агрономічних знань, які пропонують у хатах-читальнях чи сільбудах. Слід зауважити, що часто сценарії театралізованих політсудів визначали для організаторів досвіток досить суворі покарання – від встановлення опікунства над підсудними до виселення за межі республіки [296, 4; 297, 23–25]. У селі Згурівка Прилуцької округи осередок ЛКСМУ проводив суд над досвітками як негативним явищем громади села. А усіх їхніх відвідувачів було оголошено «ворогами сучасного суспільства» [298, 1]. З однаковим успіхом і у Малинській окрузі вели боротьбу проти досвіток методом агітсудів [299, 3]. При цьому варто зауважити, що по суті це було щось нове і водночас цікаве для публіки, чим і позначалася висока відвідуваність агітсудів, зокрема і сільською молоддю. Водночас, це засвідчило й стійку традицію зібрань сільських молодіжних громад, яка переходила з покоління в покоління і те, з яким несприйняттям ставилося більшовицьке керівництво та його місцевий актив до такого дозвілля і намагалося його викоринити.

У весняно-літній період культурно-масове життя сільських хлопців і дівчат концентрувалося на відкритому повітрі – гойдалці, колодках, дубках. Тож члени ЛКСМУ прагнули підхопити ініціативу молодіжних громад і навіть випередити їх. Активісти переносили свою роботу по формуванню нового дозвілля на «молодіжній вулиці». Організовували нові форми відпочинку, наповнені пропагандою ідей комунізму, матеріалістичного світогляду, культури та досягнень господарського будівництва. Як правило, за місце проведення культурно-розважальної програми обирали садок чи майданчик при сільбуді. Облаштовували місце для театральних вистав, концертів, виступів «живої

газети», спортивних ігор, фізкультури. Активісти проводили бесіди про Червону армію, життя у місті, роботу заводів, фабрик. Читали газети, зокрема акцентували увагу молоді на питаннях сільського господарства, міжнародного стану країни, індустріалізації тощо. Співали нові революційні пісні [300, 54–56]. Діяльність такого змісту активно проводили у Чернігівській окрузі, зокрема в Остерському районі. Влітку на колодки до молоді відправлялись комсомольці й брались до обговорення актуальних тем, приміром облаштування пунктів ліквідації неписьменності [301, 1]. Потрібно зазначити, що якраз у весняно-літній період комсомольці вибудовували стратегії із залучення сільської молоді до проведення дозвілля у осінньо-зимовий період у сільбудах. Проблему із вміщенням достатньо великої кількості молодого населення вирішували утворенням куткових хат-читалень. Подібні закладали організовували задовго до того, як мав розпочинатися період вечорниць. Для кожної куткової хати-читальні обирали куторга та завідувача. Таким чином молодим громадам не доводилось шукати приміщення для влаштування вечорниць.

У літній період року у дозвілля сільської молоді партія за участі організації ЛКСМУ вносила нову розвагу – «живу газету». Вона являла собою читання з естради або імпровізованої сцени літературних творів: поезії, новел, гуморесок, фейлетонів, статей на актуальні теми. Водночас була одним з найпоширеніших видів художньої агітації. Над створенням такої продукції працювали драматичні, співочі гуртки та гуртки художньої самодіяльності. Як правило, жива газета висвітлювала одне конкретне питання. Редколегія такої газети особливо працювала над тим, щоб зацікавити такою роботою молодь. У випусках живої газети робили акцент на те, чим живе громада села й чим цікавиться молодь. Для інсценівок використовували матеріали що друкувалися у журналах «Сільський театр» та «Молодий більшовик» [302, 14].

Цікавим напрямком у трансформації старого молодіжного побуту на новий лад стало наповнення новим змістом старих народних ігор. Політосвітники визнавали нежиттєвість таких ігор як, політлото, політлотерея,

«політбуфет», аукціони тощо. А популярними серед молоді залишалися рухливі забави, на кшталт «третій зайвий», «джгут», «фанти», «кішки-мишки». Вигадливі активісти-комсомольці переінакшували останні. Наприклад, у Балаклії Ізюмської округи «кішки-мишки» перетворилися на гру «полісмен і комуністка». За правилами хлопці та дівчата шикуються у ряд, із числа яких обирають дійових осіб: полісмена, комуністку, підпільну квартиру та візника. Решта учасників – це юрба робітників. Підпільна квартира утворює квадрат у центрі якого знаходиться комуністка. Гра починається коли остання вибігає із підпільної квартири і намагається потрапити до візника, у той час як полісмен наздоганяє комуністку, а юрба робітників перешкоджає цьому. Гра триває допоки комуністка не буде піймана і так спочатку [200, 155]. Такими способами українські народні ігри перетворювалися на нові комуністичні забави.

Ще однією формою дозвілля, яку намагались прищепити молоді стала організація екскурсій. Як правило, молодь намагались водити до міста чи інші часто господарські об'єкти. Так як далекі відстані потребували значних коштів та вільний час, що часто сільська молодь не могла собі дозволити, то це були піші екскурсії на відстань не більше 50 км. Водили на заводи, дослідні станції, до музеїв та в кіно [303, 3]. Для селянської молоді Шевченківської округи маршрутними напрямками були виробничі підприємства та осередки культурного значення. Зокрема, проводились екскурсії до могили Т. Г. Шевченка, на залізничну станцію Бобринська та на місцеву цукроварню [304, 22]. Для нової влади такі заходи мали практичне значення, а саме виконання ідеї Леніна – змички робітничого класу із селянством. Частими були екскурсії до міста Харкова. У 1928 році при Харківській окружній народній освіті запрацювало екскурсійне бюро, яке займалося розробкою маршрутів по місту та околицях Харкова. Місце для ночівлі надавав Центральний Селянський Будинок. Як правило, відвідували музеї археології, революції, мистецтва, зоології, Слобідської України. Обов'язково екскурсійні програми передбачали ознайомлення із успіхами у сільському господарстві. Показували сільськогосподарський музей, артіль та дослідну станцію. Проте, найбільша

увага зосереджувалась на демонстрації промисловості міста Харкова. Екскурсантів водили на велосипедний завод, ХПЗ, ДЕЗ'у «Серпа і молота». Були також розроблені спеціальні маршрути до найближчих культурних пам'яток Слобожанщини. Зокрема екскурсії до курганів скіфо-сарматської доби, які розташовані у Люботині, до села Сквородинівка на могилу Григорія Сквороди [305, 4]. На Білоцерківщині для сільської молоді влаштовували навчально-розважальну екскурсію до Олександрійського парку. Екскурсійну групу супроводжував лектор із природознавства, який надавав відповідні пояснення до побаченого [306, 3]. Тематичні екскурсії влаштовували у селах Фрунзівського району Одеської округи. Зокрема, влітку водили до лісу із бесідами про природознавство, до венеричного та туберкульозного диспансерів у супроводі лікаря, сільськогосподарських комун та агробаз. А Балаклеївський сільбуд Ізюмської округи проводив екскурсії до районного центру. 24 екскурсанти виявили бажання відвідати електричну та телефонну станції, показовий садок [200, 15]. Ще практикували під час селянських свят чи ярмарок влаштовувати урочисті екскурсійні походи молоді до сусіднього села на збірний пункт, інсценівку, живу газету тощо [307, 1]. Окремою популярністю користувалися екскурсії до Києва (див. Додаток Б). Обов'язковими локаціями були Володимирська гірка, площа Героїв Перекопу (Софіївська площа), зоологічний парк, київські університети та педагогічні технікуми [308, 14].

Існувала й практика організації у вільний час товариських походів молоді із одного села в інше. Такий влаштовували активісти ЛКСМУ спільно із молоддю сіл Губиниха та Євецько-Миколаївки Новомосковського району Дніпропетровської округи до Вільнянського лісу у супроводі гармоніста й барабанщика. У лісі проводили танці, співи та масові ігри [309, 3]. Як правило, у таких заходах брала участь і позапартійна сільська молодь, яка, зрештою підпадала під вплив широкої агітаційної кампанії, що її здійснювали комсомольці під час святкової атмосфери масових молодіжних гулянь.

Іншою формою нового дозвілля, яке б створило конкуренцію традиційному – керовані партійними та комсомольськими осередками, юнацькі секції чи секції молоді, як їх називали, діяли при сільбудах і хатах-читальнях. У цей напрямок роботи із сільською молоддю закладалася не лише ідея задоволення її культурних потреб, а молодіжна секція повинна була стати формою об'єднання позапартійної молоді, аби остання могла успішно конкурувати із досвітками, вечорницями, вулицею та іншими традиційними формами дозвілля. Для того, аби максимально використати молодіжні секції у роботі над трансформацією сільського молодіжного відпочинку і не відштовхнути від нових дозвіллевих практик хлопців і дівчат різного характеру доповідями та лекціями, значний відсоток елементу розваг було збережено та внесено у зміст роботи. Однак, такі методи як комсомольські пісні, політсуди, політфанти, інсценівки, живі газети були присутніми у молодіжних секціях. Разом з тим, справу їх організації та функціонування намагалися подати у такому ракурсі, аби не було зайвої обтяжливої агітації у діяльності. Наприклад, в Уманській окрузі секції молоді здебільшого вносили розваги у свою працю, наприклад ставили п'єси, й таким чином заохочували до участі більшу аудиторію [310, 3]. А у Полтавській окрузі інструментом втягнення позапартійної молоді до сільбуду став струнний оркестр [181, 59].

У своїй масовій діяльності план, за яким молодіжна секція працювала із хлопцями і дівчатами, обов'язково погоджувався із загальним планом роботи сільбуду. Секція як і всі радянські організації передбачала певну структуру – поділ на групи, які мали забезпечувати окремі напрямки роботи. Наприклад, група, яка працювала у сільськогосподарському гуртку; редакційна група юнацької сторінки у стінній газеті сільбуду; група молоді, що працювала у бібліотечному відділі; гурток «Друзів газети» та юнсількорів. Як правило, молодіжні секції брали активну участь у роботі усіх масових гуртків, що діяли при сільбуді та у створенні тематичних куточків – «Леніна», «Червоної армії», «Релігії та науки», «комсомольський» тощо. У середньому для юнсекції відводили 2 дні у тиждень для роботи серед молоді. Їх використовували для

вечорів запитань і відповідей, що стосувалися справ комсомолу та побутових питань молодих селян, роботи із допризовним юнацтвом. Також влаштовували вечірки, що включали у себе інсценовані політсуди на такі теми як: «суд над вечорницями», «суд над куркулями» [311, 15–16]. Деякі, зокрема у Шепетівській окрузі, влаштовували ігри на воді та спільне плавання [181, 58.].

На січень 1926 року у Полтавській окрузі існувало 107 юнсекцій, які охоплювали 3822 особи [234, 54]. У 1927 році у Миколаївській окрузі діяло 42 юнсекції із 3250 членами, у Криворізькій – 44 із 2475 [200, 6]. Проте, юнсекції були поширеними не по всіх округах УСРР. Так, у 1927 році у Сумській окрузі на 61 сільбуд нараховувалось 16 юнсекцій, а у Коростенській – 26 [312, 60]. Однією із причин, яка пояснює подібну ситуацію було те, що членами юнсекцій були члени-сільбуду та комсомолу й не включали позаспількову сільську молодь чим зменшували їх чисельність. А юнсекція не виступала окремим об'єднанням, а була організаційною формою роботи сільбуду із молодим сільським населенням. До того ж, якщо з певних причин юнсекція не існувала, то при сільбудах проводили так звані «дні молоді» 2–3 рази на тиждень [234, 54]. Також незмінною причиною залишалася відсутність належного помешкання чи окремої кімнати при сільбуді або хаті-читальні. Ще однією причиною недостатнього охоплення юнсекціями молоді в ряді округ УСРР називали відсутність розуміння громадсько-корисної роботи та не включення такого напрямку діяльності у загальну роботу сільбудів та хат-читалень. З іншого боку, юнсекції, як форми об'єднання, могли формуватися на загальних зборах молоді села та складатися виключно із безпартійних дівчат і хлопців. Тим самим намагалися створити своєрідний, окремішний культурний простір селянської молоді, що у загальному виходило за рамки концептуальних засад з формування комуністичного світогляду молодого покоління.

Слід зазначити, що організатори дозвілля у юнсекціях часто скаржились на відсутність чіткого розмежування у роботі серед молоді та дорослим населенням. Це питання постало у площині співвідношення «культурної» та «політичної» роботи. Так, активісти дискутували над питанням яка частина має

переважати у роботі серед молоді. Однак дискусію завершив XIV партз'їзд, який постановив, що: «За умов, що ми зараз переживаємо, не може бути політичного виховання й політичної ролі комсомолу поза й опріч його культурно-економічної роботи в першу чергу» [312, 61]. Тож органічною формулою масової роботи із молодим поколінням стало культурно-політичне та економічне виховання на принципах комунізму. У культурній роботі юнсекцій рекомендували між активом розподілити певні ролі. Приміром, байкар готує гумористичні вечори, стінгазетяр укомплектовує матеріал для газети, заспівувач керує масовими співами й підбирає їх тексти, а керівник драматичних постановок керує підготовкою інсценівок, вечорів та концертів. Але форми діяльності не відрізнялися від інших більшовицьких культурних установ та організацій та залишалися досить одноманітними [129, 8].

У селі Литвинівка Уманської округи при юнсекції щотижня влаштовували безкоштовні вистави, танці, вечори молоді, запрошували музик [313, 3]. У Монастирищі Уманської округи члени юнсекції організовували вечори самодіяльності, співи та живі газети [314, 3]. А у селі Бишів Київської округи, аби залучити сільську молодь до громадської роботи, у сільбуд запрошували гармоніста. У такий спосіб збирали велику кількість молодих хлопців і дівчат довкола музиканта [315, 5].

У селі Березань на Київщині для молоді влаштовували вечори художньої самодіяльності. Організації сільського дозвілля активно сприяв районний сільбуд. До участі долучилося близько 30 бажаючих осіб. Спеціально для проведення вечора була створена й цензурна комісія «щоб не виконували на сцені дурниць». Захід відбувався у приміщенні театру. За програмою виступав симфонічний оркестр, скрипач, гармоністи, гумористи, танцюристи. Зі сцени розповідали оповідання, загадки. Слід відмітити, що вечір художньої самодіяльності у Березанях викликав захоплення селян та молоді. Однак, місцевий партійний осередок, аналізуючи культурну програму, вказував на «хиби» у проведенні заходів, оскільки вони не містили серйозної бесіди про суспільно-політичне становище країни, поточні завдання у розвитку сільського

господарства тощо [316, 47]. Задекларовані більшовиками принципи розбудови соціалістичного суспільства передбачали участь в управлінні державою усіх верств населення, тому неодмінною складовою масових культурно-просвітницьких заходів мала бути агітаційно-роз'яснювальна робота.

Помітна робота із влаштування молодіжного дозвілля виходила від юнсекції Кам'янецької округи. Її учасники провели масштабну організаційну роботу для проведення тематичного «вечора призовників». Ретельно готували приміщення місцевого сільбуду, подбали про освітлення, злагодили ослони та розбудували сцену. Окремо готували стенди із актуальною інформацією про пільги, порядок прийому призовників, плакати із зображенням життя Червоної армії. Для заохочення якомога більшої кількості учасників вечору були розроблені афіші і рекламні плакати про час і місце заходу. Після офіційної частини розпочиналися розваги: фейлетони, оповідання, ігри, пісні [200, 13]. Такі тематичні вечірки, що були поєднанням комуністичної агітації та розваг, приваблювали велику кількість молоді.

Значну роботу юнсекції проводили у осінньо-зимовий період. Із стенограми наради ЛКСМУ від 23 жовтня 1925 року бачимо, що питання роботи із молоддю стояло першочерговим по закінченню активної фази сільськогосподарських робіт. Зазначалося: «Если мы подходим ко времени осеннего и зимнего периода, когда селянская молодежь, в связи с экономическим улучшением своего положения, ищет обществественности, то наш союз должен охватить эту селянскую молодежь должен вовлечь в обществественность...» [278, 24]. Тому організовуючи юнсекцій намагалися працювати на випередження. Готувалися заздалегідь й таким чином намагалися чинити перешкоду у підготовці молодіжних громад до організації досвіток. Перше – це облаштування відповідного приміщення, виготовлення і оснащення його пропагандистською атрибутикою. Так, при сільбуді чи хаті-читальні, де розміщувалася юнсекція розвішували плакати, портрети перших осіб комуністичної партії. Також устатковували тематичні куточки: ленінський, спортивний, військовий. Наступним кроком була підготовка драматичною

групою тематичної вечірки для молоді. Активісти намагалися розміщувати оголошення для залучення сільських дівчат і хлопців із різних кутків. Програму розваг готували на тиждень вперед. Серед пропонованого були музика, танці, співи, декламації, загадки, анекдоти, масові ігри, жива газета, а також лекції-бесіди на серйозні теми що стосувалися міжнародних та подій у країні, побудови всесвіту та інше. Крім того, намагалися організовувати масове дозвілля для молоді й на свіжому повітрі. Таким, наприклад, що не вимагало значних матеріальних витрат, було катання на санях [129, 10].

Кампанію по розширенню молодіжної аудиторії юнсекції провадили й влітку. Однак труднощі виникали у нестачі активістів, які не могли фізично охопити усі місця проведення дозвілля селянськими молодіжними громадами. Адже переважна більшість юнаків і дівчат свій вільний час концентрували на «колодках», або ж на спортмайданчиках. Так, перші спроби облаштування літнього дозвілля в організованому порядку здійснила юнсекція разом із ЛКСМУ Миколаївського сільбуду Прилуцької округи у 1923 році. Свою політико-виховну організаційну форму називали «Червоною веселкою». Роботу проводили у місцях масового скупчення молоді [129, 13].

Вечорниці, досвітки охоплювали собою велику кількість молодого населення, і практика показувала, що боротися з ними безуспішно. Ось один із прикладів народної творчості датована 1924 роком, яка висвітлювала і такі факти:

Куди куди, ти йдеш,
Куди шкандибаєш?
– Я на досвітки іду,
Хіба ти не знаєш? [323, 2]

Такі пісні у людних місцях, як правило співали сільські дівчата до хлопців. Ще одним підтвердженням високої популярності досвіток є замітка кореспондента Теплока у газеті «Молодий більшовик» села Богданівки Київської округи, який зазначав: «Важко боротися з досвітками. Скільки ми не балакали, не писали, а вони все-ж таки є» [282, 2]. Такою ж ситуація була й у

Коростенській окрузі, де за існування мережі хат-читалень та сільбудів молодь свій вільний час проводила на вуличних зібраннях [317, 4]. Варто зазначити й те, що часто батьки забороняли своїм дітям, особливо дівчатам, для яких батьківське слово залишалось беззаперечним авторитетом, ходити до сільбудів та комсомолу. Однак, проводити позаробочий час на досвітках для старшого покоління було цілком прийнятним традиційним явищем українського села, тому й заборон з боку сім'ї не існувало. Так, старше покоління негативно ставилось до заборон досвіток з боку влади й вважало недоцільним відірвати дівчат від прялки. Адже водночас це були місця продуктивної праці й створення матеріальних благ.

Незважаючи на помітну активність у справі впровадження нового дозвілля, усі «фронти» боротьби з традиційним дозвіллям виявилися безуспішними. Владні органи були вимушені визнати свою поразку і шукати компромісних рішень. Перед усіма сільськими осередками ЛКСМУ, врешті-решт, було поставлено завдання перетворення українських традиційних вечорниць на «червоні комсомольські вечорниці». За досвід слугували окремі випадки, коли активним комсомольцям вдалося внести корективи у дозвілля сільських хлопців і дівчат. Наприклад, такі влаштовували у селі Вишнопілля Уманської округи, осередок яких налічував до 70 чоловік молодих юнаків і дівчат [318, 3]. Так само спільними зусиллями комсомольців було організовано у хату-читальню молодь села Погребище Бердичівської округи. Як писав сількормол М. Чайка: «... Вулиця опустіла. Кожного вечора дівчата й хлопці чимчикують до х.-чит. Там їх повно» [319, 3]. Наприклад, осередки Семенівського райкому ЛКСМУ Глухівської округи створювали на противагу вечорницям червоні кутки. Подібні організації передбачали офіційне членство із грошовими внесками, які використовували для найму помешкання, його опалення та освітлення. Червоні кутки тісно були пов'язані із сільбудами, хатами-читальнями й власне копіювали їх діяльність. На куткових зібраннях проводились читання газет і книжок вголос, бесіди, лекції. Основана увага таких об'єднань, більшою мірою зосереджувалась не на розвагах молоді, а на

цілеспрямованій плановій агітаційно-роз'яснювальній роботі політики нової влади [320, 62; 321, 1]. Такими стали куткові вечори у селі Захлюпанка Полтавської округи. Майже щодня тут проводили бесіди із молоддю. Із розваг пропонували гармонь та балалайку [120, 58]. Наприклад, у селі Ободівка Кам'янецької округи на кожному сільському кутку, що тут мав назву «лоза», був спеціально закріплений комсомолець, який проводив свою політосвітню роботу серед молоді. Комсомольці ходили й на «годенки», тобто вечорниці й там спочатку вели розмови про те, що молодь наразі хвилює, а потім поступово переходили до читання книжок чи рішень партії [322, 16]. Подекуди такі заходи дозвілля називалися «вечір червоного побуту». Наприклад, у селі Ротмистрівка Черкаської (Шевченківської) округи після Жовтневих свят влаштували такий вечір. На заході були присутні селяни, робітники, вчителі, комсомольці. Усього близько 100 осіб. Програма такого виду сільського дозвілля передбачала танці, ігри та спільну вечерю. На думку організаторів такі заходи мали б сприяти ліквідації досвіток як звичаєвої форми проведення вільного часу [323, 3]. Слід зазначити, що комсомольці ретельно готувалися до подібних заходів. Так, заздалегідь продумували репертуар пісень, коли на старий мотив накладали революційні нові тексти. Співали про Червону Армію та кооператив. Готували розважальні ігри [324, 3]. Подібний молодіжний вечір організовували у селі Сахновщина Харківської округи. Зокрема, говорили про взаємовідносини протилежних статей. Для цього спеціально запрошували лікаря. Після бесід, як зазвичай бувало, танці. Окрім того, практикували спільні піші прогулянки-марші до лісу, які супроводжувалися оркестром. Під час одного із таких читали газету про міжнародне становище країни [120, 58 зв.].

Отже, упродовж 1920-х років у сільському молодіжному просторі звичними залишались традиційні форми проведення вільного часу. Їх середовищем комунікації та соціалізації були вечорниці (досвітки) та «вулиця». Радянська влада під гаслом боротьби із пережитками минулого та за допомогою комсомольських осередків спробувала знищити традиційну організацію життя сільської молоді, і запрошувала свої інституції для

проведення вільного часу – сільбуди й хати-читальні. Діяльність комсомольців у напрямку руйнування звичного молодіжного дозвілля виявлялася у найрізноманітніших методах, але була вимушена зійти на спроби влитися у традиційні форми дозвілля молоді для наповнення їх новим ідейно-етичним змістом. Це демонструвало помітну поразку влади у справі ідеологічного опанування молоддю. У підсумку, незважаючи на численні комсомольські кампанії з опанування сфери дозвілля, сільські парубки і дівчата продемонстрували послідовну прихильність до традицій.

3.2. Молодь у розбудові театрального життя на селі

Особливо популярною формою розваг для сільської молоді у 1920-х роках став сільський театр. Його низовою ланкою були драматичні гуртки, які функціонували при сільбудах та хатах-читальнях. Основним контингентом учасників драматичних сільських гуртків та аматорських сільських театральних осередків були молоді хлопці й дівчата. До прикладу, у селі Лішня Київської округи гурток нараховував 30 осіб, з яких 5 осіб були люди похилого віку, а решта – молодь [325, 39]. У селі Нова Водолога Харківської округи драмгурток складався із 50 чоловік, з яких віком понад 35 років було лише 5 осіб [326, 41]. А драмгуртки сіл Займище Чернігівської округи та Преображенки Запорізької округи склалися лише із селянської молоді [327, 40; 328, 44]. Подібно до того й у селі Хотинець Проскурівської округи у драмгуртку працювала винятково молодь, а саме 28 сільських юнаків та 5 дівчат [329, 33]. Про молодий вік учасників аматорських театральних колективів говорять й численні зображення на фотокартках 1920-х років, які можна знайти на сторінках спеціального мистецького громадсько-політичного журналу «Сільський театр» (див. Додаток В) [330, 36].

Як і в усіх сферах суспільного життя 1920-х років існувала й проблема залучення до організованого дозвілля дівчат. У кількісному складі драматичних гуртків, як правило переважали хлопці. Наприклад, у селі Кульчинки

Шепетівської округи у середині 1920–х років при сільбуді активно діяв драмгурток, який нараховував 40 осіб, з яких лише 6 дівчат. Через брак жіночої частини у театральних колективах часто сільським парубкам доводилося грати жіночі ролі. Так було у селі Скаржинці Проскурівської округи, адже у роботі драмгуртка не брала участі жодна дівчина [331, 46]. У селі Нова Синявка Проскурівської округи драматичний гурток скаржився на низький рівень залучення дівчат і жінок до його лав, що гальмувало усю роботу гуртківців [332, 25]. Ситуація із «нестачею» дівчат у драматичних колективах була й у Вербівському гуртку Шевченківської округи [333, 40].

Однією із причин низької активності сільських дівчат були заборони батьків, які по перше, не вважали це серйозною справою, а по друге відносилися до гри у театрі, як до негативного чинника впливу на дівчину, котра від народження вже мала своє призначення, що було пов'язане із роботою біля землі та у власному домогосподарстві. За свідченням сількора в одному із періодичних видань позиція дорослих була такою: «Краще я повішуся, ніж пущу свою дочку до кіятру» [334, 40].

Нерідко дівчат у гуртках висміювали парубки і тим відбивали охоту до участі у такому виді сільського дозвілля. А з іншого боку, причиною, яку вбачали сучасники була вибагливість дівчат до обрання ролей. Так, молоді селянки відмовлялися грати образи старих бабів і некрасивих дівчат. Мала місце й боротьба за головні ролі. Дівчата неохоче бралися за короткі, другорядні ролі, або й зовсім не приходили на проби. Прикладом такого була діяльність драмгуртка у селі Новоселівка Дніпропетровської округи. Свої дії молоді селянки пояснювали так: «Не буду грати, бо мене з дому виженуть, що я такою вийду...» [335, 41]. Скаржилися на своїх дівчат і драмгуртківці села Вульки Шепетівської округи, які своїми примхами зривали роботу [336, 43]. Окрім іншого, причина крилася й у міжособистісних стосунках сільської молоді. Відмовляючись грати непривабливі ролі тим самим дівчата соромилися хлопців, боялися їм не сподобатися і у перспективі залишитися у дівках.

Проте, не лише селянки вимагали головних ролей у виставах, а й хлопці. Часто таких акторів-аматорів, що як говорилося «впіймали зірку», з іронією порівнювали із видатними українськими театрами Марією Заньковецькою, Панасом Саксаганським, Гнатом Юрою. Подекуди суперечки на цьому фоні у колективі ставили під загрозу не лише постановку вистави, а й саме існування драмгуртка. Приміром у селі Малі Кринки Кременчуцької округи під час постановки комедії «Рожеве павутиння» Я. Мамонтова розігралися справжні баталії між режисером-постановником та акторами за підбір ролей. Як наслідок постановка театральної п'єси так і не відбулася [337, 33].

Слід зазначити, що загальна молодіжна активність у роботі драматичних гуртків знижувалася у розпал польових робіт. Як правило, сільські хлопці й дівчата, що тяжко працювали у полі, не мали часу ходити на репетиції для театральних постановок. Зазвичай вони могли збиратися у драмгуртках для спільного відпочинку, організовуючи танці, або ігри.

Ініціаторами і організаторами молодіжної театральної діяльності, як правило, були вчителі та комсомол. Однак, провідним організаційним ресурсом у створенні драмгуртків все ж таки були вчителі. Це була освічена частина селянського середовища, яка могла підібрати відповідну літературу й поставити п'єсу із акторами-аматорами. До прикладу, у 1923 році вчитель у селі Великі Вовнянки Білоцерківської округи зорганізував місцевих хлопців і дівчат до роботи у драматичному та співочому гуртках. За короткий час поставили 4 п'єси. Однак, згодом вчитель виїхав із села і за його відсутності та спеціального помешкання гуртки припинили свою діяльність [338, 37]. Краще сталися справи у селі Поправка Білоцерківської округи. Тут зусиллями вчительки-письменниці було утворено драмгурток при сільбуді. І учасниками, і глядачами була переважно сільська молодь. Вистави відбувалися кожні два тижні [339, 40].

Слід зазначити, що особливо віталася робота драматичних гуртків організованих комсомольцями. За анкетним обстеженням 1928 року серед членів драмгуртків 26 % було комсомольців [340, 2]. Саме на цю категорію

молоді покладалося важливе завдання з формування її художнього смаку. Як правило, активісти ЛКСМУ були рушійною силою нового репертуару для постановки вистав, а відтак сприяли утворенню нового радянського революційного мистецтва на селі. Комсомольці домагалися, щоб у постановках було більше сцен, які б відображали революційну діяльність ЛКСМУ, життя і побут молоді. У такий спосіб намагалися перебороти, як говорилося, «стару побутовщину» і протиставити новий пролетарський театр «малоросіянській» халтурі та аматорській «просвітянщині» [341, 64].

У цьому ракурсі вкрай важливу роль відігравав так званий «мандрівний театр». Його завдання полягало проникати у найвіддаленіші куточки республіки, продукуючи новий, ідеологічно наповнений театральний репертуар. Водночас, такий новий театр мав своїм ключовим завданням завоювати сільську молодь. Бо як заявляли комуністичні ідеологи: «Вони (старі актори – режисери) переважно являються керовниками сільдрамгуртків і калічать сільську молодь і з боку ідеологічного і з боку театральної науки» [342, 6]. Тож мандрівний театр покликаний був виправляти таку ситуацію. Зазвичай театри перебували у кожному селі 5–6 днів. За цей період виконували значну роботу: ставили вистави революційних драм, показували театралізовані газети, зразкові агітаційні суди. Окрім того, мандрівний театр мав із собою пересувну книгарню та інструкторів, які на місцях надавали поради та вказівки молодіжним сільським драмгурткам. Ідеологічно та матеріально опікувалися роботою Київська губерньська політосвіта разом із мистецьким об'єднанням «Березіль». Загалом їхня робота була націлена на реалізацію частини комуністичної агітаційної кампанії за кооперування, землевпорядкування та колективізацію українського села, яка відображалася у мистецтві мандрівного театру.

Здебільшого драматичні гуртки діяли при сільбудах і їхню аматорську діяльність останні часто розглядали як пряме джерело доходів. Тож керівництво надавало перевагу кількості, аніж якості. Вирученими коштами від платних вистав розпоряджалася рада сільбуду, і як правило, часто ігнорувала

потреби матеріального забезпечення роботи гуртківців. До прикладу, у селі Малі Кринки Кременчуцької округи при сільбуді активно діяв драматичний гурток, який нараховував 35 молодих акторів-аматорів. За 10 платних вистав, що їх відіграли гуртківці, сільбуд отримав 100 крб чистого прибутку. Однак, гурток не отримав жодного карбованця за свою роботу [337, 33]. У селі Медведівка Шевченківської округи усі кошти від драмгуртка йшли на забезпечення потреб сільбуду, зокрема на виплату заробітної плати його робітникам та на гас [343, 56]. У селі Солонцівка Харківської округи гурток заробляв 15 крб за виставу, а от їх гроші забирав завідувач сільбуду і їх подальше призначення було невідомим [344, 17]. Так само у селі Чистоводівка Ізюмської округи сільбуд привласнив усі виручені гроші за виставу драмгуртка. Не маючи фінансових засобів для існування гурток розпався [345, 34]. Драмгуртківці села Заріччя Білоцерківської округи за 7 місяців роботи відіграли 31 виставу й заробили 220 крб, однак усі кошти віддали на рахунок сільбуду. Подібно й Інгулецький драмгурток, який успішно працював у Зінов'ївській окрузі, прибутки від п'єс віддавав сільбуду. А реквізит і різноманітну бутафорію для своєї роботи створювали власноруч [346, 30]. Відтак гуртківці втрачали фінансові можливості для оновлення декорацій, муляжу, сценічного вбрання, гриму тощо. Проти таких дій намагалися протистояти молодь Гельмязівського драмгуртка Шевченківської округи. Гуртківці вимагали, щоб половина із зароблених грошей йшла на забезпечення їх театральної діяльності: поновлення декорацій та придбання бутафорії. Однак, сільбуд відмовився погоджувати власний драмгуртківський бюджет [347, 16]. Разом з тим, молодих театралів-аматорів нерідко завідувачі сільбудів просили ставити популярні серед населення вистави на користь установи, коли закінчувався папір, чорнила чи інші канцелярські або господарські речі. Такі випадки не були поодиноким явищем у керівництві сільбудів по відношенню до гурткової художньої самодіяльності молоді.

Драмгуртки на селі нерідко утворювалися й при школах. У такому разі їх діяльність характеризувалася як більш успішна, адже їх фінансові здобутки,

зазвичай, у повному обсязі скеровувалися на забезпечення потреб гурткової діяльності. Про це свідчить робота Боровицького драмгуртка Шевченківської округи. Так, молоді аматори за короткий проміжок часу поставили понад 7 вистав, що мали значний успіх у місцевої публіки [348, 26].

Проте, і сама молодь подекуди розглядала свою аматорську театральну роботу як спосіб заробити грошей. Яскравим свідченням цього стала діяльність Чепільського драмгуртка Харківської округи, що за рахунок високої популярності театального мистецтва на селі займалися заробітчанством. Зокрема, місцеві парубки ставили ліричну жартівливу комедію «На перші гулі» С. Васильченка. Все відбувалося в один день і вибір п'єси, і репетиція, і реклама показу вистави. Квитки розповсюджували по 5–10 коп. і таким чином назбирали повну глядацьку залу. Однак, художньо-мистецької цінності подібний показ вистави не містив. Артисти на сцені реготали, сперечалися із суфлером [349, 17].

Були випадки і благодійних вистав. Така відбулася у селі Бужанка Шевченківської округи у 1924 році. Ставили п'єсу «Червоні орли» у залі місцевої цукроварні. Усі виручені кошти за квитки віддали на потреби незаможного студентства [350, 3].

Загальною проблемою діяльності сільських драматичних гуртків стала вкрай низька якість вистав. Насамперед, це було пов'язано з тим, що хлопці і дівчата, які були основним контингентом акторів-аматорів у драмгуртках, залучалась до польових та господарчих робіт, що унеможливлювало її регулярну діяльність. Часто гуртківці бралися до постановок великої кількості різноманітних вистав і не встигали довести їх до ідеалу, адже селяни двічі на одну й ту ж саму п'єсу не ходили. Наприклад, драмгурток обирав п'єсу для вистави, проводив декілька репетицій і одразу її представляв глядачам. Слід зазначити, що загалом сільське населення не бачило художньої продукції театрів більш високого рівня, зокрема міських, а відтак не мали чіткої уяви як мають відбуватися театральні постановки [351, 23]. Тож, зазвичай, молодь обирала більш простий репертуар, що не вимагав складних декорацій, які в

умовах розвитку аматорської художньої самодіяльності могли бути відображеними на сцені.

Також загальній роботі драмгуртків ставали на заваді проблеми із дисципліною та організацією їх діяльності. До прикладу, у селі Ждани Лубенської округи репетиції драмгуртка розпочиналися пізнього вечора й тривали до ранку, адже його керівником був молодий юнак, який спочатку відвідував досвітки і «парубкував», а вже потім переходив по вирішення питання постановки вистави. Сільська молодь, яка грала у Жданівському драмгуртку часто могла й не знати яку виставу мають ставити ввечері перед публікою, а дізнавалися лише перед початком виступу [352, 36]. А у селі Тютюнники Бердичівської округи молодь збиралися у драмгуртку співати сороміцьких пісень, жартувати, переповідати анекдоти, або ж дискутувати на різноманітні теми. А театральні проби розпочинали опівночі. Як зазначав один із очевидців подій: «Бувають такі випадки, що голова драмгуртка бігає цілий вечір і не може зібрати драмгуртян...» [353, 25]. Як наслідок такі підготовки театральних вистав заздалегідь були приречені на провал. Артисти на сцені озвучували не свої слова, не знали порядку виходу кожної діючої ролі на сцену. Однак, така поведінка й свідчила про відношення сільської молоді до драмгуртківської роботи як до розваги. Так, подекуди молодь у селах УСРР не сприймала свою діяльність у гуртках всерйоз, а радше як сферу дозвілля.

Гуртківці постійно запізнювалися на проби чи взагалі після затвердження на відповідну роль могли не приходити на репетиції. Досить часто дійові особи зовсім не знали своєї ролі й більше того назви самої п'єси. Відтак провідну функцію у таких колективах відігравав суфлер, який фактично озвучував усі ролі вистави [354, 34]. Такий випадок було зафіксовано в одному із сіл Криворізької округи [355, 35]. На суфлера покладали надії й не розучували ролі актори села Носачівка Шевченківської округи [356, 31]. У селі Малиничі Проскурівської округи драмгурток ставив мелодраму «Таміла (горлиця)» А. Золіна, однак ролей актори не знали як і мізансцен вистави, суфлера не слухали і в результаті такі аматори на сцені робили, що заманеться.

Подібно й у селі Власівка Запорізької округи аматори ставили п'єсу «Шахтарський гість» Ю. Недолі. Кожен із акторів грав сцени по-своєму [357, 33]. Популярними серед молодих аматорів стали такі вислови як: «Захочу – гратиму, а одмовлюся – просить будуть!» [358, 26]. Разом з тим, провину за низькоякісні вистави керівники сільбудів часто покладали на старшу генерацію театральних колективів, яка погано готувала для себе зміну. Так, старі члени гуртків припиняли грати, а на їх місце, зазвичай, приходила зовсім недосвідчена молодь. Глядачі залишалися невдоволеними, а культурно-освітня функція сільського театру нівелювалась.

Подекуди траплялися й випадки, коли парубки приходили на репетиції напідпитку. Здебільшого це супроводжувалося криками, сварками, нецензурною лайкою й поведінкою, що виходила за межі прийнятого. До прикладу, у селі Тютюнники Бердичівської округи один із головних акторів будучи у нетверезому стані в день показу вистави бігав по селу і верещав [359, 35]. Подібні вистави могли завершуватися бійкою, інколи прямо на сцені й навіть за участі глядачів.

Щоправда, негативні тенденції у сільському театральному мистецтві залежали й від інших факторів. Зокрема, у акторському складі драмгуртків, особи позасімейного статусу виявляли більшу активність у їх роботі, аніж жонаті хлопці й дівчата. Як правило, молодь сімейна дбала про стабільний заробіток, і гра у сільському театрі чи робота в драмгуртках їх більше приваблювала у площині зайняття певної посади у театральній трупі або гуртку, аніж як спосіб задоволення своїх культурних потреб. Наприклад, у селі Солонецівка Харківської округи акторська молодь, яка вже певний час працювала у драмгуртку та мала досвід вимагала платню за свою роботу [360, 31]. Однак, такі заяви залишалися без розгляду, а гуртківці кидали своє заняття.

Цікаво відмітити, що сучасники порівнювали новостворені гуртки за радянської влади і старі драмгуртки, що працювали за «Просвіти». Як правило, просвітянські драмгуртки серйозніше ставилися до роботи, грали більш

професійно і мали більше глядачів, аніж драмгуртки при сільбудах [361, 44]. Разом з тим на «Просвіту», яка вже тривалий час не діяла на селі, перекидали й провину за традицію окремішності від політосвітньої роботи, що на думку партійців чинила вплив на сучасний розвиток театрального жанру.

З метою підвищення художньої якості аматорських театральних постановок у другій половині 1920-х років сільським драмгурткам надавалася методична допомога окружними робітничо-селянськими театрами, що мали значно вищу кваліфікацію. Зокрема, впродовж 1928 року здійснювалася допомога Київським окружним пересувним робітничо-селянським театром, який за рік побував у 41 сільському населеному пункті. Як правило, театр влаштовував із місцевими сільськими драмгуртками бесіди, що стосувалися його мистецького і художнього життя й на власному прикладі давав рекомендації щодо покращення роботи [362, 18–19]. Спеціальні інструктажі проводив для сільських драмгуртків і Шепетівський робітничо-селянський театр, що тривали 2–3 дні. Тут предметно розбирали організаційні моменти роботи, підбір п'єси і роботу над нею, використання гриму, сценічного одягу, театральної бутафорії, декорацій, технічного устаткування сцени та завдання драматичного гуртку у загальній культурній роботі [363, 24–25].

Також для запобігання кризових явищ у молодіжній художній самодіяльності, а головне надання їй плановості, вже у кінці 1920-х років практикувалися соціалістичні змагання між драмгуртками. Як правило, соцзмагання включали в себе певні характеристики обов'язкові до виконання і оцінки їх кінцевих результатів. Так, драмгуртки мали продемонструвати точне виконання поставлених завдань, а саме: кращий художньо-виробничий та політосвітній план роботи, підготовку й оформлення вистави із найменшою витратою коштів, їх кількість та охоплення глядачами, підбір репертуару, дисципліну, виконання п'єс без суфлера, сценічне устаткування, участь у масовій роботі та ударних кампаніях тощо. Оцінка і перевірка виконання поставлених завдань здійснювалася Робітничо-селянськими театрами засобами преси та стінгазет. Проте, основним арбітром був фаховий журнал «Сільський

театр», у якому висвітлювалися результати соціалістичних змагань театралів. Рішення про участь у змаганні приймалося на засіданні театрального колективу і у письмовому вигляді, разом із його певними умовами адресувалося іншому колективу. Як правило усі умови соцзмагання обговорювалися методом листування, а по завершенні заключалася письмова згода між обраними представниками колективів [364, 2].

Ще однією спільною проблемою діяльності усіх театральних колективів і драматичних гуртків були фінансово-матеріальні труднощі. Часто це відсутність помешкання, або його невідповідність. Яскраво ілюструє загальне становище матеріальне забезпечення сільської молодіжної аматорської діяльності драмгурток при Засульському сільбуді Роменської округи. Його театральне приміщення, що раніше слугувало крамницею, холодне, сире і не мало вікон. Глядачі сиділи на зламаних лавах. Декорації виготовляли із підручних матеріалів і їх вигляд не дозволяв зрозуміти, якій сцені із п'єси вони відповідають [365, 21].

У літній період часу часткове вирішення цієї проблеми вбачали у постановці вистав просто неба. Такі практики гуртківці часто використовували влітку коли у тісному приміщенні стояла задуха. Як правило, вистави відбувалися у сільському садку, на вигоні, або ж навіть у лісі. Така практика була у селі Криничувата Зинов'євської округи. Вистава відбувалася у садку. Глядачі сиділи на землі, або стояли [366, 42]. І у селі Бражинка Волинської округи вистави відбувалися на дворі [367, 39]. Існували значні проблеми із декораціями. Так, часто було не зрозуміло із глядацької зали, яка сцена із п'єси відбувається. Тож театр, який покликаний відобразити життя у сценічній дії не міг повністю це реалізувати. Зокрема, під час вистав Драбинівського драматичного гуртка важко було уявити, де саме відбувається дія [368, 41]. Були випадки, коли під театр віддавали церковні приміщення, що корелювалося із більшовицьким наступом на релігійно-церковне життя населення. Так, зокрема, у селі Заріччя Білоцерківської округи на користь організації сільського театру було віддано церкву [369, 3].

Слід зазначити, що і глядачами вистав, які пропонували сільбудівські аматорські драмгуртки були переважно діти й сільська молодь. Однією із причин, що пояснювала таке ставлення до молодіжної художньої самодіяльності, окрім її низької якості та певною мірою відвертої халтури, були випадки недостовірних афіш. Так, у селі Вербівка Первомайської округи замість зарекламованих артистів-куплетистів Грузянського драмгуртка виступала одна особа із балалайкою [370, 32]. Такі реклами створювали аншлаг під час показу і разом з тим розчарування публіки. Як наслідок селяни відмовлялися відвідувати такі платні розваги. А діти й сільська молодь, у свою чергу, ходили на ці покази розважатися по-своєму: лузали насіння, розмовляли і жартували.

Враховуючи значний потенціал розвитку сільського театру провідним завданням владних структур стало опанувати цей напрямок роботи. Будь-яку самодіяльність із боку молоді не схвалювали. На сторінках журналу «Сільський театр» зазначалося, що «Всюди молодь повинна бути спереду. Але не відриваючись від загальної політосвітньої роботи села, ніяких самостійницьких юнацьких сельбудів і юнацьких драмгуртків» [371, 5]. Зокрема, у селі Захарівці Одеської округи із 1923 року діяв аматорський драматичний гурток. У його складі працювало до 10 осіб місцевої інтелігенції, які грали для себе. Однак, із 1925 року гурток включили до сільбуду, поповнили кількісним складом й змінили напрямок діяльності. Його завданням стало обслуговування політосвітньої роботи партії в Одеській окрузі [372, 43]. Слід зазначити, що існувала чітка цензура у відборі репертуару й ідеологічний контроль належав державному органу Головополітосвіті УСРР, утвореному у 1920 році при Наркомосвіті УСРР. Заохочувалося ставити п'єси революційного змісту й такі, що розкривають питання перебудови села, колективізації, класового виховання, заробітчанського побуту сільської молоді. Тож схвалювали постановки та інсценівки, такі як: «Голота», «Біля машини» В. Винниченка, «Блудні вогні», «Фата-моргана» М. Коцюбинського, «Іду» І. Микитенка [373, 28]. А «хибами» у роботі вважалося, якщо у постановках драмгуртка переважали комедії. Хоча

цей жанр користувався більшим попитом серед молоді та приносив більший прибуток, однак суперечив завданням художньої політики партії й тому містив ідеологічні обмеження [374, 46]. Також рекомендувалося перед початком демонстрації вистави проводити доповіді, реферати та роз'яснення для кращого сприйняття матеріалу сільським глядачем. А інколи після показу вистави переходили до предметного розбору і аналізу п'єси разом із глядачами. Так, наприклад, Н-Санжарівський драмгурток Полтавської округи після демонстрації вистави «Цвіркуни» Д. Бедзика переходив до обговорення розуміння побаченого [346, 30].

Відповідно й функції драматичних гуртків були предметом зацікавленості і впливу влади та мали залежати від напрямку політосвітньої роботи партії. Перед театральним мистецтвом на селі було поставлено завдання підвищувати загальний культурний рівень населення та поглиблювати політичну свідомість мас. Ідеологи театральної справи зазначали: «Ми ніколи не були тої думки, що театральна робота на селі потрібна з-за ради самої себе» [371, 5]. Тож його пряма естетична функція не задовольняла владу. Разом з іншим, й молодь, яка грала у гуртках автоматично ставала виконавцем політосвітніх замовлень сільбудів, хат-читалень. На цьому фоні траплялися конфлікти між колективами гуртків та сільських політосвітніх установ. Подекуди тривали й дискусії стосовно того, чи має бути політосвітня робота драмгуртків та театральних осередків частиною їх діяльності. Слід зазначити, що гуртківці при сільбудах окрім мистецько-масової виконували й іншу організаційну роботу. Зокрема, на молодь покладалися обов'язки щодо виконання певних бібліотечних, сільськогосподарських чи навіть кооперативних справ.

Аматорські театральні молодіжні колективи виконували й політосвітнє завдання з обслуговування усіх агітаційно-пропагандистських кампаній та масових революційних свят. Така їх діяльність часто призводила до виникнення конфліктів. Зокрема, обстеження Прилуцьким робітничо-селянським театром драмгуртків Прилуцької округи показало, що загальною проблемою усіх

гуртків є суперечки із радою сільбудів. Насамперед, це проявлялося у замовному характері постановці вистав. Сільбуди примушували ставити п'єси у дні нових радянських свят. Часто про заходи попереджували за два-три дні й колективи, як тоді говорилося, грали вистави «з-під палиці». Наприклад, у селі Лішня Київської округи силами молоді місцевого драмгуртка на свято Дня кооперації було організоване театралізоване дійство. Гуртківці застосовували метод «живої газети» через яку показували діаграми росту кооперації, досягнення й агітували за вступ до неї [375, 40]. У селі Чуків Тульчинської округи у день 14 роковин святкування Міжнародного юнацького дня сільський драмгурток ставив п'єсу революційного змісту «Дванадцять» М. Ірчана [376, 41]. А у селі Карпівка Проскурівської округи молодь ставила п'єсу «Різними шляхами» В. Винниченка, видавництва Всеукраїнської Головощадкаси 1929 року, за допомогою якої планували агітувати селян вносити в ощадкаси свої фінансові накопичення [377, 32]. Разом з тим, аматорські театральні колективи долучалися й до суспільно-важливих місій. Зокрема, мова йде про допомогу сільським громадським організаціям, наприклад Товариству «Друзі дітей», що допомагало у подоланні масової безпритульності і безоглядності дітей. Сільські молоді театри часто влаштовували платні вистави на користь подібних громадських організацій. До прикладу, драмгурток села Драбова Прилуцької округи займався постановками п'єс для допомоги місцевому осередку Товариства «Друзі дітей» [378, 24]. На драматичних осередках лежала й робота по організації так званої «ясельної кампанії», що сприяла поширенню організації ясел по округах УСРР.

Слід зазначити, що наприкінці 1920-х років питання участі драматичних гуртків у громадсько-політичній роботі загострилось. Так, значна частина політосвітньої роботи покладалася на драмгуртки та театральні осередки під час весняної посівної кампанії 1929 року. Протягом лютого-квітня заохочувалося ставити вистави, різні інсценівки, масові ігри сільськогосподарської тематики. На драмгуртки покладалося й завдання із постановок спеціальних агітсудів, що стосувалися осіб, які відмовляються

брати участь у колективізації. Гуртки стали й організаторами так званого «радіо–переклику», що являло собою спеціальне театральне дійство. Для його організації виготовляли радіоустановку із бібули, яку розміщували за ширму. Далі один, або декілька членів драмгуртка по черзі виголошували гасла, заклики чи запитання, які пов'язані із засівною кампанією, а інший відповідав. Також драмгуртківці повинні були забезпечувати свій сільбуд наочним агітаційним матеріалом [379, 2]. Подібно до цього сільські драмгуртки залучалися й до проведення осінньої посівної кампанії 1929 року. Мистецько-художніми засобами вони мали продемонструвати користь колективізації, кооперації. Також мали піднімати питання чому потрібно боротися зі шкідниками, протруювати посівний матеріал, угноювати поля і т.ін. Розробка таких заходів, як правило, співпадала із осінніми святами врожаю, до яких теж долучали молодий сільський актив театралів-аматорів [380, 2]. У контексті проведення свята врожаю зусиллями драмгуртків організовували так звані «карнавал посівної кампанії» й театралізовані спеціальні агтісуди. Наприклад, це міг бути суд над селянином, який не виконує агромінімуму. А його центральною ідеєю було показати нагальність процесу перебудови сільського господарства від індивідуальних форм до колективних. Зокрема, таке дійство відбулося у вересні 1929 року в селі Липець Харківської округи. Його основним організатором став Харківський робітничо-селянський театр за участі місцевих театралів-аматорів. Центральною фігурою став трактор, що тягнув віз із акторами. За ним учасники тягнули різноманітний сільськогосподарський реманент та породисту худобу. Ця хода супроводжувалася лозунгами і закликами. Заключним етапом святкового карнавалу була художня частина, де сільська молодь співала, виступала із відповідними тематичними декламаціями та показувала театралізований агітаційний суд над селянином, що не виконує агромінімум [381, 32]. Тож фактично драмгуртки мусили обслуговувати усі партійні кампанії та свята й форма дозвілля сільської молоді перетворювалася на інструмент агітації та комуністичної пропаганди.

Особлива увага зверталася й під час громадсько-політичної кампанії перевиборів до рад та ревізійних комісій сільбудів 1929 року. Цей же період характеризувався й певними чистками серед драмгуртківців. Так, наголошувалося на тому, щоб керівники гуртків «викинули весь чужий елемент», а натомість поповнили свої ряди новими кадрами із числа наймитів та бідняків [379, 3–4]. Драмгуртки мали прозвітуватися за період своєї роботи і окреслити наскільки їх діяльність сприяла загальнодержавному курсу, зокрема, це стосувалося колективізації та кооперування. Така звітність у загальному мала продемонструвати наскільки драматичні гуртки і разом з тим сільська молодь, що була їх основним контингентом, включена у процеси розбудови нового радянського соціалістичного суспільства.

Окрім політосвітніх завдань театр повинен був здійснювати виховну функцію. Театральне мистецтво було і тією ланкою культурного життя села, яка повинна була відбивати молодь від проведення свого дозвілля на вулиці, «колодках» та досвітках і долучати до роботи у драмгуртках. Слід зазначити, що робота молоді влітку у драмгуртках занепадала коли розпочинався період вуличних гулянь. Тож часто сільські хлопці і дівчата замість того, щоб відвідувати проби йшли гуляти на «колодки» [382, 42]. З цього приводу регулярними стали агітації з боку осередків комсомолу. Наприклад, у селі Бистрик Конотопської округи комсомольський актив відвідував традиційні молодіжні зібрання й агітував сільських дівчат і хлопців до роботи у сільському драмгуртку [383, 39]. А у селі Попівка Конотопської округи драмгурток при сільбуді організував регулярні вечори самодіяльності для молоді. Окрім перегляду вистав драмгурток у Попівці став тим місцем, де молодь могла проводити своє дозвілля збираючись для танців та співів. Такі заходи мали й результат. Сільська молодь почала з більшим інтересом відвідувати сільбуд та театр [384, 35]. Про зміну орієнтирів сільських дівчат та хлопців свідчить і робота Хоминського драмгуртка Роменської округи. Так, його місцева молодь із активною роботою аматорів більше зацікавилася театром і менше стала відвідувати досвітки [346, 30].

Разом із підвищенням культурного рівня сільської молоді театр повинен був запобігати хуліганству на селі. Так, селяни Бердичівської округи стверджували, що відколи з'явився новозбудований театр хуліганство зменшилося [385, 43]. Увагу звертали і на вплив театру на міжособистісні стосунки молодих хлопців і дівчат. Тож у репертуар намагалися підбирати п'єси, що відображали здобутки у розбудові нового суспільства. Пропонували ставити вистави, які засуджували розбещеність, хуліганство і такі, що не містили грубих сцен. У такий спосіб молоді прищеплювали певні поведінкові характеристики, які були притаманними ідеалу молодого будівника і свідомого громадянина Радянської соціалістичної республіки.

Також театр повинен був чинити й спонукальну дію до підвищення освітнього рівня. З цією метою при підборі репертуару обирали відповідні п'єси, що відображали актуальні проблеми селянського життя. Наприклад ставили виставу «Віз ламається, чумак ума набирається» О. Ясного, яка розповідала про труднощі неписьменного парубка [386, 40].

У ході ідеологічної роботи правлячої партії театр, а разом із ним і молодь, зокрема, використовувався як засіб антирелігійної пропаганди, що впродовж 1920–х років набирала своїх обертів. Так, радянська влада всіляко намагалася сприяти зростанню інтересу до співочих й театральних гуртків аби відвернути увагу молоді від релігії та церкви з якими більшовики боролися за вплив на маси. Зокрема, селькор А. Бондаренко зазначав: «...по тих селах, де працюють драм-та-співочі гуртки не тягнеться молодь до релігійних сект» [387, 43]. Частими стали театральні постановки, які були покликані викрити сутність «церковних чудес». Так, у селі Паволоч на Білоцерківщині у 1925 році ставили виставу, яка пояснювала глядачам «Калинівське чудо» на Поділлі. У постановці актори у формі карикатури переповідували про розстріл червоноармійцями «Калинівського хреста» і явище мироточення ікони, що розміщувалась на ньому. Після вистави була й зачитана лекція глядачам із додатковими роз'ясненнями, які спростовували «чудо» [388, 3]. Молоді театральні колективи долучали й до інших антирелігійних кампаній. У селі

Вербо́ве Тульчинської округи під час закриття церкви і відкриття на її місці сільбуду, що його назвали «день заміни хреста на червоний прапор» акторський колектив молодого Робітничо-селянський театр Тульчинщини давав показ вистави «Пригво́жені» В. Винниченка [389, 31]. Також ставили вистави під час релігійних свят. А особливо рекомендувалося драмгурткам грати п'єси у неділю вранці, коли селяни збиралися йти на службу до церкви. Таким чином намагалася відвернути увагу від церковних заходів. Проте, не завжди молоді аматори погоджувалися на антирелігійні постановки. Були випадки, коли через суперечки із цього приводу ставали причиною розпаду аматорських колективів. Так трапилося із драматичним гуртком села Засулля Роменської округи. Більшість його членів відмовилися ставити п'єсу антирелігійного змісту під час церковного свята [365, 21].

У другій половині 1920-х років, коли спостерігається загострена увага до керівників і членів драматичних гуртків, театральних колективів деякою мірою відбулися чистки, які мали на меті позбавити сільські молодіжні гуртки від «ворожих елементів». Зокрема, такими вважалися й сільські хлопці та дівчата, що могли водночас відвідувати й гурток і ходити до церкви. Активісти закликали молодь вступати та співпрацювати із «Спілкою безвірників України», яка почала діяти із 1927 року й займалася масовою антирелігійною роботою, включно з атеїстичною агітацією і пропагандою, висміюванням і цькуванням духовенства і віруючих. Їх співпраця полягала у підготовці спеціальних інсценівок та декламацій, які драмгуртки ставили після доповідей на зборах безвірників. Для цього, наприклад, використовували антирелігійні байки Дем'яна Бедного [390, 4].

Поміж іншим слід зазначити, що поряд із негативними тенденціями у справі розвитку і діяльності сільської молоді у драмгуртках та театрі було чимало зразкових прикладів їх діяльності. Так, досить активно діяв у межах Київської округи Лішнянський драмгурток. Протягом гастрольного 1927 року гуртківці поставили для місцевих жителів 23 п'єси і 40 вистав. Слід зазначити, що їх більшість було зіграно українською мовою. За жанрами це були

фантастичні комедії, як-от п'єса «Чорт і шинкарка» К. Кшивошевського, трагікомедія І. Карпенка-Карого «Мартин Боруля», драми «Степовий гість» Б. Грінченка, «Затоплений дзвін» Г. Гауптмана, «Панна Штукарка» О. Володського [325, 39].

Дієвим і успішним був Бражинський драмгурток Волинської округи. Це був аматорський колектив молодих хлопців і дівчат, який селяни прозвали «гурток комедіянщиків». Їх першою п'єсою була «На перші гулі» С. Васильченка. Колектив активно діяв впродовж 7 років. Його підтримувала й сільська громада. Для потреб гуртка виокремили спеціальне приміщення [391, 37].

Активно працював й драмгурток сільбуду імені Артема у селі Бабаї Харківської округи. Це спочатку був клуб аматорів, що складався із молодих хлопців і дівчат, які не мали ані відповідного помешкання, ані матеріальних засобів. Для вистав використовували приміщення школи чи навіть зернову комору. У 1927 році за допомогою Харківського районного виконавчого комітету у Бабаях перебудували колишню аптеку під театр із глядацькою залою на 500 місць. Тут було й електричне освітлення. Його репертуар в основному включав українську класику. Ставили «Гайдамаки» Л. Курбаса, «97» та «Хулій Хурина» М. Куліша, «Безталанну» І. Карпенка-Карого, «За двома зайцями» М. Старицького та інші [392, 38]. У такий спосіб аматорський колектив перетворювався на професійний, що регулярно представляв вистави.

Зразковим молодим драматичним гуртком став і Торговицький Уманської округи, який розпочав свою діяльність із 1927 року. Впродовж двох років аматори поставили 27 різних п'єс. Попри матеріально-технічні негаразди гурток здійснив і 5 показових виїзних театральних вистав по окрузі [393, 27].

У Полтавській окрузі впродовж 1920-х років своєю діяльністю вирізнявся драматичний гурток села Лиманівка. За своїм розміром гурток був масштабним, що нараховував 40–45 сільських юнаків та дівчат. Його вистави відбувалися за мірками села у великій глядацькій залі, яка розрахована на 130 осіб. У репертуарі гуртківців були твори таких українських письменників як

І. Котляревського, І. Карпенка-Карого та Б. Грінченка. Драматичний гурток активно підтримувала Лиманівська земельна громада. Зокрема, із громадських коштів виділили гроші на передплату спеціальної літератури, облаштування сцени та лав [394, 44].

З однаковим успіхом працювали й театри Юрківки Запорізької округи. Драмгурток у своєму складі мав 35 осіб, у тому числі й 13 дівчат. Гурток працював разом із оркестром і кожна його вистава мала музичний супровід. Особливою популярністю користувалася постановка «Пошилися у дурні» М. Кропивницького. У середньому покази відвідувало 200–250 осіб [395, 38].

Про масштаби діяльності сільського театру та захоплення ним молоддю частиною селянського соціуму свідчить робота Займищанського театру. У його складі грали лише молоді хлопці і дівчата. Театр мандрував ближніми селами Чернігівської округи. Зокрема, побував у селах Кучинівці, Нових Млинах та Грязні. Однак, найбільшої популярності молоді актори сільського театру здобули у місті Сновськ, де зібрали глядацьку залу залізничного театру робітників Сновського депо на 900 місць. Надалі Займищанський сільський театр запрошували на гастролі в місто [327, 40]. А у Чигиринському районі Шевченківської округи станом на 1926 рік функціонувало 11 драматичних гуртків навколо яких гуртувалася сільська молодь [396, 24].

Слід зазначити, що попри матеріальні труднощі до театрального мистецтва намагалася долучитися й молодь хутірська. Її театри, щоправда, були доволі примітивними. Подібний був створений на хуторі Герусівка Полтавської округи. Театр розміщувався у клуні. Деяке приладдя для вистав запозичили у школі. За лаштунки слугувало рядно. Сцену спорудили із купи полови, яку накрили дверима. Перша постановка «Перші Хоробрі» О. Соколовського зібрала аншлаг. Більшість глядачів виставу бачили вперше. За час недовготривалої роботи гуртківці зуміли поставити 12 п'єс. Хоча й у рамках протипожежної безпеки на час вистав обирали й вартових, однак у зв'язку із загрозою займання районний виконком заборонив проводити вистави у клуні. Так театр аматорів припинив свою роботу [397, 39].

Схожий театр був створений і на хуторі Дудкин-Гай на Полтавщині. Тут зусиллями сільської громади та на кошти із самооподаткування придбали невеличку хатину, де облаштували сцену. У хутірському театрі регулярно ставили вистави такі як, «Рожеве павутиння» Я. Мамонтова, «Віз ламається – чумак ума набирається» О. Ясного, «Озолотились» Улагай-Красовського та Дубовського [238, 42]. А у селі Тютюнники Бердичівської округи театр розміщувався у хліву, який не мав даху [398, 44]. У пожежному хліву розміщувався й театр у селі Хоцьки Київської округи. А його колектив нараховував 30 молодих хлопців та декілька вчителів [399, 39]. Так само й у селі Тютюнники Бердичівської округи зусиллями молоді та вчителів хлів переробили на театр. Для театральних постановок використовували твори Т. Шевченка, як-от «У тієї Катерини» та «Назар Стодоля». Також практикували ставити живі газети, які мали попит серед глядачів [400, 3]. Проте, такі зусилля свідчать про надзвичайно велике захоплення молоді таким видом сільського дозвілля. До прикладу, молодь села Харліївка Білоцерківської округи для облаштування театру працювала у нічний час [401, 36].

Отже, сільський театр, як вид масового досутпного мистецтва, користувався значною популярністю у молодіжному сільському середовищі. Сільська молодь була основним контингентом роботи драмгуртків і театральних осередків, і глядачем сільських театрів. У їх діяльності молоді дівчата й хлопці виступали як суб'єктом, що створює масовий культурний продукт, так і об'єктом, який його споживає. Театральне життя, у якому брали участь молоді люди, позитивно впливало на загальний культурно-освітній розвиток, мистецькі смаки, моральні цінності селянського населення, реалізовувало мистецький творчий потенціал молодого покоління сільських мешканців.

Серед основних проблем у розвитку молодіжного театального дозвілля були: відсутність керівників-постановників, спеціальних помешкань, методичного забезпечення, дисципліни у колективах, втручання у молодіжний самодіяльний театральний рух владних органів, системні спроби

підпорядкувати його завданням політичної ідеології. Зазначені явища часом породжували низьку якість вистав. Однак, поряд із цим існувало чимало драмгуртків та аматорських театральних колективів, які діяли успішно. Враховуючи, що цей напрямок дозволя розвивався в умовах зміцнення партійної влади на селі, то місце і роль сільської молоді у цьому жанрі, тематика вистав часто визначалися напрямками політосвіти, що обстоювалися партією більшовиків. Водночас помітне місце у репертуарі сільських театрів займала українська класика. Театральне мистецтво, що вирізнялося особливими можливостями впливу на формування свідомості людей, в умовах становлення тоталітарного режиму було приречене на його політико-ідеологічне обслуговування, однак за станом на 1920–ті роки відіграло й позитивну роль у засвоєнні зразків національної культури.

3.3. Подолання гендерних стереотипів у ході організації молодіжного дозвілля. Гуртки хатнього господарства

У період 1920–х років гостро актуалізувались проблеми, які стосувалися соціальної значимості жінки у процесі розбудови нового суспільного ладу. Невід'ємною складовою цього стало залучення дівчини-селянки до активної участі у суспільно-політичному житті країни. Для більшовицької влади – це була велика частина соціального потенціалу, з якої повинні були виховати майбутніх будівниць соціалізму. Так, у резолюції ІХ з'їзду РКП(б) «О работе среди женского пролетариата» зазначалося, що «Самое серьезное отношение к работе среди женского пролетариата города и деревни и активное участие в ней всех членов Коммунистической партии увеличат её ряды новыми неиспользованными силами во всех областях советского строительства и борцами за осуществление коммунистического строя» [115, 267].

Робота у цьому напрямку, передусім, покладалася на комсомольські організації – провідника впливу КП(б)У на селі. Їх діяльність була націлена на вирішення «жіночого питання», яке включало у себе ідею рівноправ'я,

розкріпачення жінок, залучення їх до політичного, суспільного й господарського життя країни. На порядку денному кожного осередку ЛКСМУ стояло питання включення дівчини до своїх лав. З цього приводу активістами влаштовувалися відповідні агітаційні кампанії. Приміром, на 1926 рік у ряді округ УСРР реалізовувалося офіційне гасло-вимога «До 1-го січня ні одного осередка без дівчат!» [402, 1]. Слід зазначити, що на відміну від хлопців, дівчата майже не відвідували новоутворені комуністичні установи, такі як хата-читальня, сільбуд, а у організаціях ЛКСМУ дівчата становили незначну кількість. Наприклад, у селі Германівка Київської округи 1926 року у осередку ЛКСМУ налічувалося 44 хлопців і 5 дівчат [403, 3]. А у 1920–х роках така ситуація була типовою для усіх округ УСРР.

Причиною низької активності сільських дівчат в участі громадського життя села була й традиційна для українського суспільства патріархальна модель сім'ї. Для сільських дівчат залишався беззаперечний авторитет батьків, що багато у чому визначав їх особистий вибір. Вони вважали, що у подібних установах панує розпуста [404, 3]. Окрім того, лекції, які часто пропонували до уваги молодим селянкам, як новий вид дозвілля у комуністичних установах, не завжди були цікавими і актуальними. Приміром, невдалим виявився досвід по втягненню дівчат до одного із сільбудів Полтавської округи. На запрошення громадського активу у сільбуді зібрали близько 40 дівчат. Спочатку селянки із зацікавленням розглядали стінні газети, тематичні куточки, вели бесіди між собою та після нецікавої лекції лікаря невдоволені дівчата покинули сільбуд [405, 4].

До того ж, дівчата піддавалися осоромленню й насмішкам з боку парубків, однолітків та й безпосередньо членів комсомольських організацій. Наприклад, вступ до лав ЛКСМУ передбачав ряд запитань, що мали відображати розуміння особою, яка претендує на вступ до спілки, її основних постулатів. Дівчина, яка часто була неписьменною й достатньо далекою від громадського життя не могла дати відповіді на поставлені запитання. Селянка автоматично перетворювалась на об'єкт насмішок з боку хлопців. Водночас,

вступ до осередку комсомолу висміювали й подружки. Також глузували над дівчиною, коли та приходила до сільбуду й брала до рук газету [403, 3; 405, 4]. Тож осоромлені привселюдно дівчата не виявляли бажання ні вступати до комсомолу, ні ходити до сільбуду чи хати-читальні. У всякому разі на досвітках дівчата виконували декілька потреб одночасно. По-перше, займалися рукоділлям: пряли, шили, в'язали, вишивали чим забезпечували себе предметами домашнього вжитку, по-друге мали змогу розважатися у колі однолітків. Однак, правляча партія вважала такий стиль життя невиправданим, і готувала для жіночої частини суспільства роль соціального ресурсу для широких перетворень.

Для того, аби долучити до масової роботи сільських дівчат, організаціями ЛКСМУ влаштовувались спеціальні «червоні досвітки». Так, один раз на тиждень до сільбудів скликали дівчат та жінок займатися рукоділлям, де читали книжки і газети. Іноді запрошували лікаря або вчителя, які консультували або читали лекції [406, 12]. Організація ЛКСМУ села Ушомір на Коростенщині питання залучення дівчат вирішила шляхом облаштування спеціального приміщення при місцевій хаті-читальні для проведення відповідних заходів. За ініціативи комсомольців дівчата збиралися увечері за вишиванням та кужелем. І водночас їм проводили «голосні» читання книжок чи газет [407, 4]. Подібну роботу проводили серед дівочих громад куткові комсомольські організатори, які ходили на досвітки й проводили там ідеологічну роботу: влаштовували політчитання, вносили у дозвілля нові революційні пісні, агітували за вступ до сільбудів, комсомолу [404, 3]. Однак, із власної ініціативи дівчата приходили до комсомолу лише тоді, коли проходила якась вистава чи вечірка. В іншому випадку перевагу надавали відвідуванню церкви та вечорниць.

Відомо, що подекуди, хлопці застосовували дещо маніпулятивний метод із залучення дівчат до проведення свого дозвілля у сільбудах, хатах-читальнях чи інших установах. Зокрема, у селі Коленці Київської округи хлопці на чолі із

осередком ЛКСМУ зовсім перестали ходити на вечорниці і тим самим переманювали дівчат у клуб [408, 3].

Зрештою, нові культурні установи викликали певний інтерес і у дівочій категорії, які у своїй більшості хоча і з обережністю, та все ж долучалися до їх роботи. Наприклад, у одному із сіл Київської округи позапартійні дівчата з власної ініціативи почали відвідувати клуб [409, 3; 410, 1]. А постійна робота комсомольського активу серед дівчат мала й свої успіхи. Так, у ряді округ УСРР популярності набирали гуртки хатнього господарства, крою та шиття. Дівчата тут мали змогу вивчати і дізнаватися про особливості скотарства, городництва та опанувати навички пошиву одягу. Наприклад, у селах Київської округи: Ставах, Баришівці, Бабинцях – діяли гуртки хатнього господарства. Зокрема, у Баришівці гурток крою і шиття відвідувало понад 50 осіб. Заняття проводила вчителька. За свою роботу отримувала зарплатню від сільбуду у розмірі 15 крб на місяць. Тут навчалися кроїти одяг, шити, вишивати мереживо [411, 3]. Дівчата слухали бесіди про правильне ведення господарства. У Ставах дівочий гурток нараховував 32 особи, який був заснований жінкою-агрономом. Тут вивчали городництво та догляд за свійською худобою. Мали у своєму порядкуванні показовий город, з яким брали участь у Всеукраїнському сільськогосподарському конкурсі на кращу дослідницьку ділянку. За результатами конкурсу переможці отримали грошову винагороду й придбали швейну машинку. Окрім того, вони були запрошені окружним сільбудом до Києва на екскурсію. Показували сільськогосподарську дослідну станцію та сільськогосподарський музей. У результаті такої плідної роботи гурток став базою постачання села високосортним насінням. Дівчата поліпшили свої городи та практикували консервацію городини [148, 32]. Окрім практичного значення, подібні гуртки із показовими городами повинні були прищеплювати дух колективізму та стверджувати успіхи розбудови нового радянського суспільства [148, 18; 412, 3].

У селі Миколаївка на Дніпропетровщині, аби відвернути увагу дівчат від церкви і досвіток та долучити до громадської роботи, бюро спілки ЛКСМУ

за допомогою споживчої кооперації організували курси крою та шиття, які були розраховані на 3 місяці. Створили 4 групи, які забезпечили усім необхідним реманентом. Загалом на курсах працювало 62 дівчини [413, 4]. У селі Привільне Солонянського району Дніпропетровської округи, виконуючи постанову окружної конференції ЛКСМУ про задоволення широких потреб молоді, відповідно був утворений гурток крою та шиття. Заняття двічі на тиждень проводила майстриня у дитячій колонії, де була швейна машинка [414, 2].

Курси крою і шиття запрацювали й у селі Стара Ущиця Кам'янецької округи. Упродовж 6–ти місяців дівчата навчалися майстерності пошиття одягу і предметів домашнього вжитку. Разом з тим, учениці колективно вступили до місцевого ощадно-позикового товариства, за допомогою якого отримали дві швейні машинки [200, 152]. А у селі Балаклея Ізюмської округи силами юнсекції почали роботу 2 гуртки крою і шиття, які охоплювали учениць віком від 15 до 32 років. Заняття тут відбувалися двічі на тиждень по дві години. Вчилися кроїти одяг на папері [200, 152 зв.].

У Білоцерківській окрузі при Ротоцькому сільбуді влітку 1926 року відкрили жіночу школу кравецтва. Впродовж червня 1926 по лютий 1927 рік у школі навчалося 215 учениць віком від 13 до 54 років. Вартість навчання залежала від матеріального стану особи й коливалась у межах 1–2 крб. За національністю серед учениць було 167 українок, 28 єврейок, 16 полячок та 4 росіянки. Упродовж першого навчального року роботи школа випустила більше 300 учениць різного віку (див. Додаток Г). Окрім крою та шиття, викладали політграмоту та санітарію [415, 57; 416, 69].

Школа крою та шиття з 1926 року запрацювала й у Первомайській окрузі у селі Маркове. Організацією навчання займався місцевий сільбуд, який виділив необхідне приміщення. Швейну машинку у користування, взамін на обслуговування одягом дітей, надав Первомайський дитячий будинок. Загалом у перший рік роботи школи навчалося 34 особи віком від 14 до 25 років. Заняття проходили 6 годин на тиждень. Поміж навчанням у швейній майстерності одна година відводилась на лекції політичної тематики, основ

санітарії, гігієни та бесіди щодо правильного ведення домашнього господарства. Читали й художні твори. Зазвичай використовували українську класику, як-от «Микола Джеря» І. Нечуя-Левитського, за допомогою якої проводили бесіди аналізуючи державний лад та засуджуючи кріпацтво. Слід зазначити, що у відвідуваності школи існували перепони матеріального характеру, чи як називали у періодиці того часу «чобітна криза». Часто учениці не мали змоги відвідувати заняття через відсутність взуття. Тобто кількісний склад учасників таких заходів міг бути потенційно ширшим [416, 70].

У селі Подільки Роменської округи при сільбуді організували гурток крою і шиття. Вступний внесок становив 1,5 крб на місяць. Для членів комсомолу і сільбудів діяла знижка 10 %. Тож для деяких такий порядок міг стати мотивацією до вступу до санкціонованих владою організацій. Заняття проходили кожного вечора по 4 год. У розпорядженні гурток мав 7 швейних машин. Слід зазначити, що гуртки, які мали достатнє технічне забезпечення, користувались попитом та інтересом серед дівчат. Тут вони мали змогу шити одяг, створювати предмети домашнього вжитку. Шиття у гуртку поєднувалося із розвагами. Дівчата співали за роботою, читали газети й журнали, як-от «Селянка України», «Молодий більшовик». Обговорювали різні побутові теми, обмінювалися досвідом [417, 16]. Аналогічний гурток діяв у Лебедині на Київщині, який відвідувало 9 осіб. Дівчата тут шили й кроїли сорочки, кофтини, спідниці. Працював гурток кожні три дні [418, 6]. А у селі Потік Білоцерківської округи при сільбуді існувала спеціально відведена кімната для вишивання [419, 3]. У Кагарлику Київської округи працював вишивальний гурток. На його заняттях дівчата вивчали різні методики вишивання, зокрема так званий «церковний шов» [420, 3].

У 1928 році при Вовчанській сільськогосподарській професійній школі Харківської округи проводили спеціальні курси городництва для селянок. Із 66 слухачок 12 осіб репрезентували категорію від 18 до 25 років. На курсах, зокрема, обговорювали культивуацію розсади у парниках та її висаджування у ґрунт, сорти різних городніх культур. Курси, по великому рахунку, являли

собою своєрідні майданчики, де селянки збиралися для обговорення хвилюючих питань. Так, зазвичай лекція-бесіда тривала 45–50 хвилин, а частина запитань-відповідей розтягувалася 1,5–2 години. Збиралися у вечірній час. Роботу проводили шкільні фахівці та учні з відділу насінництва [421, 66–68]. Таким чином, комсомольські осередки намагалися створювати культурно-інфраструктурні умови, покликані відволікати, створювати конкуренцію традиційному дозвіллю, щоб молодь села долучалася до сільбудів чи хат-читалень, а з ними – до нового світогляду.

Варто зазначити, що у роботі з трансформації дівочого дозвілля активну участь брали й дівчата-комсомолки. Ось наприклад, у селі Копилів на Київщині комсомолка Віра Довгич організовувала при хаті-читальні вечори вишивання для дівчат свого села. На таких вечірніх заходах, зокрема, вела розмови про зміни у правовому становищі жіноцтва, нові радянські звичаї, обряди. Скажімо дівчата дізнавалися про хрестини, які перетворювались у «звіздини», а також про «червоне весілля» [422, 3]. Із допису комсомолки Клавдії Макаркиної, у газеті «Молодий більшовик» дізнаємося, що нові радянські масові заходи, що в переважній більшості обмежувались читанням газети, не задовольняли культурні потреби більшості сільської молоді, й зокрема дівчат. Внаслідок цього, у селі Козелець на Ніженщині, при хаті-читальні були створені хорові та драматичні гуртки, які стали популярними серед молоді [423, 3].

Однак, не кожна округа чи село мала відповідне помешкання та інші матеріально-фінансові засоби для проведення масових заходів, що зумовлювало інші методи роботи серед дівочої молоді. Ось наприклад, комсомольці села Мотижин на Київщині, не маючи змоги облаштувати окремої кімнати при сільбуді для гурткових занять, відправляли на досвітки до дівчат куткових організаторів [424, 3]. Метою таких походів було привернути увагу молоді до радянських цінностей, а з ними до нових культурно-дозвіллевих заходів. Були й інші варіанти вирішення матеріально-фінансових проблеми. Приміром, у селі Юріївка Уманської округи комсомольський актив вирішив адаптувати для своїх потреб традицію парубоцьких зборів – складчину.

Комсомольці першими робили свої внески й залучали інших безпартійних хлопців до цієї справи. Потім за рахунок зібраних коштів винаймали помешкання, де влаштовували вечори розваг [425, 3].

Аналізуючи соціальне становище дівчини-селянки у 1920–х роках також слід зауважити, що подекуди пропагандистські гасла про гендерну рівність у середовищі молодого покоління, про що активно розповідали комсомольці у сільбуддах та хатах-читальнях, різко відрізнялося від реального стану речей. Частими були випадки, коли дівчата піддавалися насиллю з боку протилежної статі. Зокрема, частина молоді могла вдаватися до прикладання сили по відношенню до дівчат за те, що вони не виявляли бажання з ними мати стосунки. Часто у розмовах із дівчатами хлопці вживали ненормативну лексику [426, 3; 427, 3]. Наприклад, у селі Гужівка Ніжинської округи комсомолец завдав тяжких тілесних ушкоджень дівчині, яка не відповідала на симпатію. Як наслідок, потерпіла опинилась у лікарні [428, 3]. Траплялися й окремі, кричущі випадки взаємовідносин молодих дівчат і хлопців, які набували великого резонансу і виносилося на загальне обговорення й висвітлення у пресі. Зокрема, це такі теми, як дівоча честь, позашлюбна вагітність, взаємовідносини між молодими людьми. Яскравий приклад наводила одна із публікацій газети «Молодий більшовик» про село Шевченкове Карабунівського району Конотопської округи. Сількор описує помсту місцевої дівчини парубку, який зробив її покриткою й відмовлявся брати шлюб. У результаті дівчина, боячись осуду батьків і громади села, залила кислотою очі хлопцю, а сама випила сірчану речовину, намагаючись скоїти самогубство. У підсумку парубок осліп, а дівчина опинилася на лаві підсудних, отримавши покарання у вигляді позбавлення волі на 5 років із суворою ізоляцією та позбавлення громадянських прав на 3 роки [429, 2]. Такий випадок міжособистісних взаємин хлопця-дівчини набув широкого розголосу серед сільського населення. Зрештою, думки сучасників про причини такого явища розходились. Наприклад, комсомольці вважали це «тяжкою спадщиною дореволюційного темного села». Свою думку з цього приводу висловила юнсекція Миронівської цукроварні

Білоцерківської округи, члени якої вбачали головною причиною таких жахливих подій несвідомість сільської молоді, й закликали піднімати її культурний рівень. Також звинувачували у бездіяльності комсомол, який мав попереджати такі явища у середовищі молодого покоління [430, 3]. Такої ж думки були дівчата-комсомолки, які закликали суспільство боротися із старим побутом. Водночас дівчата, що не входили у організаційні структури ЛКСМУ, звинувачували хлопців у неналежній поведінці [431, 3].

Отже, протягом досліджуваного періоду відбулися зміни у дозвіллевих практиках сільських дівчат. Здійснювалася широка й цілеспрямована організаційна робота комсомольськими осередками, ґрунтована на ідеологічних імперативах та наукових підходах у напрямку трансформації проведення їх вільного часу. Молоді селянки долучалися до участі у роботі нових більшовицьких установ – сільбудів, хат-читалень та гуртків за інтересами. Найбільшою популярності серед селянок набули гуртки крою і шиття. Альтернативою традиційним дівочим досвіткам стали «червоні досвітки», де під контролем й за участі комсомольців для сільських дівчат створювали умови для проведення вільного часу й водночас відбувалася агітаційно-пропагандистська робота нової влади. Активну участь в емансипації молодих селянок відігравали комсомолки-активістки, які служили прикладом нового способу життя. Водночас, дівчата часто ставали об'єктом моральних, а часом і фізичних утисків з боку протилежної статі, що унеможлиблювало чи стримувало їх активну участь у громадському житті. Водночас у заходах з розкріпачення жіноцтва реальний інтерес у дівочої молоді викликала можливість набути навичок домогосподарства та знайомства з представниками протилежної статі.

РОЗДІЛ 4

СЕЛЯНСЬКА МОЛОДЬ У ФІЗКУЛЬТУРНО–СПОРТИВНОМУ РУСІ

4.1. Участь молоді у гуртках фізкультури

Фізична культура і спорт – свідомо санкціонований правлячою партією вид дозвілля для молоді села. Фізкультура і спорт входили до нових масштабних планів радянської влади щодо села і привнесення ідеї фізичного розвитку і досконалості молоді. Як фактор виховних та оздоровчих заходів, фізична культура, на думку комуністичних ідеологів, не повинна була обмежуватись лише фізичними вправами, а мала охоплювати особисту гігієну та гігієну праці. Активно пропагувалася ідея, що фізична культура і спорт здатні докорінно змінити спосіб життя молоді, витіснити шкідливі звички і прояви девіантної поведінки. Зокрема, у резолюції ЦК КП(б)У «Об усилении работ по физкультуре» від 1926 року йшлося про чергове завдання місцевих партійних організацій та ЛКСМУ, що полягало у посиленні охоплення молоді фізичною культурою. Остання мала посісти одне із перших місць у загальній системі виховання усієї робітничо-селянської молоді, і разом з тим бути включеною у діяльність найрізноманітніших громадських, державних організації та установ: органів охорони здоров'я, профспілок, шкіл, сільбудів, хат-читалень та інших [432, 1]. Відповідно у настановах із втілення керівних резолюцій, зокрема «Про низовий гурток на селі», наголошувалося, що уся фізична культура є частиною сільського громадського життя, у якому усі гуртки беруть безпосередню участь. [433, 216].

Головними провідниками спортивно-масового руху на селі стали організації ЛКСМУ, профспілки та вчителі. З 1923 року розпочав роботу спеціально створений керівний орган – Вища рада фізичної культури (далі – ВРФК) при ВУЦВК, що здійснював управління фізкультурним рухом [434, 54]. Значну вагу у цій справі покладали й на демобілізованих червоноармійців, і ті

частини Червоної армії, які розташовувались у селі чи неподалік. Так, політосвітники рекомендували організаторам фізкультури на селі налагоджувати тісні зв'язки із червоноармійськими частинами, адже останні могли допомогти із керівниками та розробкою фізкультурно-спортивного плану [128, 35].

Основною формою фізкультурної роботи на селі радянська влада визначила гурткову. Тому протягом 1920–х років масово створювали низові гуртки фізкультури при громадських організаціях, радгоспах, комунах, лісгоспах, машинотракторних станціях, школах селянської молоді, допризовних пунктах, цукроварнях [433, 216]. Інструкторами були вчителі, керівники допризовної підготовки молоді або демобілізовані червоноармійці [435, 17]. Щодо членства, то існували певні обмеження. Перше стосувалося віку. Брати участь у роботі гуртка могли особи незалежно від статі, але які досягли 16 років. Однак, як виняток, деякі гуртки приймали із 14 років. А друге – особи, що за конституцією були позбавлені виборчих прав так само не могли бути учасниками фізкультурно-спортивного руху [433, 218].

Джерелами фінансування фізкультурної роботи були окружні, районні ради, кооперація, профспілки, сільські політосвітні організації. А головним центром спортивно-масової роботи на селі став сільбуд. На цю політосвітню громадську організацію покладалася справа фізичного виховання сільської молоді, тимчасове матеріальне забезпечення гуртків та передплата спортивної періодики, наочних агітаційних матеріалів [436, 35]. Рекомендувалося аби правління кожного сільбуду закріпило за собою відповідну земельну ділянку і допомогло у облаштуванні спортивного майданчика [437, 14]. Проте, часто вищезгадані установи не мали коштів на розвиток фізкультури. Такі обставини зумовлювали пошуки шляхів самозабезпечення новостворених гуртків. За добровільною згодою спортивний інвентар для загального користування могли купувати самі члени гуртків. Утім спортивний одяг та взуття було справою індивідуальною. Останнє зумовлювало самодіяльне спрямування розвитку фізкультури, незалежне від позиції і заходів влади та провладних організацій.

Самодіяльності молоді у фізкультурно-спортивному русі сприяли і виборні засади роботи відповідних гуртків. Кожен гурток фізичної культури очолювало бюро, яке обиралося на загальних зборах членів гуртка. Його склад затверджувало правління сільбуду та погоджувало із місцевою радою фізкультури. Кількість членів бюро залежало від загальної чисельності гуртківців і визначалося приблизно так: на 25 гуртківців 3 члени бюро, від 25 до 100 гуртківців – 5 членів бюро. У своїй роботі бюро повністю підлягало керівництву з боку сільбуду. Усі методичні, спортивно-технічні вказівки інструктори отримували від окружної чи районної ради фізичної культури. Обов'язки бюро гуртка передбачали розробку розкладу роботи, який погоджувався із планом Окружної ради фізичної культури. Бюро гуртка організовувало змагання, екскурсії, стежило за дотриманням правил внутрішнього розпорядку, встановлювало графік чергування гуртка, вело облік роботи, займалося пошуками керівників для різних видів спортивно-масової роботи, організовувало фізкультурні демонстрації під час культурно-масових свят. Керівники гуртка зобов'язувались звітувати перед радою фізичної культури за виконану роботу. Фізкультурні гуртки, як правило, запозичували назву організацій, при яких створювались. Щоправда, члени гуртка могли обирати у якості назви імена революціонерів чи революційні події. Мали свій прапор, який затверджувало правління сільбуду й рада фізичної культури, а також – право носити значок фізкультурника. Кожен гурток запроваджував на власний розсуд форму одягу, або як її називали «фізкультурницький стрій», яку реєструвала рада фізкультури. Гурток мав поділ на чоловічі, жіночі й дитячі групи. Фізкультурні вправи та ігри намагалися пристосовувати до віку, фізичного розвитку та статі. До внутрішніх змагань, зазвичай, допускалися юнаки від 18 років, а дівчата від 16 років при задовільному фізичному стані [437, 13–17].

У загальному завдання радянської фізкультури передбачали політико-освітній, оздоровчий, військово-виховний та громадсько-корисний аспекти. Зокрема, у політико-освітньому напрямку через заняття фізкультурою

і спортом прагнули охопити усю селянську масу й виховати класову свідомість та активність. Тому фізкультурні та спортивні гуртки були учасниками буд-яких громадських заходів та агітаційних кампаній. До того ж, у статуті «Про низовий гурток» у розділі IV «Про права і обов'язки» зазначалося, що «член гуртка повинен бути активним агітатором», боротися із пережитками «старого побуту», на кшталт хуліганства, досвіток, пияцтва, статевої розбещеності, паління та релігійності [433, 218]. Особливо фізкультурників залучали до боротьби із хуліганством як у середині гуртків, так і поза ними. Це могла бути організація показових судів, фізкультурних дисциплінарних комісій, виступи із доповідями про норми поведінки на гуртківських зборах тощо [438, 86]. За рекомендаціями Вищої ради фізичної культури усі фізкультурні гуртки різних відомств та організацій повинні були брати участь у створенні груп-загонів «друзів порядку» та встановлювати чергування під час масових заходів, гулянь чи спортивних змагань з метою контролю поведінки молоді [438, 90]. Окрім того, сільська молодь, що була учасником фізкультурно-спортивного руху, часто обслуговувала проведення тематичних екскурсій, ігор, доповідей, лекцій тощо.

Враховуючи, що однією із функцій фізичної культури в УСРР була політосвіта, то й тема фізичного виховання була у обов'язковому порядку включена у курси політичної освіти. Ця справа належала до компетенції Головного політико-освітнього комітету при Народному комісаріаті освіти УСРР, який об'єднував усю політико-освітню та агітаційно-пропагандистську роботу в країні. В інструкціях Головополітосвіти виділялось близько 4–ох годин на ознайомлення слухачів із організаційними, методичними й практичними відомостями цього напрямку. При сільбудах читали лекції, у яких містились роз'яснення про мету і завдання фізкультури, обсяги роботи, види фізичних вправ, спортивних ігор. Також запрошували лікарів, які вели бесіди про основи гігієни, санітарію побуту [439, 17–18].

У оздоровчому, що тісно переплітався із політико-освітнім аспектом, мали на меті підготувати міцних, здорових, фізично розвинених та непохитних

борців за інтереси робітничо-селянського класу. Також виправляти та попереджувати профзахворювання, вкорінювати серед селянської молоді у їх повсякденне побутове життя санітарно-гігієнічні норми і звички. У цьому напрямку проводилася агітаційна робота по утворенню та налагодженню зв'язків фізкультурних та спортивних гуртків із лікарями. На 1925 рік в УСРР було облаштовано 12 лікарсько-антропометричних пунктів, які обслуговували фізкультурників. А ВРФК спільно із відділом робітничої медицини при Наркоматі охорони здоров'я УСРР було досягнуто домовленостей про організацію таких лікарсько-антропометричних пунктів по усіх окружних містах. Для цього ВРФК була уніфікована єдина антропометрична картка за якою мали проводитися обстеження фізкультурників у всіх пунктах [440, 3]. Однак, на прикладі Шевченківської округи можна простежити, що така робота велася досить кволо. На всю округу існувало всього два антропометричні пункти, де робота майже не проводилася. Не було й відповідного фахівця, який би займався фізкультурниками та проводив медогляди [114, 96].

Військово-виховний полягав у мілітаризації фізичного виховання і спорту. Фізкультура розглядалася як частина військової підготовки. Молодь агітували розглядати цю форму дозвілля не як розвагу, а як важливу революційну справу, зміст якої полягає у накопиченні й збільшенні бойової сили. У такий спосіб намагалися привити військово-прикладні навички молоді для посилення обороноздатності. Це пояснювалося особливим становищем пролетарської країни, яку оточував буржуазний світ, що зумовлювало необхідність мати фізично підготовлені кадри для Червоної армії. «Наш радянський союз знаходиться в капіталістичному оточенні. Чим більше ми встигаємо на фронті соціалістичного будівництва, тим більше скаженіє світова буржуазія», – зазначалося з цього приводу в одному з керівних документів [441, 220]. З огляду на це, заняття фізичної культури намагалися наповнити різноманітними фізичними вправами, бігом, ходьбою, стрибками, що тренувало витривалість. Більше того, рекомендувалося будувати тісні зв'язки фізкультурників із Червоною армією. Для цього пропагували екскурсії до

червоноармійських казарм, де сільська молодь могла ознайомитися із життям і побутом солдат, почути розповіді про бойові дії [441, 221]. У цьому напрямку також діяли створені при сільбудах стрілецькі гуртки. Молодь знайомилась зі стрілецькою зброєю, вчилася влучно стріляти. Наприклад, такий існував у селі Охоче Харківської округи. Офіційно у гуртку числилося 50 осіб, утім заняття регулярно відвідувало не більше 30 юнаків. Й у селі Дентівка Конотопської округи кожної неділі та на свята парубоцтво збиралося у стрілецькому гуртку. Щоправда, на практиці більш поширеною стала лише стрільба із лука [442, 3]. А поміж тим у стрілецьких гуртках, окрім самої стрільби, вивчали методику та техніку фізичних вправ, які формують бойові навички самооборони та нападу [233, 147]. Зимового часу у стрілецьких гуртках організовували спеціальні тренувальні вилазки на лижах у формі походів. Такі лижні походи передбачали спеціальні перешкоди на шляху лижників, що ускладнювали подорож і створювали проблемні ситуації для учасників, які вони мали вирішити. У такий спосіб у стрілецьких гуртках намагалися розвивати тактичні вміння, а також зацікавленість молоді до подібних занять [443, 1].

Окремо, проводилася й систематична робота з фізичної підготовки для юнаків призовного віку [444, 4]. Наприклад, для них, а також осіб допризовного віку в Ізюмській окрузі працював спеціальний військовий гурток при районному сільбуді. Щосереді тут проходило навчання військової справи. Гурток налічував близько 40 осіб, і їх відвідуваність завжди стовідсотковою. Вивчали військову справу у її вузьких спеціальностях і галузях. Розбирали гвинтівку, протигаз, аналізували особливості хімічної війни, значення авіації, розглядали питання тактичної підготовки, опановували карту. Для молоді цього військового гуртка читалися лекції про міжнародне становище країни та її перспективи [200, 173]. У Луганській окрузі станом на 1927 рік діяло 39 військових гуртків, які охоплювали понад тисячу осіб. Гуртки Мали бібліотеки із літературою воєнної тематики. Як правило, такими гуртками керували демобілізовані червоноармійці [200, 7].

Слід зазначити, що думка громадськості щодо необхідності фізкультурно-спортивних, у тому числі і військових гуртків, була різною. Селяни часто іронічно ставилися до впровадження фізкультури й не розуміли її необхідність. Адже тяжка фізична праця заповнювала майже увесь життєвий простір селян. А тому фізична культура і спорт не розглядалося як форма дозвілля й відпочинку від основної праці, а як марна трата часу і, більше того, аномальна поведінка. «На селі ще сильна думка, що спорт – це забавка, дитяча розвага, біганина й що дорослому парубчині воно не до лиця, бо порушує «поважність», – зазначав сільський кореспондент Микола Філь у журналі «Селянський будинок» [445, 13]. Прояви недовіри до влади чи міської цивілізації також впливали на настрої мешканців села. Так, у селах Запорізької округи дорослі селяни вкрай негативно ставилися до воєнно-спортивних гуртків молоді. А свою думку обґрунтовували так: «...казали більшовики, що не воюватимуть, а тепер дітей вчать, як стріляти» [446, 44]. Однак, певну частину селянської молоді таке воєнізоване чи фізкультурно-спортивне дозвілля зацікавлювало, і громадська думка не завжди виявляла спроможність стримувати устремління молодих людей.

Водночас у разі розвитку фізкультурно-спортивних ініціатив громадськість села та органи влади намагалася спрямовувати їх у бік суспільно корисних справ і використовувати у народногосподарських цілях. Громадсько-корисний напрямок діяльності фізкультурників, наприклад, виявлявся у допомозі дружинам на полі у розпал сільськогосподарських робіт, організації добровільних пожежних команд та тематичних суботників, як-то висадка дерев, ремонт громадських установ тощо [433, 222]. Сільських фізкультурників намагалися залучати до чергування по селу в ході протипожежної кампанії – так званої боротьби із «червоним півнем». Особливо це було актуальним після збору урожаю, заготівлі сіножатей тощо [447, 3].

Окрім цього, владою на фізкультуру покладалася важлива функція – виховання духу колективізму. Важливою у цьому контексті стала постанова Вищої ради фізичної культури 1924 року, у якій заборонялося нагороджувати

і преміювати за індивідуальні досягнення. Натомість за командний характер перемоги відзначались фізкультурні організації і гуртки [441, 26]. Партійний та комсомольський актив повсюдно закликали на боротьбу проти «ухилів у фізкультурній роботі», а саме індивідуалізму, рекордсменства, однобічності, соціальства [119, 273]. Так, адже часто гуртки займалися лише підготовкою до змагань чи виступів. На думку ідеологів таке захоплення породжує «прошарок чемпіонів», яких більше цікавили спортивно-технічні досягнення [441, 50]. Вважалося, що такі спортсмени, як правило, були далекими від суспільно-політичного життя і не переймалися справами громадських організацій, до яких належали фізкультурні гуртки. Тож з метою попередження зародження явища індивідуалізму заохочувались колективні форми проведення дозвілля сільською молоддю на базі фізкультурних гуртків [441, 61]. Зокрема, владою на місцях культивувалися проведення спортивних екскурсій, масових рухливих ігор, доповідей, лекцій, організації тиру та стрільби. Здійснювалася виховна робота у гуртках, зокрема, проводили загальноосвітні бесіди з фізкультури. Молоді роз'яснювалася велика роль і значення фізкультурно-спортивного руху у справі культурної революції [441, 125].

Однак, вищезазначені «ухили» не були єдиним спірним питанням у визначенні напрямку розвитку фізичної культури в УСРР. Так, у фізкультурному русі існувала течія прихильників гігієністичного напрямку розвитку фізичної культури. До їх числа належали лікарі, що наполягали на заняттях сільського населення вправами, які б сприяли покращенню загального фізичного стану та слугували засобом оздоровлення. Такі лікарі розробляли цілі комплекси спеціальних програм із занять фізичної культури й публікували їх у місцевих газетах та журналах. У таких програмах для сільської молоді пропонувались легкі гімнастичні, дихальні вправи, спортивна ходьба та різноманітні спортивні ігри. Лікарів, фельдшерів, вчителів, а іноді студентів запрошували на гурткові заняття проводити бесіди та читати лекції з основ гігієни [435, 17–18]. Часто лікарі публікували статті у газетах та журналах на тему оздоровчого впливу фізичного виховання селян й молодого покоління у

першу чергу [448, 32–36]. Окрім того, через гуртки фізкультури намагалися привити сільській молоді звички особистої гігієни, провітрювання будинку тощо. У цілому такі заходи повинні були відповідати обставинам тяжкої повсякденної роботи сільської молоді та сприяти боротьбі із одностороннім захопленням окремим видом спорту. Вважалося, що спорт сприяє розвитку певної групи м'язів, і міг у результаті принести шкоду здоров'ю, тоді як фізична культура надає загальнозміцнюючу дію організму людини.

Варто зауважити, що такої ж думки були не лише лікарі. Тогочасна преса рясніла дописами сількорів та рядових комсомольців про користь організованих фізичних занять. Часто до порівняння і прикладу представляли Німеччину, яка приділяла фізичному розвитку людини особливу увагу. У молодіжній періодиці вміщували рекомендації з облаштування майданчиків та турніків [449, 3].

Слід зазначити, що організація фізичної культури і спорту гостро відчувала нестачу у кваліфікованих кадрах. Так, не вистачало спеціально підготовлених інструкторів. Зокрема, на їх відсутність скаржилися у селі Підвисоцьке Уманської округи, де новостворений гурток розпався так і не запрацювавши [450, 4]. Тому у другій половині 1920-х років в округах УСРР проводили курси підготовки інструкторів відповідного профілю. Зокрема, у 1925 році у м. Києві протягом 2-х місяців діяли окружні курси. Із 22 районів округу навчалось 54 курсанти. Після навчання найкращих юнаків залучили до роботи з організації і популяризації фізичного виховання на районному рівні, решта відправлялася працювати у села Київщини [451, 7]. Відомо, що у тому ж 1925 році для підготовки керівників-інструкторів проводили Всеукраїнський іспит, за результатами якого виявили 505 осіб, які відповідали критеріям оцінювання та могли приступити до роботи на місцях. Разом з тим зусиллями ВРФК було організовано піврічні всеукраїнські курси фізкультури, що були розраховані на 60 осіб [440, 3]. Протягом 1926 року у Одеському, Черкаському, Волинському, Харківському окрузі були проведені короткотермінові курси з підготовки молодих сільських інструкторів [436, 33]. У селі Солоне

Дніпропетровської округи у 1927 році районна рада фізичної культури провела 5-денний семінар для керівників гуртків. Вивчали правила організації спортивної ходьби, стрибків, гімнастики, ігор [452, 4]. В Уманській окрузі у 1928 році працювали курси із підготовки спортивних керівників сільськими осередками. У результаті села Уманщини отримали підготовлених юнаків, які організовували на місцях гуртки і займалися із молоддю. Наприклад, у селі Козацькому по закінченню курсів новоспеченим інструктором було утворено гурток, до роботи якого долучилося 40 осіб [453, 6].

Окремо існувала гостра проблема у забезпеченні заробітною платнею керівників гуртків та інструкторів. У зв'язку з чим гуртки змушені були припиняти свою діяльність. Наприклад, у 1923 році у Синельниково Дніпропетровської округи активно діяв фізкультурний гурток у клубі імені товариша Лозовського. Гурток нараховував 83 особи. Брав активну участь у районній спартакіаді, де здобув чимало призових місць. Однак, через неспроможність оплати роботи інструктора гурток перестав працювати [454, 4]. Такі випадки не були поодинокими.

Налагодити фізкультурно-спортивну роботу на селі намагалися у будь-який спосіб. Тому часто у потоці найрізноманітнішої методичної літератури, публікацій у газетах і журналах вміщували спеціальні розробки і статті на тему: «Як працювати у фізкультурно-спортивному гуртку без інструктора». Це були детальні рекомендації, що дозволяли створити хоча й примітивний, але дієвий фізкультурний гурток. Як правило, методичні публікації були розраховані на новачків фізкультурної справи і тут можна було знайти відповіді на питання починаючи від того, як організувати гурток, де знайти приміщення, з чого починати заняття, а також описи та ілюстрації із найпростішими фізкультурними вправами [455, 4]. Подібними заходами влада не лише реалізовувала свої цілі, а й об'єктивно задовольняла самодіяльне прагнення селянської молоді до організації фізкультурно-спортивного дозвілля.

Разом з тим, із доповіді ВРФК від 20 вересня 1926 року бачимо, що попри поживлення фізкультурного руху, в Україні низка округ, зокрема

Проскурівська, Першомайська, Кам'янецька, Могилівська, зовсім не працювали у напрямку фізичного виховання молоді [441, 7]. Однією із причин, як вважали владні органи, стало невиконання директив Вищої ради фізичної культури та влади на місцях. На прикладі Київської округи можемо відслідкувати, що великі сподівання тут у реалізації планів щодо охоплення фізкультурною роботою усієї робітничо-селянської молоді покладалися на громадські та різного роду професійні організації, які б мали матеріально підтримувати сільську фізкультуру. Також окружні та районні виконавчі комітети Київщини не виконали жодних організаційних розпоряджень для розвитку фізичної культури і спорту в окрузі. Зокрема, не були утворені районні ради фізкультури при виконавчих комітетах та не включено до їх штату інструкторів, не визначено керівників та не виділено кошти із місцевих бюджетів на розвиток фізкультурно-спортивної роботи. Також незважаючи на директиви Окружної Ради Профспілок фінансово-матеріальну підтримку фізкультури Київської округи з однаковим успіхом проігнорували й культурні фонди спілок РТС, Робос та цукровиків [456, 4]. У контексті цього варто зазначити, що окружні ради часто свою увагу зосереджували на роботі у містах, а сільські фізкультурно-спортивні гуртки, здебільшого, працювали без керівництва, плану і фінансової підтримки від влади. З іншого боку, як свідчать сучасники й сама молодь, особливо після 20 років на фізкультуру дивилася як на марну трату часу. Сільська молодь, яка була зайнята сільськогосподарськими роботами і мала достатньо фізичного навантаження мала свою критичну думку щодо цього: «Походиш цілий день з косою, або помахаш ціпом, то це тобі найкраща фізкультура» [457, 4]. Партія ж основними перешкодами розвитку фізкультурного руху вважала аполітичність, рекордсменство, відсутність виховної роботи серед фізкультурників [441, 9].

Не влаштовувала владу й організація фізичної культури. Справа у тому, що у 1920–ті роки на фоні піднесення культурного руху масово почали виникати різноманітні спортивно-гімнастичні об'єднання, які мали на меті суто спортивні інтереси. Однак, це не влаштовувало КП(б)У. На думку останньої це

могло призвести до відриву від головного завдання, яке мала виконувати фізкультура і спорт, а саме політико-освітнього. А у резолюції ЦК РКП(б) від 13 липня 1925 року передбачалося, що плани усіх організацій, які здійснюють роботу із фізкультури мають погоджуватися із ВРФК та її місцевими організаціями [441, 33]. Враховуючи, що фізкультурні та спортивні гуртки утворювалися при громадських організаціях, це мало сприяти втягненню селянської молоді, зокрема до суспільного життя. Не останню роль відігравала й дисципліна. Із секретної доповідної записки ЦК ЛКСМУ «Про питання становища фізкультурного руху і створення єдиного добровільного товариства фізичної культури» дізнаємося, що відвідуваність гуртків не перевищувала 50–60 %. Серед фізкультурників частими і поширеними явищами стало п'янство, хуліганство та лайка [441, 116].

Слід зазначити, що й матеріальна база округ залишалася недостатньою, а фінансові можливості для розвитку спорту і усіх видів фізкультурних занять були досить обмеженими. І навіть коли у тій чи іншій місцевості утворювали осередки фізкультури і спорту, то такі могли тривалий час не розпочинати свою роботу, а чекали кращих часів та матеріальних можливостей. Зокрема, у селі Журжинці Шевченківської округи був організований спортивний гурток. Але робота із молоддю не проводилась через відсутності облаштованої спортивної площадки [458, 2]. Такою ситуація була й у селах Великодимерського району Київської округи, де у гуртки охочих займатися записувалося по 30–40 осіб. Однак необхідного приладдя і коштів для цього не мали. У результаті – подібні гуртки існували на папері [459, 4].

У Балаклеї Ізюмської округи спортивний гурток налічував 20 осіб. Робота із гуртківцями взимку здійснювалася із перервами. Приміщення холодне, інвентар для зимових видів спорту відсутній [200, 14]. Слабкою фізкультурно-спортивна робота була і у Роменській окрузі. Тут відчувався брак помешкань для роботи взимку та інструкторів [446, 169]. Тож, як правило, у спортивних гуртках діяльність відроджувалася влітку коли заняття можна було провадити на вулиці.

Проблеми із приміщенням, особливо в осінньо-зимовий період, стали типовими перешкодами для фізкультури і спорту по усіх районах і округах УСРР. Саме тому весняно-літній період виявився найбільш сприятливим для занять фізкультурою, оскільки не вимагав значних матеріальних витрат та помешкань. Ради фізичної культури наполегливо рекомендували використовувати сонце, свіже повітря і водойми для проведення фізкультури на селі й агітували за облаштування спортивних майданчиків. Зазвичай їх місцем був садок, вигін, військовий плац чи будь-яка інша територія, що знаходилась недалеко від сільбуду чи хати-читальні. На майданчику обов'язково повинна бути бігова доріжка, приладдя для різних видів стрибків, перекладини для виконання силових фізичних вправ та місце для групових вправ, ігор, марширування. Окрім спортивного майданчика влітку облаштовувати місце для купання на озері, ставку чи річці [445, 11].

Однак, ідеологи основними причинами гальмування розвитку фізкультурного руху вбачали його недостатню політичну вмотивованість, відсутність виховної роботи серед фізкультурників та рекордсменство. Окремо виділяли причиною й саму структуру організації фізкультури та спорту, де зокрема, не існувало чіткості взаємовідносин між профспілками та ВРФК з огляду на те, хто фінансує, а хто займається керівною діяльністю [441, 9].

Поряд з позицією влади, громадськості та їхніми заходами з розвитку фізкультури і спорту, частим явищем на селі було прагнення самої молоді до занять фізкультурою й спортом. Проте справжніх можливостей реалізувати цю потребу не завжди вистачало. До прикладу, у селі Скелювате Мелітопольського округу членами місцевого осередку ЛКСМУ було придбано м'ячі для гри у гандбол, але особи, яка б допомогла оволодіти правилами гри не знайшлося [460, 53]. У селі Нова Водолога Харківської округи місцеві хлопці власними силами розбудували спортивний майданчик. Облаштували гімнастичний спортивний снаряд – перекладини, драбину та кільця. Розчистили й спеціальний майданчик для гри у крокет. Не маючи інструктора займалися на

спортмайданчику хто як міг [461, 1]. Відтак через незнання правил збільшувалися випадки травмування.

Відсутність належних умов для занять фізкультурою часто компенсувалася ініціативністю та самодіяльністю молодих людей. У Глухівській окрузі використовуючи спеціальну методичну літературу сільські фізкультурники самостійно майстрували необхідне для занять приладдя. Наприклад, із пресованої вовни та полотна виготовили великого м'яча для перекидання у парах. Для вправи «перетягування канату» використовували товсту жердину або господарську мотузку, яку для міцності складали у декілька разів. Для виконання техніки «лазіння по канату» використовували обтесану жердину, яку фіксували на дереві, драбину із воза чи канат, якщо такий був. Для стрибків у висоту на спортивному майданчику облаштували спеціальне поле із кілків і рейок різної висоти. А до підготовки необхідного реманенту залучали і дівчат, які наприклад, шили джгути для фізичних вправ [200, 16]. Власними силами збудували спортмайдан й у селі Березівка Київської округи [462, 4].

Поширеною стала практика залучення до справи організації фізкультури місцевих драмгуртків. Останні влаштовували платні вистави, кошти з яких направляли на закупку необхідного спортивного інвентарю. У такий спосіб організували фізкультуру у селі Ясногородка Бишівського району Київської округи. Кошти збирали разом із місцевим драмгуртком, який мандрував навколишніми селами із платними виставами [463, 4].

У силу фінансово-матеріальних та кадрових проблем серед видів фізкультурно-спортивних занять на селі домінували найпростіші форми фізкультури: біг, стрибки, гімнастику, перетягування каната та масові спортивні ігри (див. Додаток Д) [464, 3]. Всупереч рекомендаціям влади часто сільська молодь займалася не стільки фізичними вправами, скільки звичайними іграми. Зокрема, однією із популярних фізкультурних ігор, якою захоплювалась сільська молодь, була гра у скраклі або інша її назва – городки. Це українська народна спортивна гра, яка полягає у тому, щоб вибити палицею з певної

відстані із задалегідь окресленого поля гри, «города», дерев'яні циліндричні стовпчики заввишки 20–25 см й завтовшки 4–5 см – скраклі. Кількість учасників від 2 до 20 осіб, що поділялися на дві команди. Кожна команда гравців мала свій «город» на якому будувала із скраклів фігури для супротивників. Перемагала команда, яка швидше вибивала всі скраклі з «города» протилежної команди. Враховуючи, що гра у скраклі не потребувала особливих затрат, то кожен сільський осередок фізкультури впроваджував її як гру-розвагу для молоді [465, 4].

Також влаштовували змагання. Відомо, що влітку 1926 року у ряді округів, зокрема Полтавському, Ніжинському, Харківському, Волинському, Запорізькому відбулись сільські спортивні змагання, а на Одещині – сільська спартакіада [436, 34]. У 1927 році у Коростенській окрузі пройшли так звані «весняні заліки» із легкої атлетики. У їх складі брали участь 23 особи, з яких 10 дівчат. Із вправ здавали стрибки угору, у довжину, штовхання ядра, метання диску, кидання м'яча, біг на 60 метрів [466, 2]. Загалом відомо, що у другій половині 1920–х років Коростенська округа лідирувала серед інших з організації фізкультури і спорту. Зокрема, популярними тут стали окружні спартакіади, яких на 1927 рік було вже проведено 4. Посильну допомогу у цьому надали залізничники, які на оновлення устаткування спортивного майдану виділили 200 крб. Такими спільними зусиллями у Коростені було облаштовано окремо поля для гри у футбол та гандбол, бігову доріжку та окремо місце для занять легкою атлетикою [467, 5]. Подекуди на утримання і розгортання фізкультури виділяли кошти і сільбуди. Так, зважаючи на велику кількість охочих до занять фізичною культурою, правління Радомиського сільбуду Житомирської округи виділило молоді на гурток 125 крб [468, 3].

Уявлення про загальну картину фізкультурно-спортивних заходів дають дані про їх провадження в конкретних регіонах і населених пунктах. Так, чимала робота із популяризації фізичної культури здійснювалась у Бородянському районі Київської округи. Активна праця у цьому напрямку розпочалася із червня 1926 року, коли було визначено загальне керівництво,

план роботи на районному рівні та кошторис у розмірі 450 крб на рік. Відтак на Бородянщині почали регулярно функціонувати 7 спортивних і 5 стрілецьких гуртків. Окрім того, по селах мандрували спеціальні «спортуповноважені», які виступаючи із доповідями мали своїм завданням просувати фізкультуру у середовище молоді найбільш віддалених куточків району. До циклу фізкультурно-спортивної програми входили легка атлетика, плавання, а також футбол та гандбол. Про успіхи розвитку тут фізкультури і спорту засвідчило те, що показати вправність і майстерність на районні змагання зібралось 269 учасників [469, 4].

Певною діяльністю вирізнявся й фізкультурний гурток у місті Буки Уманської округи, який діяв при сільбуді. Свою роботу розпочав із липня 1928 року і довкола себе згуртовував молодь із навколишніх сіл. У гурток входили дівчата і хлопці віком від 14 до 25 років. Усього 60 осіб. На заняття збиралися тричі на тиждень. Робота із молоддю проводилася за секціями: легка атлетика, гімнастика, спортивні ігри. До гуртка був прикріплений лікар, який систематично проводив медогляди. Окремо у фізкультурному гуртку були представлені жіноча і чоловіча агітаційні групи, які планово займалися пропагандою спортивно-масової роботи в Уманській округі [470, 3].

У Бородянському районі Київського округу станом на 1928 рік нараховувалось 400 фізкультурників. Діяло 7 фізкультурних та 5 стрілецьких гуртків. У районних спортивних змаганнях брало участь 269 осіб. На громадських засадах працювало 4 сільські інструктори. Популярними формами фізкультури у районі стали легка атлетика, плавання, футбол, гандбол [469, 4]. А загалом на Київщині у лавах фізкультурників нараховувалося близько 5 тис. осіб селянської молоді [457, 4].

У 1928 році у Шевченківському окрузі існувало 48 фізкультурних гуртків, які охоплювали 2999 осіб. Це молодь віком від 17 до 25 років. В окрузі пропагувалися такі види спорту як легка атлетика, гімнастика, футбол, гандбол, волейбол, лижний та водний спорт. Зокрема, для розвитку зимових видів спорту Шевченківською окружною радою фізичної культури протягом 1927–

1928 років було устатковано каток та лижну станцію у м. Черкаси [114, 95]. Загалом протягом 1926–1928 років у Шевченківському окрузі з легкої атлетики було проведено 2 районні та 2 окружні спартакіади, участь у яких взяло близько 800 фізкультурників. Окрім цього фізкультурники від Шевченківського округу брали участь у Всеукраїнських змаганнях з легкої атлетики, шахів та зимових видів спорту [114, 96].

У селі Тритузному Солонянського району Дніпропетровської округи навесні 1927 року зусиллями місцевого активу створили фізкультурний гурток. Його керівником став комсомолец, який за допомогою вчителя брав участь у районному семінарі із фізичної культури. Гурток охоплював собою 27 осіб, які кожної неділі слухали лекції будови тіла людини та гігієни [471, 4]. У селі Яруньки Житомирської округи у 1923 році ліквідувавши «Просвіту» на місці останньої був утворений спортивний клуб. Його облаштуванням займалися призовники та місцеві комсомольці [472, 4]. У селі Шамраївка Білоцерківської округи при хаті-читальні організували одразу два спортивних гуртки, які охоплювали 40 осіб. Роботу розпочали із легких гімнастичних вправ [473, 3]. Подібно до того й у селі Стави Кагарлицького району Київської округи при сільбуді заснували два фізкультурних гуртки. Один для хлопців, а інший для дівчат. Останній нараховував 30 дівчат [474, 3]. І у селі Колоденка Вапнярського району Вінницької округи спортгурток гурток нараховував до 50 хлопців і дівчат. Займатися ходили раз на тиждень. Окрім того, гуртківці виписували й спеціальний журнал «Вісник фізкультури» [475, 4]. Добре налагодженою була робота фізкультурного гуртка у місті Базар Коростенської округи. Працювати збиралися тричі на тиждень і хлопці і дівчата. На заняттях більший нахил робили на легкоатлетичних вправах та займалися бігом. Окрім того, впроваджували різні фізкультурні ігри, в яких залюбки брали участь дівчата [476, 4]. А спортивний гурток села Троцьке Рокитнянського району Білоцерківської округи став розвагою для усієї молоді. Із усіх кутків села сходилися хлопці і дівчата до хати-читальні на спортмайдан, де під музичний супровід хлопці виконували різноманітні гімнастичні вправи [477, 4].

Незважаючи на матеріально-технічні складнощі, про які йшлося вище, дозвілля сільської молоді фізкультурою намагалися заповнити і в зимовий час. 1928 року Київською окружною радою фізичної культури був затверджений зразковий план роботи гуртків на зимовий період у приміщенні та на свіжому повітрі. У приміщенні мали місце бесіди із лікарем про правила гігієни, санітарно-побутовий стан помешкання, медичний огляд членів гуртків та колективне читання спортивної літератури. Практичні заняття переносились на свіже повітря, які поєднували фізичні вправи та зимові види спортивних розваг для сільської молоді. Катання на лижах, ковзанах, ігри на льоду. Також практикувались гімнастичні вправи та військовий вишкіл на спортмайданчиках [478, 6]. Загалом зимова праця фізкультурного гуртка тривала близько 3–х місяців й гуртківці збиралися 3 дні на тиждень. Години занять у приміщенні й на дворі поділялися порівну. Зміст занять був приблизно таким: катання на ковзанах 9 год., на лижах 5 год., спуски на санках 5 год., гімнастика чи муштра на вигоні чи спортмайданчику проводиться приблизно двічі на місяць, за умови сприятливої погоди 6 год. Окрім того, за сприятливої погоди практикували спільні зимові прогулянки та екскурсії у сусіднє село, місто, або ж цукроварні. Заняття у приміщенні передбачали читання спортивної літератури, вивчення правил спортивних ігор, а також розмови із лікарем або вчителем з основ здорового способу життя, гігієни сільського побуту тощо. На цю частину роботи усього виділялося 20 год. [479, 18].

На 1920–ті роки припадає процес творення цілої системи нових радянських свят. Фізкультурно-спортивна галузь не змогла залишитися осторонь цього процесу. Фізкультура і спорт для влади слугували інструментом творення всебічно розвиненої нової радянської людини. Як правило, спортивні свята запроваджували з метою пропаганди здорового способу життя, фізичної загартованості та формування ціннісних орієнтирів населення. Тому частим явищем 1920–х років стали тижні фізкультури, республіканські, окружні, районні свята фізкультури, спартакіади, присвячені ідеологічно вартісним, з точки зору влади, подіям. Спортивні демонстрації стали неодмінною частиною

офіційних радянських свят. Так, наприклад у Черкаському окрузі у 1926 році під час відзначення Міжнародного юнацького дня було проведено й окружну спартакіаду в якій взяло участь 87 осіб. Так звані «свята фізкультури» в окрузі відбувалися й під час Травневих, Жовтневих свят і кампаній Червоного спортивного інтернаціоналу [112, 118]. У селі Казанка Криворізького округу під час святкування 1 Травня 1928 року фізкультурний гурток показував свої досягнення [480, 4]. А на жовтневі свята фізкультурні демонстрації проводили гуртки Бородянського району [469, 4].

У рамках соціалістичних змагань влаштовували й конкурсні огляди на кращий спортивний гурток. Такі показові заходи організовували з метою аналізу діяльності гуртків, обліку й контролю. Зокрема, у анкетах для участі у конкурсі вимагалось детально описувати склад гуртків, наявність спортивних майданчиків, приладдя, програм та планів занять, заходи медичного огляду, агітації, участь у боротьбі із стихійними лихами. Переможці, що посіли перші й другі місця, отримували у якості нагороди стрілецьке приладдя, книгозбірню та спортивну періодику, як-от журнал «Червоний спорт». Інші отримували похвальні листи, спеціальну літературу та примірники газет «Молодий більшовик», «Молодий пролетар» [481, 4].

Не дивлячись на здійснені заходи влади, так і на прояви інтересу самої молоді, упродовж 1920–х років вдалося досягнути відносно скромних результатів у справі поширення фізичної культури і спорту на селі. Загалом кількість фізкультурників у селах УСРР на 1928 рік становила близько 200 тис. [457, 4]. Так, незважаючи на певні кроки з боку влади все ж масовим фізкультурно-спортивний рух на селі не став.

Отже, аналіз порушеної проблеми засвідчує певний інтерес сільської молоді до фізкультури і спорту. Однак, крім молоді, організаторами фізкультури на селі були органи влади, санкціоновані нею організації, зокрема комсомол та профспілки. Провідною формою стала гурткова робота. Владні органи та провладні організації намагалися у фінансово-матеріальному та кадровому відношенні допомагати фізкультурно-спортивному руху, чим

задовольняли інтереси селянської молоді. Проте у розвитку зазначеної галузі обмежені фінансово-матеріальні можливості та брак кваліфікованих спеціалістів-інструкторів гостро відчувалися впродовж усіх 1920-х років. Чимало організаційних та фінансових проблем вирішувалося на основі самодіяльності учасників фізкультурно-спортивного руху.

Разом з тим, використовуючи ініціативу населення, влада наповнювала цю сферу дозвілля ідейним змістом. Так, фізкультурно-спортивна галузь задовольняла радянську владу у площині виконання нею функції організації вільного часу й у такий спосіб забезпечувала контроль над молодим поколінням, підготовку до служби у Червоній Армії та виховний вплив на нього. Влада на місцях намагалася надати соціальному запиту сільської молоді щодо фізкультури і спорту керованого з її боку характеру. Тому протягом 1920-х років йшла активна боротьба проти «ухилів» у радянській фізкультурі і спорті.

4.2. «Футболomanія» у середовищі сільської молоді

У 1920-х роках, судячи по частоті згадувань у джерелах, серед сільського юнацтва особливе захоплення викликала гра у футбол, який у цей період став найпопулярнішим видом спорту на селі. У тодішніх засобах масової інформації та офіційних документах це явище характеризувалося як «футболomanія», «футбольний запой», «однбокiсть», «перекiс» [482, 4], Органи влади на новизну футболу з його «хворобами росту» реагувала швидше з обуренням. Галасливий, забіякуватий футбол суперечив головним принципам радянської фізкультури і спорту й витісняв високу тему боротьби між старим і новим. Часто наголошувалося на тому, що фізкультурник повинен не лише вміти забивати голи на футбольному полі та швидко бігати, а бути агітатором та демонструвати приклад самовідданості ідеї соціалізму [441, 216].

Однак, починаючи з другої половини 1920-х років сільське юнацтво ряду округ УСРР з великим завзяттям створювало футбольні гуртки.

Наприклад, у селі Буки Уманського округу молодь самостійно організувала спортивний гурток, збудувала майданчик, турнік та придбала м'яча. Керував гуртком завідувач школою [483, 4]. Навесні 1925 року активно утворювала футбольні гуртки молодь сіл Баришівки, Морозівки, Сулимівки, Скопівки Київської округи. У цьому ж році за підтримки Баришівського райсільбуду розпочали будувати нову спортивну площадку, де планувалося проводити районні змагання з футболу [484, 2]. Подібно до того й у Макарівському районі Київської округи справа організації футбольних гуртків набирала обертів і на 1925 рік їх нараховувалось 8 [485, 4]. Таким же чином захопилися і хлопці села Гатне Будаївського району Київської округи, які збудували турніка та організували футбольну команду [486, 4]. У селі Шамраївка Білоцерківської округи було організовано дві футбольні команди. Тут футбольний гурток був забезпечений усім необхідним приладдям й кожного четверга та щонеділі проводили тренування і змагання [487, 3]. У селі Липівка Макарівського району Київської округи молодь, хоча й не без участі місцевого комсомольського активу, організувала футбольну команду і щонеділі влаштовували футбольні поєдинки. Це була нова розвага для Липівки, яка збирала за вболівальників усю молодь села [488, 4]. Подібно до того й у Будаївці Київської округи щонеділі тренувалося декілька футбольних команд [489, 4]. До того ж, ситуація із футболом, як правило, складалася позитивно, якщо в окрузі керівник юнсекції або голова сільбуду захоплювався футболом. У такому разі одразу виникала футбольна команда. Так відбулося у Сквирському районі Білоцерківської округи у 1926 році коли голова сільбуду на потреби розвитку футболу асигнував 150 крб. [441, 70].

Аматорський підхід до футболу, без керівників та без знання правил часто призводив до травмування. Зокрема, так трапилося під час футбольного поєдинку між командами міста Христинівки та села Цибулівки Уманської округи, у результаті чого декілька гравців опинилися у лікарні [482, 4]. Подібно грали хлопці футбольної команди при Корнинській цукроварні Білоцерківської округи. Молодь бігала із м'ячем до самозабуття, після чого розходилися із

розбитими носами і колінами [490, 2]. У селі Балясне Полавської округи із футбольного поля не один amator повертався скаліченим. Тут футбол без правил призводив до серйозних каліцтв. Інколи доводилося приводити гравців до тями прямо під час гри. На одному із таких матчів у Балясному гравець зламав руку. Односельці обурювалися таким спортивним розвагам. «Фізрозвиток, – говорили, – перетворюється в фізкалічення» [491, 5]. Часто грати у футбол збиралося одночасно до 40 осіб, які ділилися між собою на дві команди. Така гра могла тривати 6–8 годин. Керівника ж, який би пояснив правила гри бракувало [492, 4]. На відсутність керівника скаржилися й молоді села Триліси Кожанського району Білоцерківської округи. Хлопці мали м'яча, а правил гри не знали. Тож збираючись на вигоні, і грали як вміли [493, 7].

З однаковим успіхом діяли футбольні гуртки у селах Шевченківської округи. Наприклад, хлопці села Ключники Таганчанського району зорганізували 2 футбольні команди, які годинами змагалися між собою. А у селі Мошни у футбол грали за правилами: «тікай, бо покалічу» чи «забивай так, щоб аж перекинувся» [494, 4]. Футбол без правил, спеціального, а почасти й без будь-якого взуття та не в окремо відведених місцях ставав причиною каліцтв як самих учасників гри, так і випадкових людей. Наприклад, у селі Яруні Житомирської округи під час футболу при дорозі м'ячем спромоглися збити вершника, що призвело до його травмування [495, 3]. Такими ж невибагливими у виборі місця гри у футбол були й хлопці села Шамраївки Київської округи. Грали прямо на ярмарковому зборищі. Тут хлопці «футболили» щовечора без всяких правил та керівника по 4–5 годин [496, 4].

Значна частина сільських мешканців негативно ставилася до молодіжного захоплення футболом. І громади села, як правило, розцінювали такий вид спорту як бешкет. Активними противниками футболу були й працівники організації Пролеткульту, що діяла при Народному комісаріаті освіти. Пролеткультівці звинувачували гру у футбол у «буржуазному ухилі» та брутальності. Однак, через таку популярність спортивної гри серед молоді заборонити її не наважувались [437, 15]. Внаслідок негативних тенденцій щодо

футболу серед громадськості, деякі осередки для того, щоб попередити травматизм, ініціювали практики залучення лікарів для проведення спеціальних медоглядів футболістів. Такий, наприклад, провели із хлопцями команди села Мирівка Київської округи. Перед початком «сільського футбольного сезону» учасників оглядав лікар [497, 5].

Очевидно, що захоплення селянською молоддю футболом було важко спинити. Тому аби допомогти його правильно налаштувати Київська губерньська рада фізкультури починаючи із 1925 року спільно із популярною молодіжною газетою «Молодий більшовик» розпочало поширювати вказівки та поради про налагодження фізкультурно-спортивної роботи на селі. Відтепер систематично, у допомогу сільським організаторам спорту з'являлися детальні методичні вказівки на кшталт того, як збудувати спортивний майдан, яким має бути футбольне поле, його розмітка із рисунками, правила гри, формою гравців тощо [498, 4; 499, 3].

Разом з тим, існували проблеми із придбанням м'ячів та нестачею керівників, тренерів для команд. Подекуди фінансову підтримку молодь отримувала від сільбудів, хат-читалень, кооперації. Наприклад, у селі Козин Корсунського округу хата-читальня придбала м'яча для футбольного гуртка. Відтоді хлопці збиралися грати щонеділі [500, 4]. Подібно до того і у селі Прокоповичі Житомирської округи за допомоги і підтримки сільбуду сформували футбольну команду і купили м'яча. У Прокоповичах футбольний гурток налічував 30 осіб. Проте заняття тут не проводилися бо не знайшлося керівника [501, 4]. У селі Скопці Київської округи місцевий спортивний гурток отримав у подарунок під час святкування дня кооперації футбольного м'яча. Після чого хлопці одразу заснували футбольну команду [502, 4].

Часто сільські команди шукали інші способи й ресурси для їх матеріального забезпечення. До прикладу, у селі Сулимівка Київського округу хлопці організували спільно із драматичним гуртком показ вистави та на виручені кошти купили м'яча [503, 4]. Так і у Чорнобилі Київської округи

завдяки місцевому драмгуртку придбали футбольного м'яча та інше спортивне приладдя [504, 6].

Іншим способом були членські внески учасників самих же футбольних баталій. Збір їх мав свідомо самодіяльний характер. Так, зокрема гуртківці села Шандра Білоцерківської округи футбольного м'яча придбали зібравши членських внесків з кожного по 50 копійок [505, 5]. Також і хлопці села В'язівка Шевченківської округи аби облаштувати спортивний майданчик та грати у футбол зібрали по 10 копійок із парубочих громад – традиційних форм організації селянської молоді [506, 4]. Молодь села Дідівщина Білоцерківської округи, захоплюючись футболом, при сільбуді організувала гурток та на зібрані членські внески придбали м'яча. Відтепер щосвята хлопці збиралися на вигоні пограти [507, 4]. А ще цікавим способом вишукування грошей на придбання футбольних м'ячів стало розігрування лотерей. Така була влаштована учнями Богуславської сільськогосподарської професійної школи для спортивного гуртка [508, 4].

Популярними стали молодіжні футбольні змагання між командами сусідніх сіл. На такі заходи вболівати приходило усе село. Як правило, змагання влаштовували у неділю, коли селяни мали вільний від роботи час. Так, влітку 1925 року відбувся футбольний поєдинок між командами сіл Забуяни та Волосінь Макарівського району Київського округу. А на футбольний турнір зібралося усе село. Перемогу здобула команда забуянців [509, 4]. За першість змагалася команда Радомиського сільбуду та 5-ї трудової школи [468, 3]. Входили у моду й такі собі виклики на футбольні поединки. Наприклад, у Шевченківській окрузі хлопці футбольної команди села Мельники викликали на поєдинок новостворену команду села Ротмистрівки. Останні відмовились, за що автоматично нарекли себе переможеними у оголошеному футбольному турнірі [510, 4].

Також футбольні турніри проводили під час травневих свят. Наприклад, у селі Бабанка Уманської округи 1924 року на свято Першого травня було проведено футбольний матч. Змагалася Бабанка із сусідною Дубівкою, яка й

перемогла із рахунком 4 – 0 [511, 3]. Футбол став гарною розвагою і для молоді Київської округи. Так, за футбольну першість змагалися команди Копилівської агрошколи та Макарівського сільбуду. А у селі Шербівка Київської округи кожної неділі та на свята відбувалися молодіжні футбольні змагання [512, 6].

Борючись із «футболоманією» сільську молодь намагалися заохотити й іншими видами масових ігор з м'ячем. Наприклад, пропонували гру «Гонка м'ячів у колі». Така гра могла охоплювати від 12 до 40 осіб. А із реквізитів необхідно мати два м'ячі. Учасники поділяються на дві рівні команди та обирають капітанів. Далі команди утворювали коло таким чином, що гравець однієї команди ставав між двома гравцями іншої команди. Командири ставали один біля одного і за сигналом судді кидали м'яча у протилежну сторону, намагаючись потрапити м'ячем у руки гравцю своєї команди. Команда, капітан якої перший отримає назад м'яча, перемагає. Ще пропонували рухливу гру з м'ячем під назвою «М'яч у повітрі». Знаряддя гри – футбольний м'яч. Число гравців від 8 до 25 осіб. Учасники будують коло на витягнутих руках один від одного. У середині кола стоїть водящий. За командою судді гравці у колі перекидають один одному м'яча, намагаючись не дати піймати водящому. Водящий повинен намагатися спіймати м'яча тоді, коли він перелітає у повітрі чи залишається у руках гравців. Водящим стає той, у руках якого гравця спіймали м'яча. Якщо ж м'яч спіймали у повітрі, то водящим стає той гравець, котрий останній кинув м'яча. А така гра може тривати безкінечно [513, 18].

Подібною до попередніх ігор із м'ячем, якою намагалися зацікавити сільську молодь на вулиці, була гра «Перестрілка». Її правила були зовсім простими. Учасників могло бути від 10 до 30 осіб, які поділялися між собою на дві команди. Кожна мала капітана команди і назву. Мета гри полягала у тому, щоб влучити м'ячем у гравців команди супротивника. Той гравець, у котрого влучили м'ячем переходить на сторону іншої команди і стає «полоненим», якого потрібно визволити влучивши по нього м'ячем. Гра припиняється тоді, коли одна із команд збере усіх учасників команди супротивника у полон [514, 4]. Окрім вищезгаданих, існувала чимала кількість схожих за правилами

масових ігор з м'ячем, які пропонували молоді на заміну популярному футболу. Та всі вони зводилися до використання м'яча, якого кидали або ловили. Наприклад, такими були ігри «Захований м'яч» та «Статуї» [515, 49]. Найпростіші спортивні ігри із м'ячем, окрім того, що мали перебирати на себе увагу від футболу, розвивали координацію, тренували витривалість, зміцнювали м'язи.

Не залишали поза увагою таку гру як гандбол. Її перевагою над футболу вважалося те, що у гандболі були задіяні рухи верхньої частини тіла, що як вважалося сприяло рівномірному фізичному розвитку людини, а також до гри допускалися й дівчата. Тому правила гри у гандбол, або як її називали «ручний м'яч» дуже часто публікувалися на сторінках молодіжної періодики [516, 4; 517, 6]. Також активно пропагували й волейбол. Вважалося, що волейбол, як командна гра, виховує не лише фізично, а й морально, зокрема солідарність, вміння узгоджувати свої дії із інтересами колективу та вважалося ідеологічно прийнятною. Окрім того, це була одна із спортивних ігор, яка не потребувала значних фінансових затрат, окрім м'яча. Тому її усілякими способами намагалися прищепити селянській молоді [518, 6].

Однак, немає ознак того, що запропоновані владою та провладними структурами ігри з м'ячем здобули популярність, залишивши футболу домінуючі позиції у сільському молодіжному дозвіллі 1920–х років. Популярність футболу пояснювалося й зовсім обмеженими ресурсними можливостями впровадження фізкультурно-спортивної галузі в республіці, що здебільшого, вирізнялося пропагандистськими заходами влади та аматорством самих учасників процесу. А футбол виявився найбільш доступною спортивною грою для сільської молоді, що не вимагав спеціального обмундирування, місця для гри та особливих навиків самих гравців.

Водночас далеко не усі сільські населені пункти охопила «футболomanія». Існували й такі осередки селянської молоді, що не проявляли інтересу до футбольних ініціатив навіть за наявності необхідного технічного забезпечення. Певні фізкультурні організації мали матеріальні умови для

розвитку футболу, а молодь не проявляла до нього особливого інтересу. Наприклад, у селі Андрушівці Вінницької округи існував і облаштований спортмайданчик, і футбольний м'яч, однак хлопці ігнорували такий вид дозвілля [519, 4]. І у селі Торговиця Уманської округи спортклуб разом із приладдям не цікавив місцеву молодь [520, 2]. Чи до прикладу, Корсунь-Шевченківська юнсекція для збору грошей на спортивний гурток спеціально влаштувала вечірку. На зібрані кошти придбали футбольний м'яч і спеціальний одяг для команди. Однак, завзяття працювати у гуртку у місцевих хлопців вистачило на перший тиждень [521, 4]. Так було і у селі Брівка Бердичівської округи, де також пустував спортивний майданчик [522, 4]. Очевидно, що одна із причин крилася у керівному забезпеченні фізкультурно-спортивних гуртків. Так, певні округи переживали брак або й зовсім відсутність інструкторів, які б могли пояснити правила спортивних ігор та й взагалі заохотити сільську молодь до занять спортом. Разом з тим, сільська молодь не завжди розцінювала фізичну культуру і спорт як форму відпочинку після фізичної сільської праці.

Отже, серед поширених фізкультурно-спортивних ігор на селі впродовж 1920–х років найбільше захоплення у молоді викликав футбол. Який на селі розвивався як цілком аматорське явище. Його основними перешкодами розвитку на селі стало відсутність керівників, тренерів та незнання правил гри, що призводило до серйозних травмувань гравців. Більше того футбольні гуртки не мали необхідного матеріального забезпечення, а інвентар, здебільшого, закупувався на кошти учасників футбольних ігор. Разом з тим, радянська влада футбол розглядала як неконтрольовану забаву, що шкодила загальному комуністичному вихованню мас. Тож захоплення грою у футбол швидко оголосили «футболomanією», з якою боролася влада, протиставляючи молоді інші ігри та види спортивних ігор з м'ячем.

Підсумовуючи, зазначимо, що впровадження на селі фізкультури і спорту, за задумом партійних ідеологів, мало виконувати ряд важливих функцій. Серед яких політико-освітня, оздоровча, військово-виховна та громадсько-корисна, кожна із яких повинна була забезпечити радянській владі

виховання класово-свідомої, активної, фізично здорової селянської молоді, яка готова боротися за інтереси робітничо-селянського класу. Разом з тим, встановлено, що проблеми фінансово-матеріального та кадрового забезпечення фізкультурно-спортивної галузі не могли у повній мірі забезпечити запити на них сільської молоді. Останнє обумовило самодіяльний характер розвитку фізкультурно-спортивних гуртків на селі. Втім, незважаючи на не сприятливі умови розвитку галузі, впродовж 1920–х років сільська молодь, вишукуючи можливості утворювали фізкультурні гуртки.

ВИСНОВКИ

Селянська молодь 1920–х років проявила себе активним і новаторським фактором соціокультурних перетворень. Ця соціальна місія виконувалася нею в складних умовах повоєнної та пореволюційної господарської розрухи і відбудови економіки, становлення і утвердження політико-партійної монополії більшовиків та їх спроб сформувати заздалегідь визначений культурно-ідеологічний тип людей.

Порушена тема знаходила певне відображення у науковій літературі. Так, історіографія заявленої проблеми у часовому проміжку характеризується тривалістю та тематично є різноманітною. Утім, попри певні здобутки у вивченні окремих аспектів селянської молоді 1920–х років, до завершення розробки представленої дисертації спеціальне дослідження, яке б розкривало її формування та соціокультурні характеристики було відсутнім. Якщо у радянський період переважна більшість дослідників вивчали комсомольську молодь, то сучасна українська історіографія надає пріоритет дослідженню організованої молоді у контексті суспільно-політичного розвитку УСРР. Щоправда, серед наукових розробок проблем селянської молоді окремо вирізняється група етнографічних досліджень. Предметом вивчення останніх стали парубочі і дівочі громади, їх витоки та побутування наприкінці XIX – на початку XX століття.

Селянська молодь 1920–х років становила значну частину населення – 29% від кількості людей, що проживали в сільських населених пунктах УСРР. Об'єктивно від такого ресурсу залежало соціальне, культурне обличчя країни та її економічний потенціал. Реалізація цього потенціалу залежала від умонастроїв молоді, її устремлінь, норм і правил поведінки, рівня освіти, зрештою – і її ідеалів. Усвідомлюючи це, правляча партія намагалася виховати потрібний для себе тип людей. Водночас молоде покоління селянства виходячи зі свої фізичних можливостей, темпераменту, традицій та власного усвідомлення

соціальних інтересів виступало активним суб'єктом трансформації сфери культури та набуття нових соціокультурних характеристик.

Упродовж 1920–х років чутливою залишалася проблема професійної підготовки селянської молоді, що з одного боку було тісно пов'язане із потребою країни у вузькопрофільних спеціалістах сільського господарства, а з іншого боку – простежувався досить виразний суспільний запит на здобуття освіти молодим поколінням селянства. Враховуючи скрутне фінансово-матеріальне, методичне і кадрове забезпечення, вирішення питання професійної сільськогосподарської освіти молоді відбувалося у різний спосіб. Найвищою ланкою у структурі закладів аграрної освіти виступали сільськогосподарські професійні школи. Зважаючи на зайнятість молоді у господарстві, такі заклади працювали як за денною, так і вечірньою формами навчання. Аналіз вікових характеристик учнівського складу сільськогосподарських шкіл показав, що більше зацікавлення у здобутті умінь і навичок проявили селяни старші 18 років. Поряд із теоретичною складовою, ґрунтовною і результативною виявилась практична робота таких шкіл. Насамперед – це проявлялося у організації і плануванні домашнього господарства, де у галузях рослинництва і тваринництва застосовували експериментальні методи. Останнє підвищувало інтерес та включення до процесу модернізації молоді та продуктивної частини села. Найбільш міцні сільськогосподарські професійні школи, за участі спеціалістів-агрономів, ставали опорними установами, що надавали посильну допомогу і підтримку молодим господарям навколишніх сільських населених пунктів.

Іншою ланкою, що забезпечувала реалізацію агрономічних інтересів селянської молоді стала мережа сільськогосподарських гуртків. Їх основною відмінністю від сільськогосподарських професійних шкіл було те, що останні не потребували окремого чи інших підрядних приміщень для практичної роботи гуртківців, а також утримання штату вчителів і агрономів. Гуртки, як правило, утворювали при сільських політосвітніх установах – селянських будинках і хатах-читальнях. Керівниками виступали агрономи, вчителі

чи «культурні господарі». Із усіма здобутими теоретичними знаннями селянська молодь вправлялася у власних або ж батьківських господарствах. Разом з тим, працюючи у напрямку налагодження зв'язків із сільськогосподарськими дослідними полями і товариствами, гуртки підвищували результативність своєї діяльності. В умовах обмеженого матеріально-технічного ресурсу розбудова широкої сітки сільськогосподарських гуртків стала досить ефективною у популяризації та здобутті агрономічних знань серед молодого покоління, задоволенні їх пізнавальних потреб у сфері організації господарювання. Агрономічні інтереси селянської молоді реалізовували також сільськогосподарські курси. Участь у них селянської молоді демонструвала реальний інтерес до сільськогосподарських знань і їх практичну необхідність для ведення господарської діяльності. Курси надавали практичні знання, уміння і навички відповідно до свого профілю, необхідні для соціального становлення селянської молоді.

Спроби формування професійної сільськогосподарської системи освіти привели до появи на селі такого закладу як «школа селянської молоді». Суть цього типу сільськогосподарської освіти полягала у практичному застосуванні отриманого загальноосвітнього матеріалу та забезпеченні безпосереднього зв'язку теорії із практикою. Для сільської місцевості поява шкіл селянської молоді із пришкільними господарствами стало явищем прогресивним. Так, постреволуційні часи показали, що на селі є значна кількість юнаків і дівчат, які у силу низького рівня освіти, віку та зайнятості за освітнім рівнем не відповідали програмі звичайних семирічок. Більше того, семирічка за змістом своєї роботи була мало пов'язана із потребами та інтересами сільського господарства, на що робила акцент школи селянської молоді. Так, останні були націлені саме на селянську молодь, як основний учнівський контингент, та ознайомлення її з основами сільгоспвиробництва. Утім, беручи до уваги той факт, що не всі заклади могли бути наділені земельними угіддями, то умовою існування таких шкіл стала співпраця із різними громадськими організаціями,

товариствами та досвідними станціями. Останні виступали платформою для селянської молоді у практичному навчанні. Загалом школи селянської молоді сприяли як соціально-професійній реалізації молодих людей на селі, так і поліпшенню сільського господарства у цілому.

Активність селянської молоді в оволодінні сільськогосподарськими знаннями мала принципове значення і для них самих і для соціального поступу села. Дякуючи освітнім практикам, прискорювався процес соціалізації молодих людей у напрямку формування кадрів селян-фермерів, пристосованих до умов модернізації та товарного виробництва. А для найбільш соціально активних молодих людей навчання на курсах і в школах давало можливість підготуватися до вступу у вищі заклади освіти.

Водночас розвиток мережі шкіл селянської молоді мав вкрай низький ріст. Перешкодою виступали фінансово-матеріальні проблеми та відсутність у влади чіткого бачення місця цих шкіл для селянської молоді у системі освіти УСРР.

Як засвідчують статистичні відомості, то у 1920–ті роки показали, що незважаючи на більшовицькі новації у культурній та соціальній сферах, в українському селі продовжували існувати традиційні форми інституціоналізації – молодіжні громади. Парубочі та дівочі громади виконували у суспільстві різні функції. Втім спільним залишалось проведення дозвілля. Хлопці й дівчата в осінньо-зимовий час збиралися на вечорниці/досвітки, які за призначенням поділялися на робочі і святкові та у весняно-літній – на «вулицю». Такі заходи мали свої правила у відповідності до гендерних ролей. Участь селянської молоді у зазначених формах дозвілля слугувала з одного боку процесу соціалізації, а з іншого – засвоєнню традиційних стилів міжособистісного спілкування хлопців і дівчат.

Із встановленням більшовицького режиму першочерговим завданням влади стало опанування молодіжними громадами та включення сільських хлопців та дівчат до соціалістичного будівництва країни. Із будь-якими самодіяльними проявами дозвіллевої молодіжної поведінки влада боролася

протиставляючи традиційному нові практики. Помічником партії на місцях у боротьбі за позапартійну молодь села стали осередки ЛКСМУ. Методи, що застосовувалися комсомольцями у цій справі були найрізноманітніші – від жорстких рейдів і заборон на проведення вечорниць, досвіток та «вулиці» до певної взаємодії із традиційними молодіжними зібраннями, наповнення останніх комуністичною пропагандою та новим ідейним змістом. Окремим епізодом у завоюванні прихильності селянської молоді до більшовицьких установ та організацій стала поява керованих з боку влади і комсомолу юнацьких секцій при політосвітніх установах – селянських будинках і хатах-читальнях. Такі були створені на противагу молодіжним громадам та мали конкурувати із вечорницями та досвітками, задовольняти культурні інтереси, і при цьому об'єднувати позапартійних хлопців та дівчат під опікою комсомолу. Утім, незважаючи на активну позицію влади й ЛКСМУ стосовно трансформації дозвілля хлопців та дівчат впродовж 1920–х років у середовищі молодого селянського покоління так чи інакше співіснували дві виражені форми дозвіллевих практик: перша – традиційна, а друга – нова, що була привнесена комуністичним режимом. Ставлення молоді до останньої не виявляло ознак широкого зацікавлення, але й не викликало активного спротиву.

Серед культурних практик на селі неабияку популярність у молоді здобув масовий сільський театр. Хлопці і дівчата були і активними глядачами, і активними організаторами. Уся аматорська театральна діяльність селянської молоді виражалася у роботі драматичних гуртків, які серед усіх існуючих видів організованого дозвілля стали найбільш чисельними. Гуртки, як правило, утворювали при сільських політосвітніх установах – сільбудах і хатах-читальнях.

З точки зору владних інстанцій, заповнення молодіжного дозвілля сільським театром мало виконувати ряд функцій, серед яких: підвищення загального культурного рівня населення, поглиблення політичної свідомості, антирелігійна пропаганда та нівелювання панівних традиційних форм проведення вільного часу молодим сільським населенням. Враховуючи функції

і завдання, які ставилися владною верхівкою перед театральнo-драматичними гуртками, то вживалися заходи з добору тематики вистав та п'єс. Репертуар намагалися регулювати у напрямку загального зміцнення авторитету партії більшовиків на селі. Тож так чи інакше, беручи участь у діяльності сільського театру та драмгуртків, молоде сільське покоління підпадало у поле суспільно-політичного контролю з боку влади.

Однак, активність у сфері театральної справи зумовлювалася передусім бажанням молоді до спілкування, стремлінням проявити себе, реалізувати творчу енергію, познайомитися з новими образами і смислами. Помітну частину репертуару сільських театрів складали твори українських письменників. Тому зміст вистав був близьким і зрозумілим усім категоріям сільських жителів, а безпосередня участь молоді у театральних постановках наповнювала їх знаннями та сприяла розвитку національної свідомості.

У загальному вистави, хоч і користувалися популярністю серед сільських мешканців, але характеризувалися невисокою якістю. Причин цього було декілька. Так, самодіяльність театралів з боку влади й громадських організацій фінансово мало підтримувалася. Навпаки ж правління сільбудів і хат-читалень розглядали постановки платних п'єс як джерело доходів для власної діяльності. Тож основною причиною стала невідповідність їх фінансового і матеріального забезпечення. Втім, давались у знаки й інші фактори: зайнятість у господарстві, польові роботи, брак керівників-постановників, проблеми дисципліни та банальне заробітчанство драмгуртківців, які кількість постановок протиставляли їх якості. Водночас у театральне життя села виявляло порівняно нижчу ініціативу дівчат. Останнє було пов'язане із заборонами батьків, насмішками протилежної статі та міжособистісними відносинами, які безпосередньо складалися у театральних колективах.

У 1920-х роках проявилася тенденція до змін у соціокультурних характеристиках жіночого загалу селянської молоді. Із встановленням більшовицької влади ідея включення жіноцтва до будівництва соціалізму у

країні відобразилася на спеціальній роботі із селянками. Одне із завдань влади на місцях було прищеплення нових і зміна традиційних форм дозвілля для дівчат. Означене завдання покладалося на комсомол, який створюючи образ «будівниць комуністичного суспільства», повинен був забезпечити перехід молодих селянок із сфери побутової до сфери публічної. Такий перехід реалізовувався шляхом залучення дівчат до участі у роботі політосвітніх центрів на селі – сільбудів та хат-читалень. Для цього при зазначених установах організовували спеціальні гуртки, проводили тематичні бесіди, голосні читання та іншу агітаційну діяльність. Однак, незважаючи на такі широкі заходи щодо соціокультурного оновлення молодого покоління селянок, підтримки вони не викликали. Водночас реальний інтерес у дівчат викликали лише гуртки крою і шиття. Саме в останньому проявлялася суб'єктність дівочої молоді у сфері нового дозвілля, яке за своїм змістом полягало передусім у вдосконаленні традиційних уявлень і практик щодо соціального статусу і призначення жіночої частини суспільства. Стриманість у ставленні щодо новацій серед молодих селянок була зумовлена не лише їх стратегією на опанування соціально-професійними ролями, характерними для попередніх поколінь сільського жіноцтва, а й ставленням до цих питань усього селянського загалу.

На 1920–ті роки припав період розбудови системи фізичної культури і спорту. У організаційному відношенні у сільській місцевості єдиним можливим варіантом створення фізкультурно-спортивної мережі стала організація низових гуртків фізкультури. Такі утворювали при будь-яких установах, громадських об'єднаннях і школах. Гурткова діяльність була маловитратною та створювала ефект масовості і всеосяжності, що було важливо для партійних ідеологів. В останніх простежувалася чітка позиція стосовно виховання молоді. Владні органи робили наголос, у першу чергу, на політико-освітньому та військово-виховному аспекті, а вже після на оздоровчому та громадсько-корисному. Поширення фізкультури і спорту у середовищі сільської молоді покладали на організації ЛКСМУ, профспілки та вчителів, а пізніше і на спеціально створений керівний орган – Вищу раду

фізичної культури. Разом з тим, обмежений фінансовий ресурс на забезпечення потреб розвитку фізкультурно-спортивної галузі сприяв його самодіяльності. Реалізація фізичних можливостей молодих людей зумовлювала активну участь у різноманітних фізкультурних і спортивних заходах. Загалом близько 200 тис. селянської молоді були охоплені фізкультурно-спортивним рухом.

Самодіяльністю відзначилося просування в сільське життя аматорського футболу. Футбольна гра користувалася найбільшою популярністю у сільських юнаків. Їх захоплення влада і партійні організації охрестили своєрідною соціальною хворобою – «футболоманією». Окрім широкого поширення цьому сприяла й репутація молодіжної гри, яка була далеко не найкращою. У суспільстві футбол асоціювався із травмуванням, що могло призводити до каліцтв, хуліганством та лайкою. Серед причин цього була низька якість організації футбольних колективів: відсутність футбольних майданчиків, тренерів-інструкторів, цілковите аматорство гравців, незнання чи нехтування правилами гри, та як наслідок – бійки під час матчів. Однак, через набуття широкої підтримки футболу серед молоді влада не могла ані заборонити його, ані пустити напризволяще. Але пропонувані з боку влади альтернативи футболу не знайшли відгуку у сільських спортсменів-аматорів. Водночас усі питання, пов'язані із забезпеченням інвентарю, спортивного одягу та взуття лягало на плечі самої молоді, яка виявляла бажання до гри у футбол. Участь же влади і правлячої партії позначилася на замовному характері публікацій молодіжної преси, певній методичній підтримці такого виду юнацького дозвілля і разом з тим, пропаганді комуністичних догм нового ладу. Зрештою, владні органи були вимушені побачити у футбольній грі об'єднувальний фактор різних соціальних прошарків на селі.

В аналізі процесів трансформації дозвілля селянської молоді 1920-х років слід враховувати, що існуюча джерельна база порушеної проблеми у часи свого виникнення використовувалася не лише у якості способу поширення інформації, а й агітації за новий образ життя радянського суспільства. Тому можлива певна гіперболізація досягнень нового дозвілля. До

того ж, важко судити про загальні показники поширення нових явищ. Однак, вони переконливо засвідчують готовність певної частини сільської молоді до модернізації життя, навіть на умовах платного користування послугами радянських установ.

Партійно-радянський патронаж над сферою культури не призвів в українському селі до цілковитого контролю над нею. Селянська молодь у ставленні до практики культурно-освітнього життя проявила себе активним суб'єктом перетворень. Суб'єктність молоді у цій сфері загалом проявилася в обстоюванні традиційного укладу відносин, ініціювання нових форм дозвілля та використання державної політики у задоволенні власних устремлінь. У 1920–х роках продовжували існувати традиційні форми дозвілля. Водночас і у сфері фізкультури ситуація виказала майже повну залежність від ініціатив молодого покоління селян. У цей же період селянська молодь скористалася створеною владою мережею культурно-освітніх організацій – сільгоспшкіл і курсів, сільбудів, гуртків – для реалізації своїх запитів, інтелектуальних, соціальних устремлінь та енергії, внаслідок чого і у сферах, опікуваних владою, виступили не лише об'єктом комуністичного виховання, а активним суб'єктом соціокультурних трансформацій, спрямованих на задоволення власних специфічних потреб.

Загалом соціокультурна активність селянської молоді у 1920–х роках спрямовувалась на збереження традиційної культури спілкування та взаємовідносин, набуття соціального статусу селянина-господаря, а також знайомство з новітніми тенденціями культурного дозвілля. Реалізація соціокультурних устремлінь мала у цілому соціально-конструктивний характер, оскільки сприяла формуванню нового покоління сільських господарів, які не поривали зв'язку з традиційною минувиною та водночас було ознайомлене з сучасними, як на той час, агротехнічними та культурними досягненнями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Калакура Я. Українська історіографія : курс лекцій. К. : Генеза, 2004. 496 с.
2. Коцур В. П., Коцур А. П. Історіографія історії України : курс лекцій. Чернівці : Золоті литаври, 1999. 520 с.
3. Луначарский А. В. Проблемы народного образования. Москва : Работник просвещения, 1925. 224 с.
4. Фрунзе М. В. О молодёжи. Москва : Молодая гвардия, 1937. 119 с.
5. Крупская Н. К. Педагогические сочинения в 10 т. Москва : Академия педагогичес. наук, 1959. Т. 3 : Обучение и воспитание в школе. 808 с.
6. Крупская Н. К. Педагогические сочинения в 10 томах. Москва : Академия педагогичес. наук, 1959. Т. 5 : Детское коммунистическое движение. Пионерская и комсомольская работа. Внешкольная работа с детьми. 698 с.
7. Крупская Н. К. Педагогические сочинения в 10 томах. Москва : Академия педагогичес. наук, 1960. Т. 8 : Библиотечное дело. Избы-читальни. Клубные учреждения. Музеи. 770 с.
8. Ряппо Я. П. Народна освіта на Україні за десять років революції. Харків, 1927. 121 с.
9. Ряппо Я. П. Состояние народного просвещения на Украине в 1924/25 уч. году : тезисы к докладу. Харьков, 1925. 16 с.
10. Авдієнко М. О. Народна освіта на Україні. Харків : ЦСУ, 1927. 25 с.
11. Полоцький О. Культурна п'ятирічка України. Харків : Держвидав України, 1926. 51 с.
12. Буров Я. И. Наша смена (о пролетарском воспитании детей. Харьков. : Всеукр. о-во содействия юному ленинцу, 1924. 138 с.
13. Могило П. І. Кіно та молодь (Культурно-виховна робота кіна серед селянської молоді). Харків : ДВУ, 1929. 77 с.

14. Скрипник М. Завдання комсомолу в соціалістичній перебудові. Харків : Пролетарій, 1929. 12 с.
15. Скрипник М. Основні завдання культурного будівництва за доби соціалістичної реконструкції країни. Харків : ДВУ, 1929. 73 с.
16. Скрипник М. Нові лінії в національно-культурному будівництві. Харків : ДВУ, 1930. 64 с.
17. Савченко Ф. Парубоцькі та дівочі громади на Україні. *Первісне громадянство та його пережитки на Україні*. 1926. № 3. С. 85–92.
18. Копержинський К. Календар народної обрядовості новорічного циклу. *Первісне громадянство та його пережитки на Україні*. 1929. № 3. С. 14–98.
19. Орджоникидзе Г. К. О молодёжи. Москва : Молодая гвардия, 1938. 102 с.
20. Петровський Г. І. Велика соціалістична революція і молодь. Київ : Молодий більшовик, 1937. 30 с.
21. Андреева М. С. Политико-просветительная работа в деревне в конце восстановительного периода (1924–1925). Москва : Гос. изд-во к-но-просветительной лит-ры, 1953. 22 с.
22. Мамай Н. Коммунистическая партия в борьбе за идейно-политическое воспитание масс в первые годы нэпа. М. : Госполитиздат, 1954. 136 с.
23. Скаржинська В. Молодь у боротьбі за соціалізм (На допомогу комсомольському пропагандисту). К. : Політвидав України, 1948. 52 с.
24. Равкин З. И. Советская школа в годы перехода на мирную работу по восстановлению народного хозяйства (1921–1925). Москва : Изд-во АПН РСФСР, 1949. 196 с.
25. Слуцький О. Б. Радянське і культурно-освітнє будівництво на Україні в перші роки боротьби за соціалістичну індустріалізацію країни (1926–1929 рр.). К. : АН УРСР, 1957. 210 с.
26. Бакуменко П. І. Культурне будівництво в українському селі у 1921–1923 рр. *Збірник наукових робіт викладачів історії КПРС вузів УРСР*. Харків, 1959. Вип 4. С. 83–92.

27. Гусятинський С. К. В. І. Ленін і культурне будівництво на Україні. К. : Наукова думка, 1965. 199 с.
28. Денисовець П. М. Колгоспне будівництво на Україні в 1921–1925 рр. Х. : Вид-во Харківського ун-ту, 1969. 154 с.
29. Золотоверхий І. Д. Становлення українського радянської радянської культури (1917–1920 рр.). К. : АН УРСР, 1961. 423 с.
30. Шевчук Г. М. Культурне будівництво на Україні у 1921–1925 роках. К. : АН УРСР, 1963. 435 с.
31. Гайдай С. И. Піднесення культури селянства Української РСР в 1926–1929 рр. : дис. ... канд. іст. наук. Луцьк : Луцький держ. пед. ін-т ім. Лесі Українки, 1961. 299 с.
32. Гриценко М. Развитие общеобразовательной школы в Украинской ССР (1917–1967 гг.) : автореф. дисс. ... д-ра пед. наук : 730. Киев, 1969. 79 с.
33. Гуслистий К. І. Українці: Історико-етнографічна монографія. Т. 1 : Народна культура і побут дожовтневого періоду. Ч. 2: Культура і побут українського селянства в дожовтневий період. К. : АН УРСР, 1960. 714 с.
34. Кувеньова О. Ф., Кувеньова А. Ф. Громадський побут українського селянства : історико-етнографічний нарис. Київ : Наук. думка, 1966. 136 с.
35. Слепенков И. М. Место и роль сельской молодежи в коммунистическом строительстве : автореф. дис. ... док. филос. наук. М. : Изд-во Моск. у-та, 1976. 55 с.
36. Наконечный С. И. Клубы Украины и коммунистическое воспитание трудящихся в первые годы нэпа (1921–1923 гг.): автореф... дис. канд. истор. наук. Харьков, 1972. 20 с.
37. Юрченко А. В. Розвиток мережі сільбудів і хат читалень на Україні (1921–1925 рр.). *Український історичний журнал*, 1978. № 11. С. 95–100.
38. Плахотнюк С. С. Рост общеобразовательного и культурного уровня крестьянства Украинской ССР в годы первых пятилеток (1928–1937 гг.) : автореф... канд. ист. наук. 07.00.02. Львов, 1985. 24 с.

39. Барков В. Ю. Формирование коммунистического общественного идеала советской молодежи. К. : Наукова думка, 1989. 135 с.
40. Андрієвський В. Звичаї й обряди українського народу. Краків : Українське видавництво, 1941. 52 с.
41. Воропай О. Звичаї нашого народу : етнографічний нарис у 2-х томах. Мюнхен : Укр. вид-во, 1958. Т. 1. 308 с.
42. Гришко В. Молода Україна пореволюційного десятиліття під сокетами. [б. м.] : Друкарня «Українських вістей», 1955. 224 с.
43. Пігідо Ф. Україна під большевицькою окупацією. Мюнхен, 1956. 143 с.
44. Николишин С. Культурна політика большевиків і український культурний процесі: публіцистичні рефлексії. [б. м.] На чужині, 1947. 61 с.
45. Прилуцький В. Молодіжні організації в УСРР в умовах становлення тоталітарного режиму (1920–1927 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02. Київ, 1994. 18 с.
46. Прилуцький В. І. Молодь УСРР в період утвердження тоталітарної системи (1928–1933 рр.). К. : Нац. акад. наук України, Ін-т історії України, 1999. 62 с.
47. Прилуцький В. Опір молоді політиці правлячого режиму в УСРР в період утвердження тоталітарного ладу (1928–1936 рр.). *Пробл. історії України: факти, судження, пошуки*: Міжвід. зб. наук. праць, 2001. № 5. С. 152–184.
48. Прилуцький В. І. Молодь у суспільно-політичному житті УСРР (1928–1933 рр.). *Український історичний журнал*. 2002. № 4. С. 60–81.
49. Прилуцький В. І. Небільшовицькі молодіжні об'єднання в УСРР в 20-ті рр. Історичні зошити АН України. К., 1993. 58 с.
50. Головенько В. А. Український молодіжний рух у ХХ столітті (історико-політологічний аналіз основних періодів). К. : А.Л.Д., 1997. 160 с.

51. Коцур В., Молоткіна В. Молодіжні громадські організації в полікультурному просторі радянської України 1920–1930–х рр. Переяслав-Хмельницький, 2014. 197 с.
52. Молоткіна В. К. Молодіжні організації України в полікультурному просторі 1920–х рр. *Етнічна історія народів Європи : Збірник наукових праць*. Вип. 41. К., 2014. С. 105–111.
53. Степанчук Ю. С. Комсомольці 20–х : представники молодіжного руху чи бойовий резерв партії ? *Література та культура Полісся*. Вип. 27. Ніжин, 2004. С. 143–146.
54. Абразумова О. Політична орієнтація української сільської молоді в 1920–х роках. *Історія. Вітчизняна історія. Ключові питання у сучасній науці : Матеріали 10-ї Міжнар. наук.-практ. конф.* 2014. С. 7–12. URL: http://www.rusnauka.com/12_KPSN_2014/Istoria/1_167243.doc.htm (дата звернення: 07.02.2021).
55. Хорошев О. М. Суспільно-політичні об'єднання молоді в Україні (лютий 1917 р. – перша половина 20–х років ХХ століття) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Харків, 1996. 18 с.
56. Морозов А., Мотуз В. Молодіжна політика більшовиків в українському селі у 1920–х рр. *Гуржіївські історичні читання : Зб. наук. праць*. 2009. Вип. 3. С. 380–385.
57. Демартино А. П. Повстанський рух в Середньому Подніпров'ї України (1918 – середина 1920–х рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. К., 2015. 24 с.
58. Гайдай В. В. Компаративний аналіз діяльності громадських організацій Польщі та України у 20–х рр. ХХ ст. *Вісник аграрної історії : збірник наукових праць*. Вип. 1. Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова. 2011. С. 72–81.
59. Фролов М. О. Комсомол у політичній системі радянської України 1920–1930–х рр. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Вип. ХХІХ. Запоріжжя : ЗНУ, 2010. С. 122–130.

60. Земзюліна Н. І. Діяльність сільбуду з формування комуністичної свідомості українських селян (1921–1929 рр.). *Український селянин*. Черкаси, 2006. Вип. 10. С. 145–148.

61. Стадник О. О. Діяльність сільбуду з формування комуністичної свідомості українських селян (на матеріалах Поділля). *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія : Історія. 2011. Вип. 19. С. 65–70.

62. Плахотнюк С., Мельников Д. Участь громадських організацій в ліквідації неписьменності і малописьменності сільського населення України в умовах тоталітарного режиму в 20–30 рр. ХХ ст. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія : Історія. 2012. № 20. С. 88–92.

63. Плахотнюк С. С., Мельников Д. О. Форми культурно-масової роботи серед селянства України в 20–30 рр. ХХ ст. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія : Історія. 2013. Вип. 21. С. 42–46.

64. Плахотнюк С. С. Історичні аспекти дослідження культури українського села 20–30 рр. ХХ ст. *Вінниця : Діло*, 2013. 137 с.

65. Мотуз В. К. Вплив радянської преси на свідомість українського селянства в 20–30-х рр. ХХ ст. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія : Історія. 2009. Вип. 15. С. 85–89. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzvdpu_ist_2009_15_20 (дата звернення: 15.06.2018).

66. Мотуз В. К. Уніфікація світогляду як складова проблеми культурної модернізації українського села (кінець 1920–х – 1930–ті рр.). *Гілея : науковий вісник*. 2015. Вип. 102. С. 82–85.

67. Мотуз В. К. Роль культурних осередків у трансформації традиційної селянської ментальності. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили*. Серія : Історія. 2009. Т. 104, Вип. 91.

С. 67–71. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdui_2009_104_91_13 (дата звернення: 15.06.2018).

68. Захарченко М. В. Розвиток та діяльність робітничо-селянських театрів в українському селі в 20–х роках ХХ століття. *Український селянин*. 2006. Вип. 10. С. 143–145. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukrsel_2006_10_44 (дата звернення: 08.02.2021).

69. Кокошко Ф. І. Розвиток культурно-освітньої діяльності в українському селі в 20–ті роки (на матеріалах Півдня). Миколаїв : Приват-Поліграфія, 1998. 89 с.

70. Чучалін О. П. Антирелігійна політика радянської влади у сфері освіти та її вплив на виховання молоді у 1920–1930–х рр. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія : Історія. Тернопіль, 2014. Вип. 1, Ч. 3. С. 30–33. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NZTNPU_ist_2014_1%283%29__10 (дата звернення: 08.02.2021).

71. Лукашевич О. Побут та дозвілля сільського населення України (1920–1930 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Київ, 2006. 16 с.

72. Гогохія Н. Т. Святкова культура тоталітарного режиму та українське суспільство в 1920–1930–х рр. *Вісник Донецького національного університету*, Серія Б : гуманітарні науки, Вип. 1, 2009. С. 126–133.

73. Рибак І. В. Подільський селянин у повсякденному житті в доколгоспний період: хата, двір, село. *Освіта, наука і культура на Поділлі*. 2011. Т. 18. С. 403–423. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Onkr_2011_18_37 (дата звернення: 08.02.2021).

74. Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921–1928 рр.) : колект. монографія / ред. С. Кульчицький. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2010. Ч. 1 : Доба непу (1921–1928 рр.). 445 с.

75. Лазуренко В. М. Українське фермерство: злет і падіння (1921–1929 рр.). Черкаси : ЧДТУ, 2013. 474 с.

76. Фареній І. «Нові хлібороби» українського села: соціокультурний продукт модернізаційних процесів першої третини ХХ ст. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія: *Історія*. 2019. № 30. С. 20–26. URL: <https://tinyurl.com/4обagncw> (дата звернення: 11.02.2021).
77. Жмуд Н. В. Традиції молодіжних громад на Поділлі : етнопедагогічний аспект (поч. ХХ–1960–ті рр.). *Вінницький державний педагогічний університет ім. М. Коцюбинського. Наукові записки*. Серія: *Історія* : зб. наук. праць. Вінниця, 2007. Вип. 12. С. 189–194.
78. Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів у 10 т. ; за ред. Г. Скрипник. Київ : НАН України ; ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. 2018. Т. 2. 460 с. Родина та культура сімейного співжиття.
79. Боса Л. Г. Соціалізація української молоді кінця ХІХ – початку ХХІ ст. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.05. Київ : Ін-т мистецтвознавства фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, 2007. 14 с.
80. Забловський А. В. Соціалізація статево-вікових груп в традиційній культурі українців другої половини ХІХ – початку ХХ ст. : автореф. дис... канд. іст. наук : 07.00.05. Київ : Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка, 2005. 18 с.
81. Шаповал Л., Мельник М. Традиційне дозвілля молоді у селах Полтавського району в ХХ – на початку ХХІ століть. *Треті Череванівські читання* : матеріали Всеукр. наук. конф., 17–18 берез. 2016 р. 2016. С. 353–363.
82. Кириченко В. Традиційне дозвілля української молоді. *Репозитарій Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*. URL: https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/3391/1/TRADYTsYONNYI_DOS_UH_UKRAYNSKOI_MOLODEZhY.pdf (дата звернення: 08.02.2021).
83. Мазуркевич О. П. Сільські молодіжні громади як школа етикетного виховання. *Культура України*. 2013. Вип. 43. С. 110–118.

84. Окольніча Т. В. Парубочі й дівочі громади східних слов'ян в етнографічних дослідженнях XIX – початку XX століття. *Збірник наукових праць Херсонського державного університету. Педагогічні науки*. 2017. Вип. 77 (1). С. 42–46. URL: <https://tinyurl.com/10j2m9ct0> (дата звернення: 08.02.2021).
85. Кісь О. Українська сільська молодь у дзеркалі гендерних відмінностей. *Незалежний культурологічний часопис «І»*. № 24 «Покоління і субкультури». Львів, 2002. С. 183–202. URL: <https://tinyurl.com/3rpf4qvw> (дата звернення: 08.02.2021).
86. Мушка О. В. Дискусії щодо розбудови системи освіти в Україні періоду 1920–1932 рр. *Збірник наукових праць Херсонського державного університету*. Вип. 57. Херсон, 2011. С. 28–33. URL: <https://tinyurl.com/n22fs0ui> (дата звернення: 08.02.2021).
87. Маркова С. В, Алілуйко К. І. Освітньо-виховна система УСРР 20–х – 30–х рр. XX ст. як чинник легітимізації правлячого режиму. *Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць*. 2011. Т. 17. С. 340–349. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Onkr_2011_17_34 (дата звернення: 08.02.2021).
88. Маркова С. Суспільно-політичні зміни в українському селі у контексті формування комуністичної системи (1917–1933 рр.): дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.01. Кам'янець-Подільський, 2015. 534 с.
89. Білан С. О. Трансформація життя українського селянства (1929–1939 рр.). Ніжин, 2014. 455 с.
90. Білан С. О. Становище сільської молоді України у 30–х рр. XX ст. *Мандрівець*, 2012. № 4 (100). С. 35–38.
91. Калініченко Н. А. Трудова підготовка учнів сільської школи в Україні (друга половина XIX – XX століття): монографія ; Ін-т педагогіки АПН України, Упр. освіти і науки Кіровогр. облдержадмін., Кіровогр. обл. ін-т післядиплом. пед. освіти ім. В.Сухомлинського. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2007. 744 с.

92. Харламов М. І. Розвиток професійно-технічної освіти в УСРР у 1921–1929 рр. : автореф. дис... канд. іст. наук : 07.00.01. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Харків, 2011. 27 с.
93. Суровий А. Ф., Жезицький В. Й. Сільськогосподарські заклади профтехосвіти на Поділлі в 1920–х роках. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. Історичні науки*, 2013. Вип. 6. С. 510–522. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vkpnui_2013_6_61 (дата звернення: 08.02.2021).
94. Березівська Л. Д. Розробка Наркомосом УСРР системи шкільної освіти та її апробація в контексті соціально-економічних та суспільно-політичних детермінант (1920–1924). *Історико-педагогічний альманах*, 2007. Вип. 1. С. 12–29. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ipa_2007_1_4 (дата звернення: 08.02.2021).
95. Липинський В. В. Концепція та модель освіти в УСРР у 20–ті роки. *Український історичний журнал*, 1999. № 5. С. 3–15.
96. Липинський В. В. Становлення і розвиток нової системи освіти в УСРР у 20–ті роки / В. В. Липинський : автореф. дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.01. Харківський національний у-т ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2001. 39 с.
97. Кузьменко М. М. Система освіти в 1920–х рр. : історико-теоретичний аспект. *Український історичний журнал*, 2004. № 5. С. 66–80.
98. Антонюк Т. Д. Пошук шляхів розвитку освіти в Україні у 20–х роках ХХ ст. *Рідна школа*, 2004. № 4. С. 45–48.
99. Іванцова Н. І. До питання сільськогосподарської освіти жінок в Україні у 20–х рр. ХХ ст. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Серія : Історія та географія*, 2011. Вип. 40. С. 117–120. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkhnpu_ist_2011_40_28 (дата звернення: 08.02.2021).
100. Будник О. Соціальні аспекти етновиховання молоді в українській педагогіці 1920–х років. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*, 2012.

№ 42 (1). С. 168–174. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppps_2012_42%281%29__26 (дата звернення: 08.02.2021).

101. Тимошенко Ю. Спортивне життя в радянській Україні в 1920–ті роки. *Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві* : Зб. наук. пр. Волинський національний університет імені Лесі Українки. Л., 2012. № 3 (19). С. 47–52.

102. Кобченко К. Емансипація по-радянськи: жінки в фізичній культурі та спорті СРСР у 1920–1930–х рр. *Українознавчий альманах*, 2010. Вип. 4. С. 106–115.

103. Ковальчук Г. П. Організаційні основи фізичного виховання молоді в радянській Україні у 20–х роках ХХ століття. *Педагогічний дискурс*, 2013. Вип. 15. С. 328–333.

104. Савченко Г., Хоменко Є. Перебудова системи фізичної культури в УСРР наприкінці 1920–х - на початку 1930–х років. *Етнічна історія народів Європи*, 2013. Вип. 39. С. 134–139.

105. Tirado, Isabel A. The Komsomol and young peasants: the dilemma of rural expansion, 1921-1925. *Slavic Review*, Vol. 52, No. 3, 1993, PP. 460–476. URL: <https://www.ucis.pitt.edu/nceeer/1992-806-17-Tirado.pdf> (дата звернення: 08.02.2021)

106. Tirado Isabel A. The komsomol's village vanguard: youth and politics in the NEP countryside. *The Russian review*. 2013. Vol. 72, Issue 3, PP. 427–446. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/russ.10699> (дата звернення: 08.02.2021)

107. Виола Л. Крестьянский бунт в эпоху Сталина: коллективизация и культура крестьянского сопротивления / пер. с англ. А. В. Бардина. М. : РОССПЭН, 2010. 367 с. URL: <http://test8.dlibrary.org/ru/nodes/83-krestyanskiy-bunt-v-epohu-stalina-kollektivizatsiya-i-kultura-krestyanskogo-soprotivleniya> (дата звернення: 08.02.2021)

108. Нолл В. Трансформація громадянського суспільства. Усна історія української селянської культури 1920–30 років. К. : «Родовід», 1999. 560 с.

109. Збір законів і розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1921 р. / Рада Народних Комісарів УРСР, Народний Комісаріат Юстиції УРСР. – 2-е офіц. вид. – Харків: Народ. Комісаріат Юстиції, 1921. – 703 с.
110. Збірник Законів та розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1929 рік / Народний комісаріат юстиції. Харків: Юр. вид-во НКЮ УСРР, 1929. 1172 с.
111. Культурне будівництво в Українській РСР. 1928 – червень 1941 : 3б. док. і матеріалів / ред. Ю. Ю. Кондуфор. Київ : Наук. думка, 1986. 414 с.
112. Відомості зі звіту «Шевченківського окружного виконавчого комітету за 1925 р.» X-му Окружному з'їзду Рад Шевченківщини. Черкаси, 1926. 126 с.
113. Відомості із звіту «Шевченківського окружного виконавчого комітету за 1925–1926 рр.» XI-му Окружному з'їзду Рад Шевченківщини. Черкаси, 1927. 93 с.
114. Відомості із звіту «Шевченківського окружного виконкому за 1926–1928 рр.» XII-му Окружному з'їзду Рад Шевченківщини. Черкаси, 1929. 136 с.
115. КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК / ред.: А. Егоров, К. Боголюбов. 9-те вид. Москва : Политиздат, 1983. Т. 2 : 1917–1922. 609 с.
116. КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК / ред.: А. Егоров, К. Боголюбов. 9-те вид. Москва : Политиздат, 1983. Т. 3 : 1922–1925. 497 с.
117. КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК / ред.: А. Егоров, К. Боголюбов. 9-те вид. Москва : Политиздат, 1983. Т. 4 : 1926–1929. 575 с.
118. Директивы ВКП(б) по вопросам просвещения : Вопросы народного просвещения в основных директивах съездов, конференций, совещаний ЦК и ЦКК ВКП(б) / ред.: И. Давыдов, И. Клабуновский. 3-е изд. Москва; Ленинград : ОГИЗ : Наркомпрос РСФСР, 1931. 495 с. URL: http://elib.gnpbu.ru/text/directivy-vkrb--prosvescheniya_1931/go,356;fs,1/ (дата звернення: 10.03.2020).

119. ЛКСМ України в рішеннях з'їздів та конференцій. 1919–1966 : зб. документів / ред. О. Коєпто. Київ : Молодь, 1969. 671 с.

120. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), ф. 7 Центральний комітет Ленінської комуністичної спілки молоді України, оп. 1, спр. 220. Работа комсомола на селі (к VI Пленуму ЦК ЛКСМУ), 72 арк.

121. Україна : Статистичний щорічник. Харків : ЦСУ УСРР, 1926. 407 с.

122. УСРР в цифрах. Харків : ЦСУ УСРР, 1926. 84 с.

123. Україна в цифрах : 1927. Харків : ЦСУ УСРР, 1927. 132 с.

124. Україна : Статистичний щорічник на 1928 рік. Харків : ЦСУ УСРР, 1928. 387 с.

125. Україна : Статистичний щорічник на 1929 рік. Харків : ЦСУ УСРР, 1929. X, 399 с.

126. Молодежь СССР : Статистический сборник / ред.: А. Косарев, И. Краваль. Москва : Союзоргучет, 1936. 383 с.

127. Довідник Сумської округи 1928 р. Суми : Сумське округове статистичне бюро, 1929. 366 с.

128. Багмут І. А. Робота молоді в сільбудах. Харків : ДВУ Юнсектор, 1926. 55 с.

129. Компанець А. Т. Організація дозвілля та розваг селянської молоді. Харків : ДВУ, 1928. 137 с.

130. Зарва І. Боротьба за сільську молодь. Харків : ДВУ, 1925. 82 с.

131. Болобан Л. Драмгурток на селі. Харків. : ДВУ ім. Г. І. Петровського, 1928. 76 с.

132. В боротьбі за культурне село : практика політосвітньої роботи серед селянської молоді / ред.: В. Васютинський, М. Константинівський. Харків : ДВУ, 1926. 77 с.

133. Політосвітробота на селі влітку. Збірник інструкт. вказівок та метод. організац. порад для х/ч та сільбудів. К., 1929. 40 с.

134. Сільсько-господарські гуртки на селі / Є. Артюх та ін. Харків : ДВУ, 1925. 153 с.
135. Приходько А. Культурне будівництво на Україні (за 1925/1926 та 1926/1927 роки). Харків : «Пролетарий», 1927. 112 с.
136. Ряппо Я. П. Система народньої освіти на Україні. Соціяльне виховання, професійна освіта й наука. Харків : ДВУ, 1926. 141 с.
137. Машкін А. Освітня політика за доби диктатури пролетаріату. Харків : ДВУ, 1926. 138 с.
138. Разльотов В. Від перших спроб до нових досягнень (З досвіду ШСМ та агрономізації семиліток України). Харків : ДВУ, 1927. 178 с.
139. Разльотов В. ЛКСМУ у боротьбі за нове село. Харків : ДВУ, 1927. 106 с.
140. Духно П. І. Школа на селі та її громадська роль. Харків : ДВУ, 1926. 60 с.
141. Настольный энциклопедический словарь : четвертое переработанное издание товарищества А. Гранат и К. Т. П. Ботнический заливъ – Грацыусь. Москва : Типо-титография, 1901. 1336 с.
142. Большая Советская Энциклопедия в 30 томах / ред. А. Прохоров. Москва : Советская энциклопедия, 1974. Т. 16 : Мезия–Моршанск. 616 с.
143. Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні : Закон України від 05.02.1993 р. № 2998–ХІІ : станом на 9 серп. 2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2998-12#Text> (дата звернення: 14.07.2020).
144. Петришин Т. Л. Агрикультурна робота с.-г. шкіл та ліквідація с.-г. неписьменности селянства. *Досвід агрикультурної роботи сільсько-господарських шкіл* : II Всеукр. конф. с.-г. освіти, м. Харків. Харків : ДВУ, 1927. С. 5–9.
145. Центральний державний архів вищих органів влади України (далі – ЦДАВО України), ф. 166 Народний комісаріат освіти УРСР, оп. 5, спр. 284. Річний звіт профшкіл за 1924/1925 рік № 2, 116 арк.

146. Мерклінг І. Стан і перспективи розвитку с.-госп. шкіл на Україні. *Шлях освіти*. 1929. № 1–2. С. 128–132.
147. Волков В. Дещо про с.–г. ухил. *Народній учитель*. 1925. № 15. С. 2.
148. ЦДАГО України, ф. 7 Центральний комітет Ленінської комуністичної спілки молоді України, оп. 1, спр. 186. Постановлення бюро Секретариата ЦК ЛКСМУ, виписки из протоколов о работе школ сельской молодёжи и о массовом просвещении на селе, 56 арк.
149. Зимові с.–г. школи на Бердичівщині. *Сільсько-господарська освіта*. 1928. № 1–2. С. 103.
150. Білецький І. Зимові с.–г. школи для дорослих на Полтавщині. *Шлях освіти*. 1928. № 4. С. 80–86.
151. Цись С. Жуківська зимова селянська с.–г. школа. *Сільсько-господарська освіта*. 1928. № 5. С. 62–64.
152. Ролик Г. Сокиренська с.–г. профшкола. *Сільсько-господарська освіта*. 1928. № 5. С. 51–60.
153. Практична робота Минківської зимової школи. *Сільський господар*. 1928. № 2–3. С. 105.
154. Охримчук А. Через досвід навчимося господарювати. *Молоде село*. 1926. Ч. 3. С. 3.
155. Березов Л. Освіта селянської молоді. *Сільський театр*. 1925. № 4. С. 54–56.
156. ЦДАВО України, ф. 166 Народний комісаріат освіти УРСР, оп. 7, спр. 278 Статистичні відомості про розвиток народної освіти на Україні за 1923/24 – 1926/27 р., 48 арк.
157. Ст. Бажаємо відкрити с.–г. Школу. *Нове село*. Ч. 6 (30). С. 7.
158. Шкварук М. М. Гусаківська зимова селянська с.–г. школа. *Сільсько-господарська освіта*. 1928. № 1. С. 56–60.
159. Осадчий Т. Тиницька с.–г. школа. *Сільсько-господарська освіта*. № 5. С. 60–62.

160. Зарудний С. Вшануймо Жовтень відкриттям зимових шкіл! *Коопероване село*. 1927. № 20. С. 86–89.
161. М-ку. Пеньок, що виснажує сили учнів (Гуменська с.-г. профшкола на Вінничині). *Молодий більшовик*. 1928. № 4 (327). С. 3.
162. Їжак. Мимоволі станеш дезертиром. *Молодий більшовик*. 1928. № 4 (327). С. 3.
163. Георгієвський. Наймитська школа (Білянська с.-г. профшкола для наймитів Запорізької окр.). *Сільсько-господарський пролетар*. 1926. № 5. С. 10.
164. Бугаєнко М. І. Організація навчально-досвідного поля при Золотоніській с.-г. профшколі. *Сільсько-господарська освіта*. 1928. № 8–9. С. 46–49.
165. Воропай І. Золотоношська с.-г. профшкола. *Сільсько-господарська освіта*. 1928. № 11–12. С. 75–77.
166. Таранівський Л. Пересажська с.-г. профшкола. *Сільсько-господарська освіта*. 1928. № 11–12. С. 77.
167. Малюта М. Д. Агрикультурна робота Махаринецької с.-г. школи на Бердичівщині. *Сільсько-господарська освіта*. 1928. № 2–3. С. 83–87.
168. Агрикультурна робота Старокостянтинівської агрошколи. *Сільсько-господарська освіта*. 1929. № 7–8. С. 76.
169. Кіналь К. Про зміни до навчального плану для сільськогосподарських шкіл. *Сільсько-господарська освіта*. 1929. № 9. С. 29–31.
170. Рум'янцев В. Про реорганізацію сільсько-господарської освіти на Україні. *Сільсько-господарська освіта*. 1930. № 4–5. С. 8–12.
171. Ткаченко П. Наш сільсько-господарський гурток. *Молодий більшовик*. 1924. № 29 (36). С. 3.
172. Дубко Г. Найголовніша робота с.-г. гуртка. *Радянський селянин*. 1926. № 22. С. 8–9.
173. Державний архів Черкаської області (далі – ДАЧО), Ф. 81 Стеблівський районний виконавчий комітет Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, с. Стеблів Стеблівського району

Шевченківського (Черкаського) округу, Оп. 1, спр. 381. Звіти про діяльність сільбудів та хат-читалень району. 112 арк.

174. Лінський П. Роля с.-г. шкіл у роботі с.-г. гуртків. *Український агроном*. 1926. Ч. 5. С. 35–36.

175. Майстренко Х. Закладаймо сільськогосподарські гуртки. *Майбутня зміна*. 1925. Ч. 132. С. 3.

176. Лобовський А. Сільсько-господарські гуртки. *Молоде село*. 1921. № 1. С. 4.

177. ДАЧО, ф. 253. Шевченківський (Черкаський) окружний відділ професійної спілки працівників освіти (Робос), м. Черкаси, Шевченківської (Черкаської) округи, оп. 2, спр. 1924 р. Інструкції, обіжники та протоколи засідань губкомітету, 439 арк.

178. ЦДАГО України, ф. 7 Центральний комітет Ленінської комуністичної спілки молоді України, оп. 12, спр. 49 Стенограма VI Всеукраїнського съезда комсомола, 267 арк.

179. Огляд сільськогосподарських гуртків. *Геть неписемність*. 1926. № 21–22. С. 3.

180. Конкурс сільсько-господарських гуртків на Україні. *Молоде село*. 1928. № 14. С. 1.

181. ЦДАГО України, ф. 7 Центральний комітет Ленінської комуністичної спілки молоді України, оп. 12, спр. 129 Информационный обзор к докладу на VI пленуме ЦК ЛКСМУ и проект резолюции о работе на селе, 74 арк.

182. Павло. Сільсько-господарський гурток на селі. Політосвітні установи та агропропаганда. *Селянський будинок*. 1925. № 2. С. 31–32.

183. Програма занять сільськогосподарських гуртків при сельбудах і хатах-читальнях для лісостепової смуги України. *Самоосвіта*. 1926. № 9. С. 11–14.

184. Кушніренко А. Сільсько-господарські гуртки. *Селянський будинок*. 1925. № 9–10. С. 60–61.

185. Майстренко Х. Приклади роботи с.-г. гуртків. *Майбутня зміна*. 1925. Ч. 132. С. 3.

186. Скорбач М. Сільсько-господарські гуртки на Україні. *Селянський будинок*. 1925. № 1(3). С. 28.

187. ЦДАГО України, ф. 1 Центральний комітет Комуністичної партії України, оп. 20, спр. 2492 Докладные записки, справки, материалы к докладам, выписки из протоколов заседаний Секретариата, Оргбюро ЦК КП(б)У, переписка с ЦК ВКП(б), советскими органами, Наркоматом просвещения, ВУСПС по вопросам агитационно-массовой работы, культурного строительства на Украине, развитии сети клубов, театров, кино. Протоколы заседаний комиссии и другие документы о праздновании 10-летия установления Советской власти на Украине, 145 акр.

188. А. Г. Де найкращий порятунок с.-г. гурткові. *Молодий більшовик*. 1928. № 2. С. 17.

189. Самарський. Рік життя. С.-г. гурток, с. Кільмансталь. *Майбутня зміна*. 1927. Ч. 5 (299). С. 4.

190. Матвіїв. Як Носівська молодь вчиться господарювати. *Молодий більшовик*. 1926. № 5 (18). С. 17–18.

191. Могило П. І. Перша окружна конференція с.-г. гуртків на Одещині. *Селянський будинок*. 1927. № 3. С. 69–72.

192. Селькормол Андрущенко. Ми не спимо. *Молодий більшовик*. 1924. Ч. 34 (41). С. 4.

193. Коваленко Ф. С.-Г. гурток в селі Танське. *Молодий більшовик*. 1924. № 26 (36). С. 3.

194. Чуєнко М. О. Не командирськими вказівками допомагай батькові, а прикладом (с. Тарасівка на Уманщині). *Молодий більшовик*. 1926. Ч. 48 (181). С. 3.

195. Хоменко Н. Невже у нас усе гаразд? (с. Лукашово, Липовецький район Вінницької округи). *Молодий більшовик*. 1926. Ч. 48 (181). С. 3.

196. Деменко З. Як ми організували с.-г. гурток (с. Подільки на Роменщині). *Молодий більшовик*. 1927. № 3. С. 18.

197. Бломквіст Б. Л. Методи агрономічної роботи: праці агрономічного семінару. Харків : Книгоспілка, 1925. 48 с.
198. Чебалда В. Коли одно село не може – то об'єднати кілька сел. *Молодий більшовик*. 1928. № 12. С. 14.
199. Омельченко П. 300 душ молоді хоче вчитись (с. Дмитренки на Білоцерківщині). *Молодий більшовик*. 1928. № 12. С. 14.
200. ЦДАВО України, ф. 166 Народний комісаріат освіти УРСР, оп. 8, спр. 89 Матеріали про політосвітню роботу серед молоді (протоколи, брошури, відомості, відчити), 204 акр.
201. Бограт Є. До організації «Школи селянської молоді вдома». *Самоосвіта*. 1927. № 3. С. 77–78.
202. Ковалів М. Юнацькі вечірки з сільського господарства. Харків : ДВУ. 1928. 230 с.
203. ДАЧО, ф. 65 Планова комісія Шевченківського окружного виконавчого комітету рад робітничих, селянський та червоноармійських депутатів (окрплан), м. Черкаси, оп. 1, спр. 178. Справа 1925–1926 рр. Звіти Кам'янського райвиконкому, 378 арк.
204. Г-ій А. Сільськогосподарський нахил в сільській школі. *Путь просвещения*. 1924. № 1. С. 26–31.
205. Евг. К. Про школу селянської молоді. *Молодий більшовик*. 1926. Ч. 26 (161). С. 4.
206. Кривошиїв П. Школи селянської молоді. *Майбутня зміна*. Ч. 28 (322). С. 2.
207. Мостовий-Вітерок. Спроба будівництва школи селянської молоді на Полтавщині. *Путь просвещения*. 1924. № 3. С. 109–111.
208. Разльотов В. Школи селянської молоді. *Шлях освіти*. 1929. № 7. С. 6–17.
209. Школи селянської молоді починають працювати. *Молодий більшовик*. 1927. Ч. 6 (234). С. 1.

210. Сенін Г. Двохрічний досвід практичних робіт Озерянської ШСМ. *Сільсько-господарська освіта*. 1929. № 7–8. С. 48–50.
211. Учком. Що за межами школи ми робимо. *Молодий більшовик*. № 16 (339). С. 5.
212. Шармак. Чого розанфельські корови вже більше молока дають. *Молодий більшовик*. 1928. № 16 (339). С. 5.
213. Кифоренко. Освіти чи здобудеш, а хвороби то швидко дістанеш (Оленівська с.-г. школа на Б-Церківщині). *Молодий більшовик*. 1928. № 4 (327). С. 3.
214. Член. Хоч кошторисом одягайся (Рипнянська с.-г. профшкола на Проскурівщині). *Молодий більшовик*. 1928. № 4 (237). С. 3.
215. Устава вечірніх шкіл селянської молоді (ВШСМ). *Сільсько-господарська освіта*. 1929. № 10–11. С. 144.
216. Зотич М. Вечірню школу – селянській молоді. *Молодий більшовик*. 1928. № 6 (329). С. 2.
217. Жук Д. Своєчасна і життєва справа. *Молодий більшовик*. 1928. № 10 (333). С. 3.
218. Паламарчук Л. Пізно взялись за цю справу. *Молодий більшовик*. 1928. № 10 (333). С. 3.
219. Попелюх І. Вечірню селянську школу збудували. *Молодий більшовик*. 1927. Ч. 7 (235). С. 5.
220. Манастирський. У нас школу організовано (с. Маків Кам'янецької округи). *Молодий більшовик*. 1928. № 12. С. 14.
221. Вовк П. Школа глитайської молоді. *Молодий більшовик*. 1929. № 13 (528). С. 2.
222. Нагірняк. Вчорашні ШСМ сьогодні непридатні. *Молодий більшовик*. 1929. № 13 (528). С. 2.
223. Стелецький Н. Досвітки й політосвітробота. *Селянський будинок*. 1928. № 10. С. 32–37.

224. Селькормол Коломієць. Чи не час уже прокинутись? *Молодий більшовик*. 1924. Ч. 18 (25). С. 3.
225. Мусій Цоколь. Як мирицька молодь розважається? *Молодий більшовик*. 1926. Ч. 59 (202). С. 3.
226. Тихий. На дубках. *Молодий більшовик*. 1924. Ч. 11 (18). С. 2.
227. Простий. Коли затихне вулиця. *Молодий більшовик*. 1928. № 90 (510). С. 3.
228. С. О-ий. Мироцькі та микулинські дівчат. *Молодий більшовик*. 1926. Ч. 41 (174). С. 3.
229. Вальківчанин. Нову пісню на село. *Молодий більшовик*. 1926. № 19–20. С. 17.
230. Голощук Темрява. *Майбутня зміна*. 1925. № 131. С. 4.
231. Ацеховський І. До нового життя (с. Горностаївка на Херсонщині). *Молодий більшовик*. 1926. № 5 (18). С. 18.
232. Лучезарский Э. Как вести борьбу с досвітками. *Молодая гвардия*. 1924. № 332. С. 2.
233. ЦДАВО України, ф. 166 Народний комісаріат освіти УРСР, оп. 5, спр. 373. Матеріали про стан політосвітньої роботи України (звіти, доповіді, доповідні записки, акти, обстеження), 224 арк.
234. ЦДАГО України, ф. 7 Центральний комітет Ленінської комуністичної спілки молоді України, оп. 7–1, спр. 106. Протоколи засідань Секретариата ЦК ЛКСМУ и выводы по обследованию политико-просветительной работы в Артёмовском, Екатеринославском, Криворожском, Луганском, Могилёвском, Николаевском, Подольском, Полтавском и Харьковском обкомах и окружкомах комсомола, 74 арк.
235. Л. П. Вплинути на «найняті хати» (с. Волоське, Дніпропетров. р). *Майбутня зміна*. 1927. Ч. 2 (296). С. 2.
236. Юнкор. Чому молодь ходить на досвітки. *Майбутня зміна*. 1927. Ч. 14 (307). С. 3.

237. Гурнич В. Изучим быт молодого села. *Молодая гвардия*. 1924. № 330. С. 2.
238. Коба Ф. Театр на хуторах. *Сільський театр*. 1928. № 12 (34). С. 42.
239. Юнселькор 115. Дівчата ще цупко держаться забобонів. *Молодий більшовик*. 1926. Ч. 90. С. 3.
240. Кравченко. Що з таким робити? *Молодий більшовик*. 1925. Ч. 3 (46). С. 3.
241. Кінгі В. Масові рухливі гри на селі. *Селянський будинок*. 1926. № 3. С. 47.
242. Ко-в. З досвіток до сільбуду. *Молодий більшовик*. 1926, № 1 (14), С. 9.
243. В атаку на старий побут. *Молодий більшовик*. 1925. Ч 41 (84). С. 2.
244. Іл. Пронира Суд та побут. *Майбутня зміна*. 1928, Ч. 30 (385). С. 4.
245. Юнселькор. Хата-читальня (с. Мазепинці В-Половчанського району Б-Церківської округи). *Молодий більшовик*. 1924. № 25. С. 3.
246. Підгрушній І. Стоїть без вікон, без дверей. *Молодий більшовик*. 1924. № 33 (40). С. 4.
247. Серед молоді: Чим цікавиться молодь (с. Ломовате, Черкащина). *Молодий більшовик*. 1925. № 10 (53). С. 53.
248. Сердюк Х. Знищемо досвітки – організуємо хати-читальні. *Майбутня зміна*. 1925. Ч. 139. С. 3.
249. ЦДАГО України, ф. 7 Центральний комітет Ленінської комуністичної спілки молоді України, оп. 1, спр. 133 Протоколи засідань Бюро ЦК ЛКСМУ, 73 акр.
250. К-во З досвіток до сельбуду. *Молодий більшовик*. 1926. № 1 (14). С. 9.
251. Сусіда. Молодь несвідома, а осередок? (с. Краснопілка на Гуманщині). *Молодий більшовик*. 1926. Ч. 74 (207). С. 2.
252. Как мы боремся с досвитками. *Молодая гвардия*. 1924. № 337. С. 2.
253. Борячок. Ще про досвітки. *Червоний юнак*. 1923. Ч 15 (54). С. 2.
254. Про червоні вечірниці. *Майбутня зміна*. 1925. Ч 136. С. 3.

255. ДАЧО. – Ф. 1753. – Оп. 1. – Спр. 3. Протоколи засідання правління Драбівського райсільбуда та комісії по обстеженню політпросвітніх установ, звіти про політосвітню роботу райсільбуду, списки та автобіографії членів правління сільбудів Драбівського району. – 147 арк.

256. Зіпсований телефон. *Молодий більшовик*. 1924. Ч. 36 (43). С. 6.

257. Д-к. Лукські комсомольці на вечорницях. *Бідняцька молодь*. 1923. Ч 5 (26). С. 1.

258. Канюка І. Боротьба з вечорницями. *Молодий більшовик*. 1924. Ч. 7 (14). С. 3.

259. Кудря. Комсомольську балалайку на досвітки. *Молодий більшовик*. 1926. Ч 85 (218). С. 4.

260. Горенко. З осередку до клубу розпусти. *Молодий більшовик*. 1928. № 88 (412). С. 3.

261. Копач. Сич-клуб. *Майбутня зміна*. 1927. Ч. 14 (307). С. 3.

262. Око. Юнселькорівським пером по сонних осередках. *Молодий більшовик*. 1927. № 44 (272). С. 6.

263. Юнселькор. Комсомольці на досвітки ходять – значить і нам можна (село Овечаче Вінницької округи). *Молодий більшовик*. 1926. Ч. 90. С. 3.

264. Токаренко. Комсомольці на досвітках. *Бідняцька молодь*. 1923. Ч. 14 (22). С. 1.

265. Вербуємо дівчат. *Молодий більшовик*. 1925. № 3 (46). С. 4.

266. Вороний. На фронті проти досвіток. *Молодий більшовик*. 1927. Ч. 1 (229). С. 6.

267. Селькормол Ванько. Ти їх хрести, а вони кажуть пусти. *Молодий більшовик*. 1924. № 31 (38). С. 3.

268. Саранча Т. Досвітки там «квітнуть» де слабує робота осередків. *Майбутня зміна*. 1928. Ч. 3 (358). С. 3.

269. Коваль І. Скоро зовсім переможемо досвітки. *Молодий більшовик*. 1926. Ч. 87 (220). С. 3.

270. Черкасов Ф. Утворили музичний гурток (Воронівка, Новомосковського району). *Молодий більшовик*. 1926. Ч. 9 (142). С. 3.
271. Урсолов І. Замість досвіток – хату-читальню. *Молодий більшовик*. 1926. № 1 (14). С. 10.
272. Посилити масову культроботу комсомолу (Боротьба з пияцтвом та хуліганством). *Молодий більшовик*. 1926. Ч. 83 (216). С. 1.
273. Калина І. Моя думка (с. Віненці Переяславського р-ну). *Молодий більшовик*. 1926. Ч. 58 (218). С. 4.
274. Проценко З. Дуже весело гуляємо (с. Липянка на Черкащині). *Молодий більшовик*. 1926. Ч. 41 (174). С. 3.
275. Грибок І. Дуже гарна розвага (с. Бишів на Київщині). *Молодий більшовик*. 1926. Ч. 41 (174). С. 3.
276. Чупак С. Світом нудять. *Молодий більшовик*. 1924. № 29 (36). С. 4.
277. Будяк. Наше село (с. Колодисте Катеринопільського району). *Робітниче-селянська правда*. 1925. Ч. 19 (764). С. 3.
278. ЦДАГО України, ф. 7 Центральний комітет Ленінської комуністичної спілки молоді України, оп. 7–1, спр. 102 Стенограма сільсовещання ЛКСМУ, 137 арк.
279. Селькормол Мейстер. Ну й осередок. *Молодий більшовик*. 1924. № 27 (34). С. 3.
280. ДАЧО, ф. 1753 Золотоніський окружний Селянський Будинок «Окрсільбуд», м. Золотоноша, Золотоніської округи, оп. 1, спр. 1. Звіти та плани роботи Драбівського райсільбуду, статuti селянських будинків, відомості про школи, ліквідації неписьменності по Драбівському району, 126 арк.
281. Куторг Доброжинський. Досвітки і засоби боротьби з іми. *Молодая гвардія*. 1924. № 348. С. 2.
282. Теплюк. За цікавим фейлетоном (с. Богданівка, В-Димерського району на Київщині). *Молодий більшовик*. 1927. № 31 (259). С. 2.
283. Клименко В. Червоні кутки на селі. *Червоний юнак*. Ч. 10 (79). С. 1.

284. О. Г-ов. Чому молодь не хуліганила. *Молодий більшовик*. 1928. № 32 (355). С. 3.
285. Сельбуд і хата-читальня. *Селянська правда*. 1925. № 31. С. 4.
286. Бух М. На Малинщині. *Молодий більшовик*. 1924. Ч. 8 (15). С. 3.
287. Комсомолец. Проти бога. *Червний юнак*. 1924. Ч. 3. С. 4.
288. ЦДАВО України, ф. 166 Народний комісаріат освіти УРСР, оп. 7, спр. 424 Матеріали про стан культосвітньої роботи на Україні (положення, плани, доповіді, доповідні записки, звіти та інші документи), 92 арк.
289. Волобуєв М. Різдвяна кампанія в сельбуді. *Селянський будинок*. 1924. № 2. С. 1–2.
290. Марченко Д. Протирелігійна пропаганда у сільбудів. *Селянський будинок*. 1924. № 2. С. 6.
291. Геркун. Використаймо святкові гроші корисно. *Молодий більшовик*. Ч 3 (231). 1927. С. 6.
292. Г. П-ва. Як я хустку виграла. *Молодий більшовик*. 1926. Ч. 26 (161). С. 4.
293. Хто був. Не підвезло досвітчанським верховодам. *Майбутня зміна*. 1928. Ч 12 (367). С. 4.
294. Горицвіт. Б'ємо досвітки. *Майбутня зміна*. 1928. Ч. 12 (367). С. 4.
295. Кордонець. Газету разом з піснями та грами. *Молодий більшовик*. 1927. Ч. 7 (235). С. 5.
296. Політсуд над досвітками. *Молодий більшовик*. 1927. Ч. 3 (231). С. 4.
297. Багмут. Про показові суди. *Селянський будинок*. 1925. № 2. С. 23–25.
298. Картавий А. Суд над досвітками. *Червоний юнак*. 1924. Ч. 13 (68). С. 1.
299. Шелківський. Суд над досвітками. *Молодий більшовик*. 1924. Ч. 11 (18). С. 3.
300. Васютинський. Робота серед молоді влітку. *Селянський будинок*. 1927. № 5. С. 54–56.

301. Буяло В. Як ми завойовуємо молодь. *Молодий більшовик*. 1926. Ч. 25 (158). С. 1.
302. Гринько М. Що таке жива газета та як її організувати. *Молодий більшовик*. 1927. № 10. С. 14.
303. Богайчук П. Розвага для знання. *Молодий більшовик*. 1928. Ч. 30 (353). С. 3.
304. ДАЧО, ф. 231. Березняцький селянський будинок Смілянського району, м. Сміла, Черкаської округи, оп. 1. Спр. 1. Справа 1924–1925 рр. Протоколи засідань правління, 43 арк.
305. Гладкий І. Що екскурсант побачить у Харкові. *Майбутня зміна*. 1928. Ч. 38 (393). С. 4.
306. Гур'янський. Починаємо провадити літню працю. *Молодий більшовик*. 1924. Ч. 12 (19). С. 3.
307. Масова робота. *Червоний юнак*. 1925. Ч. 17(86). С. 1.
308. Селянські школярі у Києві. *Молодий більшовик*. 1928. № 12. С. 14.
309. Мандрівник. Вільний час віддаємо екскурсіям. *Майбутня зміна*. 1927. Ч. 26 (230). С. 3.
310. Доценко М. Секції молоді при сельбуддах і хатах-читальнях та їх праця. *Молодий більшовик*. 1924. № 35 (42). С. 3.
311. Марченко Д. Комсомол у сельбуді. *Селянський будинок*. 1925. № 1. С. 15–16.
312. Озерський Ю. Політосвітня робота серед молоді на селі. *Селянський будинок*. 1927, № 7–8. С. 58–62.
313. Зоренко В. Як наш осередок зорганізувався. *Молодий більшовик*. 1927. Ч. 8 (236). С. 3.
314. Канівський А. Розумна розвага та корисна робота. *Молодий більшовик*. 1927. Ч. 8 (236). С. 3.
315. Яківчук О. Гармонія й доповідь. *Молодий більшовик*. 1927. Ч. 13 (241). С. 5.

316. Огієнко П. Влаштуємо вечори само розваги. *Селянський будинок*. 1927. № 4. С. 46–47.
317. Вайнбрайт П. На вулицю чи до читальні? *Геть неписемність*. 1926. № 13–14. С. 4.
318. Кривенко. Вишнопільський осередок на Уманщині. *Молодий більшовик*. 1924. № 33 (40). С. 3.
319. Селькормол М. Чайка. Хата-читальня розбуркала молодь. *Молодий більшовик*. 1924. № 24 (31). С. 3.
320. А. К. Червоні кутки для молоді (З досвіду Семенівського райкому ЛКСМУ на Глухівщині). *Селянський будинок*. 1928. № 2. С. 62.
321. Доценко М. Куткова праця комсомолу на селі. (В порядку обговорення). *Молодий більшовик*. 1924. Ч. 36 (43). С. 1.
322. Юнселькор Гарбуз Тася. На кутковій роботі (с. Ободівка на Поділлі). *Молодий більшовик*. 1926. № 5 (18). С. 16.
323. Селькомор Г. Луцак. Шматочки нового побуту (с. Ротмистрівка на Черкащині). *Молодий більшовик*. 1924. Ч. 31 (38). С. 3.
324. М-и. Про червоні вечірніці. *Майбутня зміна*. 1925. Ч. 136. С. 3.
325. М. К. Працьовитий гурток (с. Лішня, Київської округи). *Сільський театр*. 1927. № 7 (17). С. 39.
326. Дядолов Х. Треба підтягтися (с. Нова Водолога, Харківської округи). *Сільський театр*. 1927. № 9 (19). С. 41.
327. Ушаний «Піймав облизня» – Альбіковського (с. Займище, Чернігівської округи). *Сільський театр*. 1928. № 1 (23). С. 40.
328. Чуб «Гадючник» продали, а сельбуда не збудували (с. Преображенка, Запорізької окр.). *Сільський театр*. 1928. № 1 (23). С. 44.
329. Рекрут П. З новими молодими силами. *Сільський театр*. 1929. № 11 (45). С. 33.
330. Нев'язаний. Один рік корисної праці (с. Срібне на Прилуччині). *Сільський театр*. 1928. № 9 (31). С. 36.

331. У кілька рядків про драмгуртки. *Сільський театр*. 1929. № 5 (39). С. 46.
332. Костенко В. Обмаль дівчат. *Сільський театр*. 1929. № 4 (41). С. 25.
333. Бойченко І. Робота драмгуртка (с. Вербівка, Шевченківськ. окр.). *Сільський театр*. 1928. № 9 (31). С. 40.
334. Панас Відомий. Добилися авторитета (с. Кульчинки, на Шепетівщині). *Сільський театр*. 1928. № 9 (31). С. 40.
335. Батрацький В. Дівчата вередують (с. Новоселівка, на Дніпропетровщині). *Сільський театр*. 1928. № 9 (31). С. 41–42.
336. Село Вульки на Шепетівщині. *Сільський театр*. 1928. № 9 (31). С. 43.
337. Хворий драмгурток (с. Малі-Кринки, на Кременчуччині). *Сільський театр*. 1928. № 10 (32). С. 33–34.
338. Бездітний Т. Розвиткові не дозволяють обставини (с. В. – Вовнянки, Ківшоватського р., на Білоцерківщині). *Сільський театр*. 1927. № 10 (20). С. 37.
339. Борзак М. Вчителька орудує (с. Поправка, на Білоцерівщині). *Сільський театр*. 1928. № 2 (23). С. 40.
340. Коваленко М. Свіжим струменем. *Сільський театр*. 1928. № 11 (33). С. 2.
341. Зарва І. Комсомол та справи культурного будівництва на Україні. *Молодняк*. 1927. № 8. С. 59–67.
342. Усенко Д. Сільська молодь і мандрівний зразковий театр для села. *Молодий більшовик*. 1924. Ч. 35 (42). С. 6.
343. Хижняк. Наші дискусії. *Сільський театр*. 1929. № 3–4 (37–38). С. 55–60.
344. Зосименко. Треба гуртку мати свої кошти. *Сільський театр*. 1929. № 6 (40). С. 17.
345. Хуторянин П. Глядачі лають (с. Чистоводівка, на Ізюмщині). *Сільський театр*. 1928. № 10 (32). С. 34.

346. Коротко про роботу драмгуртків. *Сільський театр*. 1929. № 7 (41). С. 30.
347. Актор. Про матеріальну базу драматичних гуртків. *Сільський театр*. 1929. № 6 (40). С. 16.
348. Квак М. Шкільний гурток за приклад у всьому. *Сільський театр*. 1929. № 7 (41). С. 26.
349. Орел та Сокіл. Чи такі драмгуртки потрібні? *Сільський театр*. 1929. № 9 (44). С. 16–17.
350. Іващенко Г. Беріть приклад з Бужанської хати-читальні. *Незаможник*. 1924. Ч. 16. С. 3.
351. Нечипорук Д. Драмгуртківські кущі. *Сільський театр*. 1929. № 9 (44). С. 23.
352. Білоус. «Перекрутили». *Сільський театр*. 1929. № 8. С. 35–36.
353. Недоля С. Без дисципліни. *Сільський театр*. 1929. № 6 (40). С. 25.
354. Орленко. Робсельтеатр і драмгурток. Що заважає драмгурткам працювати. *Сільський театр*. 1928. № 5 (27). С. 34.
355. Троянда. І розум пропили (с. Соф - Гайківка, Криворізьк. окр.). *Сільський театр*. 1928. № 5 (27). С. 35.
356. Косенко Г. Як у нас вчать ролі (с. Носпчівка, Шевченківськ. окр.). *Сільський театр*. 1928. № 8 (30). С. 31.
357. Ф.М. Дисципліна перш за все. *Сільський театр*. 1928. № 11 (33). С. 33.
358. Трутень Є. За трудову дисципліну. *Сільський театр*. 1929. № 7 (41). С. 26.
359. Справедливий. Немає дисципліни в драмгуртку (с. Тютюнники, на Бердичівщині). *Сільський театр*. 1928. № 10 (32). С. 35.
360. Зосименко І. Горі з такими «професіоналами» (с. Солонецька, на Харківщині). *Сільський театр*. 1928. № 11 (33). С. 31–32.
361. Омельченко П. «Без руля». *Сільський театр*. 1928. № 2 (24). С. 44.

362. Рожен Д. Рік роботи Київського державного пересувного селянського театру. *Сільський театр*. 1929. № 7 (41). С. 18–19.
363. Вітавський О. Нарешті, міцно на ногах. *Сільський театр*. 1929. № 10 (44). С. 24–25.
364. Правдін Г. Соціалістичне змагання на культурному фронті села. *Сільський театр*. 1929. № 6 (40). С. 1–2.
365. Хмара. Чого розпався наш гурток. *Сільський театр*. 1929. № 6 (40). С. 21–22.
366. Нео. Наша спроба на повітрі (с. Криничувата, Зінов'ївської округи). *Сільський театр*. 1928. № 09 (31). С. 42.
367. Клим. «Сільський театр» читаємо і працюємо (с. Бражинка, Волинськ. окр.). *Сільський театр*. 1928. № 09 (31). С. 39.
368. Коба Ф. Занепадництво чи що? *Сільський театр*. 1928. № 12 (34). С. 41.
369. Селькормол Завзятий. З церкви – театр. *Молодий більшовик*. 1924. № 29 (36). С. 3.
370. Куцюба С. Хуліганські вибрики драмгуртка. *Сільський театр*. 1928. № 11 (33). С. 32–33.
371. Корляків М. Сільська молодь і «сільський театр». *Сільський театр*. 1928. № 3 (25). С. 5.
372. На місцях. Ось в кого учитися треба! (Драмгурток при Захар'їнському РСБ, на Одещині). *Сільський театр*. 1928. № 2 (24). С. 43.
373. Від редакції. *Сільський театр*. 1929. № 7 (41). С. 28.
374. Сергіїв М. Як деякі сельбуди по-своєму розуміють художню працю драмгуртків. *Сільський театр*. 1928. № 2 (24). С. 46.
375. Лійпоман В день кооперації – карнавал. *Сільський театр*. 1927. № 9 (19). С. 40.
376. Колонюк С. І ми вперед (с. Чуків, на Тульчинщині). *Сільський театр*. 1928. № 11 (33). С. 41.

377. Коломієць П. Дайте гарну п'єсу. *Сільський театр*. 1929. № 9 (44). С. 32.
378. Актор. На вірний шлях. *Сільський театр*. 1929. № 6 (40). С. 24.
379. Миколук А. Завдання драмгуртків під засівну кампанію. *Сільський театр*. 1929. № 2 (36). С. 2–6.
380. Правдін Г. Драмгуртки та РСТ в осінній посівкампанії. *Сільський театр*. 1929. № 8. С. 2–5.
381. Мін І. Агросуд в Липцях. *Сільський театр*. 1929. № 9 (44). С. 32.
382. Драмкор Бусик. с. Петрівське на Білоцерківщині. *Сільський театр*. 1928. № 9 (31). С. 42.
383. Рудь П. Сільський театр у Бистрикові (с. Бистрик, Конотопської округи). *Сільський театр*. 1927. № 9 (19). С. 39.
384. Попівець І. Драмгурток пожвавив роботу (с. Попівка, на Конотопщині). *Сільський театр*. 1928. № 10 (32). С. 35.
385. Драмгурток в с. Тютюнники на Бердичівщині. *Сільський театр*. 1928. № 9 (31). С. 43.
386. Ф. К-а. Більше б таких. *Сільський театр*. 1928. № 9 (31). С. 40.
387. Селькор Бондаренко «Про п'єсу Перші хоробрі». *Сільський театр*. 1925. № 4. С. 43.
388. Селькор С. М. Театр бореться з релігійними забобонами (с. Паволоч на Білоцерківщині). *Молодий більшовик*. 1925. Ч. 80 (123). С. 3.
389. Сергієвський. Сельбуд в церкві (с. Вербове, Тульчинської окр.). *Сільський театр*. 1928. № 8 (30). С. 31.
390. Ігнатюк Д. Драмгуртки та антирелігійна пропаганда на селі. *Сільський театр*. 1928. № 12 (34). С. 3–5.
391. Литвинчук К., Зарічаний А. Бражинський драмгурток (На Волині). *Сільський театр*. 1928. № 5 (27). С. 37.
392. Богуславський. Збудували новий театр. *Сільський театр*. 1927. № 12 (22). С. 38.

393. Мороз М. Поступово проводимо працю. *Сільський театр*. 1929. № 9 (44). С. 26–27.
394. Трутень М. До світла (с. Лиман, на Полтавщині). *Сільський театр*. 1928. № 12 (34). С. 44.
395. Носенко О. Отак працюйте! *Сільський театр*. 1929. № 8. С. 37–38.
396. ДАЧО, ф. 65 Планова комісія Шевченківського окружного виконавчого комітету рад робітничих, селянський та червоноармійських депутатів (окрплан), м. Черкаси, оп. 1, спр. 108. Справа 1926 р. Чигиринський райвиконком, 96 арк.
397. Трутень Є. Культурний вогник... у клуні (хут. Герусівка, на Полтавщині). *Сільський театр*. 1927. № 10 (20). С. 39.
398. Грак О. Громадське майно гине (с. Тютюнники, на Бердичівщині). *Сільський театр*. 1928. № 12 (34). С. 44.
399. Вій. Пора б прокинутися (с. Хоцьки, на Київщині). *Сільський театр*. 1929. № 2 (36). С. 39.
400. Чернов О. Учителі допомогли. *Молодий більшовик*. 1928. Ч. 31 (344). С. 3.
401. Харліївський. Через покрівлю дощик плаче (с. Харліївка, на Білоцерківщині). *Сільський театр*. 1929. № 3–4 (37–38). С. 36.
402. Беседін. Сільський осередок, який він є тепер. *Молодий більшовик*. 1926. Ч. 10 (143). С. 1.
403. Глушко. Що відбиває дівчину від комсомолу. *Молодий більшовик*. 1926. Ч. 75 (208). С. 3.
404. Сквирський Ю. З досвіток в хату-читальню. *Молодий більшовик*. 1925. Ч. 14 (57). С. 3.
405. Пономарчук Е. Як втягнути селянську дівчину до комсомолу. *Червоний юнак*. 1925. Ч. 10 (79). С. 4.
406. Глуценко І. За дівчину – товариша. *Молодий більшовик*. 1927 № 4. С. 12.

407. Шахрайчук Перенести розвагу у хату-читальню (с. Ушомір на Коростенщині). *Молодий більшовик*. 1926. Ч. 85 (218). С. 4.
408. Сількормол Ткаченко. Новий спосіб втягнення дівчат до осередку. *Молодий більшовик*. 1924. Ч. 7 (14). С. 3.
409. Селькормол Більшовик. Дівчата сподобали ходити до клубу. *Молодий більшовик*. 1924. № 18 (25). С. 3.
410. Яроха. Дівчата та КСМ на селі. *Червний юнак*. 1924. Ч. 7 (62). С. 1.
411. В. П. Хто-ж схоче на йти на вечорниці? (Ще про Баришівський гурток крою і шиття). *Молодий більшовик*. 1926. Ч. 92 (225). С. 3.
412. Зотич М. Про запеклого ворога селянської молоді. *Молодий більшовик*. 1927. Ч. 4 (232). С. 3.
413. Четвериків. Дівочке. Од досвіток до сельбуду. *Майбутня зміна*. 1927. Ч. 12 (305). С. 4.
414. С.О. Як ми утворили гурток кройки і шитви (с. Привільне Солонянського р.). *Майбутня зміна*. 1927. Ч. 26 (320). С. 2.
415. Захарченко М. Сельбуд жінок кравецтва навчає. *Селянський будинок*. 1927. № 4. С. 57.
416. Жовтень жінці світа показав. *Селянський будинок*. 1927. № 9–10. С. 69–70.
417. Кармелюк І. Досвітки. *Молодий більшовик*. 1927. № 2. С. 16.
418. Хвиля Г. Нас не багато, але-ж ми перші. *Молодий більшовик*. 1927. Ч. 1 (229). С. 6.
419. Сарана В. Хай у кожному сельбуді буде кімната для вишивання. *Молодий більшовик*. 1926. Ч. 88 (221). С. 3.
420. Поліщук Л. Сільськогосподарську освіту селянській дівчині. *Молодий більшовик*. 1926. Ч. 86 (219). С. 3.
421. Білецький П. М. Курси городництва для селянок при Вовчанівській с.-г. профшколі. *Селянський будинок*. № 6. С. 66–68.
422. Довгич В. Організуємо вишивальні гуртки (с. Копилів на Київщині). *Молодий більшовик*. 1926. Ч. 87 (220). С. 3.

423. Макаркина К. Шість днів на досвітках – раз у читальні. *Молодий більшовик*. 1926. Ч. 87 (220). С. 3.
424. Баклан Т. Чи-ж так? *Молодий більшовик*. 1926. Ч. 88 (221). С. 3.
425. Горовий Н. Наймімо хату. *Молодий більшовик*. 1926. Ч. 89 (222). С. 3.
426. Бондаренкова Н. Виною всьому хлопці. З них треба починати. *Молодий більшовик*. 1926. Ч. 31 (164). С. 3.
427. Логвиненко Ф. Старому побутові протиставити хату-читальню. *Молодий більшовик*. 1926. Ч. 38 (171). С. 3.
428. Безпритульний Хулігани зривають роботу. *Молодий більшовик*. 1926. Ч. 75 (208). С. 3.
429. Некачало. Один із фактів... *Молодий більшовик*. 1926. Ч. 30 (163). С. 2.
430. Миронівська юнсекція висловлюється. *Молодий більшовик*. 1926. Ч. 35 (168). С. 3.
431. Хоменко Н. Даймо розумну розвагу. *Молодий більшовик*. 1926. Ч. 35 (168). С. 3.
432. ЦДАГО України, ф. 7 Центральний комітет Ленінської комуністичної спілки молоді України, оп. 1, спр. 195з Решения ЦК ЛКСМУ, докладные записки о состоянии физкультурной работы на Украине, 127 арк.
433. ЦДАГО України, ф. 7 Центральний комітет Ленінської комуністичної спілки молоді України, оп. 1, спр. 505 Директивы ЦК ЛКСМУ, докладне записки о физкультурной работе на Украине, 231 акр.
434. Хоменко Є. Створення та організаційна розбудова Вищої ради фізичної культури УСРР (1923–1930 рр.). *Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка*. 2012. Вип. 113. С. 54–56.
435. Блях В. Організуймо здорову розвагу молоді. *Молодий більшовик*. № 9. 1927. С. 17.
436. Філь М. Більше уваги сільській фізкультурі. *Селянський будинок*. 1927. № 1. С. 33–37.
437. Філь М. Організація фізичної культури при сельбуді. *Селянський будинок*. 1926. № 6. С. 13–17.

438. ЦДАГО України, ф. 7 Центральний комітет Ленінської комуністичної спілки молоді України, оп. 1, спр. 192 Выписки из протоколов заседаний бюро ЦК ЛКСМУ, переписка с обкомами об украинизации, работе школ крестьянской молодежи и состояние работы физкультурных обществ, 121 арк.

439. Філь М. Фізкультура у програмі курсів політосвітників. *Селянський будинок*. 1927. № 2. С. 17–18.

440. Д-р Блях. Фізкультура на Україні. *Культура і побут*. 1925. № 22. С. 3.

441. ЦДАГО України, ф. 7 Центральний комітет Ленінської комуністичної спілки молоді України, оп. 1, спр. 191 Протоколи, докладне записки, резолюції и другие материалы о работе и состоянии физкультурных обществ молодежи, 241 арк.

442. Йовка. Зустрічаємо весну зелену. *Молодий більшовик*. 1928. № 32 (355). С. 3.

443. Буценко А. Наші завдання в галузі фізкультури. *Культура і побут*. 1928. № 39. С. 1.

444. В. Ф. Цікавий і приступний спорт. *Молодий більшовик*. 1929. № 29 (352). С. 4.

445. Філь М. Фізкультурна робота на весні та влітку. *Селянський будинок*. 1927. № 3. С. 11–14.

446. ЦДАВО України, ф. 166 Народний комісаріат освіти УРСР, оп. 9, спр. 283 Матеріали обстеження сільбудинків та хат-читалень по районах і селах України, 203 арк.

447. Організуймо боротьбу з червоним півнем. *Молодий більшовик*. 1925. Ч. 52(95). С. 3.

448. Блях. В. Фізкультура на селі. *Селянський будинок*. 1925. № 3. С. 32–36.

449. Кіндрат. Про теплі дні та спорт на селі. *Бідняцька молодь*. 1923. Ч. 12 (33). С. 3.

450. С. Я. Спортгурток злякався мед-огляду і розбігся. *Молодий більшовик*. 1925. Ч. 37(80). С. 4.

451. Цімерман К. Курсантів спорткурсів – на село! *Молодий більшовик*. 1925. Ч 57 (100). С. 7.
452. Кім Комсомольський. Провели семінар інструкторів ФК (с. Солоне). *Майбутня зміна*. 1927. Ч. 21 (315). С. 4.
453. В.С. Моя пропозиція. *Молодий більшовик*. 1928. № 54 (474). С. 6.
454. Заславський М. Слова і діло. *Майбутня зміна*. 1923. Ч. 21 (315). С. 4.
455. Миронів. Як бути без інструктора. *Майбутня зміна*. 1925. Ч. 138. С. 4.
456. А. Р. Фізкультура на селах Київщини у незадовільному стані. *Молодий більшовик*. 1928. № 74 (398). С. 4.
457. М. Фізкультуру у побут. *Молодий більшовик*. 1928. № 26(349). С. 4.
458. Ріг І. Балакаємо. *Молодий більшовик*. № 32 (39). С. 2.
459. Що пишуть спортінструктори про свою роботу на селі. *Молодий більшовик*. 1925. Ч. 57 (100). С. 4.
460. Удовенко С. П. Чого для розвитку фізкультури треба. *Селянський будинок*. 1927. № 4. С. 53.
461. Підгорний. Спорт на селі. *Червний юнак*. 1924. Ч. 15. С. 1.
462. Каневський. Зробили спорт майдан. *Молодий більшовик*. 1925. Ч. 49 (92). С. 4.
463. Що пишуть спортінструктори про свою роботу на селі. *Молодий більшовик*. 1925. Ч. 57 (100). С. 4.
464. А. Б. Про літні форми фізкультури. *Майбутня зміна*. 1928. Ч 31 (386). С. 3.
465. Очеретько М. Фізкультура на селі. Правила гри в скраклі (городки). *Молодий більшовик*. 1926. Ч. 36. С. 4.
466. Іванов С. Фізкультура в Коростені. *Нове село*. Ч. 43 (168). С. 2.
467. С. Маємо спорт майдана. *Нове село*. Ч. 55 (180). С. 5.
468. Стефанович. Притягнемо молодь. *Молоде село*. 1926. Ч. 4. С. 3.
469. Фізкультура та спорт (Бородянський район на Київщині). *Молодий більшовик*. 1928. № 13 (336). С. 4.

470. Р-кий. На турніку без цигарки. *Молодий більшовик*. 1928. № 62(385). С. 3.
471. Око. Хочемо бути здоровими (с. Тритузне Солонянськ. р.). *Майбутня зміна*. 1927. Ч. 21 (315). С. 4.
472. Кривий. Ще раз про наш спорт-клуб. *Бідняцька молодь*. 1923. Ч. 14 (35). С. 4.
473. Нева. Вперше молодь до спорту притягли. *Молодий більшовик*. 1926. Ч. 31(164). С. 3.
474. Мотря М. 30 дівчат записалось до гуртка. *Молодий більшовик*. 1926. Ч. 31(164). С. 3.
475. По спортосередках. *Молодий більшовик*. 1926. Ч. 43(171). С. 4.
476. П.В. Фізкультурні вправи та гри приваблюють дівчат. *Молодий більшовик*. 1926. Ч. 48(181). С. 4.
477. Цудик. Фізкультура сприяє утворенню нового побуту на селі. *Молодий більшовик*. 1925. Ч. 46(89). С. 4.
478. Перші кроки зимової роботи спортгуртка на селі. *Молодий більшовик*. 1927. № 86 (315). С. 6.
479. Філь М. Фізкультура на селі взимку. *Селянський будинок*. 1926 № 11. С. 18.
480. Сонце й Місяць. Демонструємо свої м'язи (Казанка на Криворіжжі). *Майбутня зміна*. 1928. Ч. 41 (396). С. 4.
481. Готуймося до конкурсу гуртків фізкультури! *Молодий більшовик*. 1925. Ч. 51 (94). С. 4.
482. Що за-дуже, то не здорово. *Молодий більшовик*. 1925. Ч. 39(82). С. 4.
483. Журавель. Футбольним м'ячем по спортосередках. (с. Буки на Уманщині). *Молодий більшовик*. 1925. Ч. 39 (82). С. 4.
484. Осьмак. Зустрінемо весну фізкультурою. *Молодий більшовик*. 1925. Ч. 30 (78). С. 2.
485. П. З. Спорт поширюється (Макарівський район). *Молодий більшовик*. 1925. Ч. 49 (92). С. 4.

486. Марченко І. Зміцнюємо здоровля, виховуємо силу. *Молодий більшовик*. 1925. Ч. 34 (77). С. 4.
487. Нева. Вперше молодь до спорту притягли (с. Шамраївка на Білоцерківщині). *Молодий більшовик*. 1926. Ч. 31 (164). С. 3.
488. Подав Присутній. Футбольна команда. *Молодий більшовик*. 1925. Ч. 30 (73). С. 4.
489. С.А. Футбольним м'ячем по осередках. *Молодий більшовик*. 1925. Ч. 37 (80). С. 4.
490. Костенко В. «Футбольний запой». *Молодий більшовик*. 1925. Ч. 37(80). С. 2.
491. Хвиля П. Не фізрозвиток, а фізкалічення (с. Балясне на Полтавщині). *Молодий більшовик*. 1926. Ч. 54 (167). С. 5.
492. Дядько Федір. Дограються, що ні ніг ні зубів не буде (с. Іванків на Київщині). *Молодий більшовик*. 1926. Ч. 48 (181). С. 4.
493. Той самий. Футбольним м'ячем по спорт осередках. *Молодий більшовик*. 1925. Ч. 57 (100). С. 7.
494. Непомірковані та щирі, або спортсмени не в міру. *Молодий більшовик*. 1925. Ч. 53(96). С. 4.
495. Барахман. Не грайте у футбол при дорозі. *Молоде село*. 1926. Ч. 4. С. 3.
496. Терень. Від такої «фізкультури» здоровля псується. *Молодий більшовик*. 1925. Ч. 40(83). С. 4.
497. Карунський. Лікарський огляд футболістів. *Молодий більшовик*. 1926. Ч. 54 (167). С. 5.
498. Фізкультура на селі. *Молодий більшовик*. 1925. Ч. 35 (78). С. 4.
499. Як збудувати спортмайдан на селі. *Молодий більшовик*. 1925. Ч. 37 (80). С. 3.
500. Гроха. с. Козин Миронівського р-ну. *Молодий більшовик*. 1925. Ч. 39 (82). С. 4.
501. Романчук. Немає ладу. *Молодий більшовик*. 1928. № 66 (486). С. 4.

502. Д. К. Кооператив подарував м'яча спортгурткові. *Молодий більшовик*. 1925. Ч. 49 (92). С. 4.
503. Осьмак. Футбольним м'ячем по спортосередках (с. Сулимівка Баришівського району). *Молодий більшовик*. 1925. Ч. 39 (82). С. 4.
504. Петренко С. З футболом на майдані. *Молодий більшовик*. 1928. № 36 (359). С. 6.
505. Немлій М. По півкарбованця з хлопця (с. Шандра на Білоцерківщині). *Молодий більшовик*. Ч. 54 (167). С. 5.
506. Селькормол Ш. По гривеникові склалися – спрот-приладдя придбали. *Молодий більшовик*. 1925. Ч. 40 (83). С. 4.
507. А. Г. Самі собі приладдя здобули. *Молодий більшовик*. 1925. Ч. 46 (89). С. 4.
508. Футболіст. Футболом розважаються. *Молодий більшовик*. 1928. № 35 (358). С. 4.
509. Єлька. Змагання. *Молодий більшовик*. 1925. Ч. 49 (92). С. 4.
510. Луцак І. Спортсмени розпалилися, більше витриманости! *Молодий більшовик*. 1925. Ч. 39 (82). С. 4.
511. Редько Ф. Змагання сільських футбольних команд. *Молодий більшовик*. 1924. Ч. 11 (18). С. 3.
512. Махиня М. З футболом на майдані. *Молодий більшовик*. 1928. № 36 (359). С. 6.
513. Гри з м'ячем. *Молодий більшовик*. 1927. № 9. С. 18.
514. Перестрілка. *Майбутня зміна*. 1928. Ч. 41(396). С. 4.
515. Одарюк А. Гуртові гри з невеличкою опукою. *Молодий більшовик*. 1925. № 8–9. С. 49.
516. Не тільки футбол, а й гандбол. *Майбутня зміна*. 1925. Ч. 21 (315). С. 4.
517. Б.К. Ручний м'яч (гандбол). *Молодий більшовик*. 1927. № 44 (272). С. 6.
518. Бондаренко. Грайте в волей-бол. *Майбутня зміна*. 1928. Ч. 38 (393). С. 6.

519. Більшовиченя. Комсомольці не дбають за фізичний розвиток молоді. *Молодий більшовик*. 1925. Ч. 46 (89). С. 4.

520. Хілер. Футбольним м'ячем по спортосередках. *Молодий більшовик*. 1925. Ч. 51(94). С. 2.

ДОДАТКИ

Додаток А

Список публікацій здобувача за темою дисертації

1. Полтавець Н. В. Огляд сучасної історіографії досліджень сільської молоді УСРР. *Український селянин*. 2017. Вип. 18. С. 75–80.
2. Полтавець Н. В. Сільська молодь у фізкультурно-спортивному русі УСРР. *Вісник Черкаського університету. Серія : Історичні науки*. 2017. № 4. С. 84–91.
3. Полтавець Н. В. Трансформація дозвілля дівчини-селянки в українському селі у 1920–х роках. *Гілея : науковий вісник*. 2019. Вип. 142 (1). С. 131–136.
4. Poltavets N. Formation of a farmer by means of teaching peasant youth in vocational institutions of agricultural education in Ukrainian SSR in the 1920s. *European philosophical and historical discourse*. 2020. V. 6, Iss 4. pp. 22–30. DOI: 10.46340/ephd.2020.6.4.3
5. Полтавець Н. В. Театральне життя на селі – новий вид дозвілля селянської молоді у 1920–х роках. *Універсум історії та археології*. 2021. Вип. 2. 2020. С. 71–80.
6. Полтавець Н. В. Школи селянської молоді як засіб агропромислового зростання селянина-господаря у 1920–х роках. Теорія і практика сучасної науки та освіти : матеріали Міжнародної наукової конференції (м. Дніпро, 29–30 листопада). Дніпро : СПД «Охотнік», 2019. Ч. 1. С. 167–169.
7. Полтавець Н. Селянська молодь 1920–х років у наративах сучасників. XI Богданівські читання : матеріали Всеукраїнської наукової конференції : зб. наук. пр. / Редкол. : Ю. Присяжнюк та ін. Черкаси : ЧНУ, 2021. С. 51–54.

Рис. 3.1. Експедиція селянської молоді до Києва, травень 1928 рік [308, 14]

Рис. 3.2. Колектив Срібнянського драмгуртка [330, 36]

Рис. 3.3. Випуск школи крою та шиття 1927 року, село Роток [416, 69]

Рис. 4.1. Спортгуртківці за вправами [128, 35]